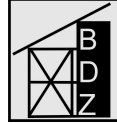

Opracowanie wykonane dla
ZARZĄDU WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO
przez
Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie

w składzie:

CEZARY NOWAKOWSKI - dyrektor BDZ, etnograf
MARIA WITEK - etnograf
ANNA BARTCZAK - historyk
ALEKSANDRA HAMBERG-FEDEROWICZ - architekt
KAMILA WÓJCIK – historyk sztuki
BOGNA KOPCZYŃSKA - architekt

przy współpracy zespołu ekspertów w składzie:

DOROTA BARTOSZ – historyk sztuki
KRYSTYNA BASTOWSKA – zabytkoznawca
MAŁGORZATA JANKOWSKA – historyk sztuki
KAZIMIERA KALITA – SKWIRZYŃSKA – konserwator zabytkoznawca
PRZEMYSŁAW KOŁOSOWSKI - archeolog
EWA KOWALSKA – historyk sztuki
EWA KULEZA-SZERNIEWICZ - historyk
JANUSZ NEKANDA-TREPKA - architekt
MIROSŁAW OPĘCHOWSKI – historyk sztuki
MACIEJ SŁOMIŃSKI – historyk sztuki
TOMASZ WOLENDER – konserwator zabytkoznawca

Fotografie:

ALEKSANDRA HAMBERG-FEDEROWICZ
CEZARY NOWAKOWSKI
WALDEMAR WITEK
KAZIMIERZ MAJCHRZAK (zdjęcie lotnicze)

SPIS TREŚCI:

Wstęp	3
Rozdział I - Uwarunkowania prawne	
I.1. Ochrona dziedzictwa kulturowego w ustaleniach międzynarodowych.....	4
I.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego w krajowych dokumentach strategicznych.....	6
I.3. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.....	9
I.4. Ochrona dziedzictwa kulturowego w przepisach samorządowych i dokumentach strategicznych Województwa Zachodniopomorskiego	12
Rozdział II - Charakterystyka dziedzictwa kulturowego województwa zachodniopomorskiego ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu	
II.1. Uwarunkowania historyczne stanu krajobrazu kulturowego i zasobu zabytkowego województwa zachodniopomorskiego.....	19
II. 1. 1. Przemiany struktury politycznej i gospodarczej regionu.....	19
II. 2. Zasadnicze cechy krajobrazu kulturowego województwa.....	28
II. 3. Dziedzictwo archeologiczne.....	34
II. 4. Układy urbanistyczne.....	39
II. 5. Układy ruralistyczne.....	43
II. 6. Architektura i budownictwo.....	44
II. 6. 1. Zabudowa miast.....	44
II. 6. 1. 1. Zabudowa mieszkalna.....	44
II. 6. 1. 2. Zabudowa publiczna.....	46
II. 6. 2. Zabudowa wiejska.....	48
II. 6. 2. 1. Zabudowa mieszkalna.....	50
II. 6. 2. 2. Elementy strukturalne zabudowy wiejskiej.....	53
II. 6. 3. Architektura sakralna.....	54
II. 6. 4. Architektura rezydencjonalna.....	60
II. 6. 5. Budownictwo obronne.....	64
II. 6. 6. Obiekty przemysłu i techniki.....	67
II. 7. Założenia zieleni komponowanej.....	72
II. 7. 1. Ogrody i parki.....	72
II. 7. 2. Cmentarze.....	78
II. 7. 3. Aleje przydrożne.....	79
II. 8. Zabytki ruchome.....	79
II. 8. 1. Wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych.....	85
II. 8. 2. Wyposażenie i wystrój budowli świeckich.....	89
II. 8. 3. Obiekty małej architektury.....	92
II. 8. 4. Kolekcje i zbiory.....	93
II. 9. Zbiory muzealne.....	93
II. 10. Wartości niematerialne	97
Rozdział III – Diagnoza stanu zachowania dziedzictwa kulturowego – analiza SWOT	100
Rozdział IV – Cele i zadania programu opieki nad zabytkami województwa zachodniopomorskiego	104
Rozdział V – Fundusze na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami	
V. 1. Charakterystyka wybranych instrumentów finansowania ochrony i opieki nad zabytkami.....	111

V. 1. 1. Finanse publiczne – budżet państwa i budżety samorządów terytorialnych.....	112
V. 1. 1. 1. Budżet Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.....	112
V. 1. 1. 1. 1. Dotacje na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.....	113
V. 1. 1. 1. 2. Mecenat Państwa w dziedzinie kultury.....	114
V. 1. 1. 2. Budżet Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków.....	115
V. 1. 1. 2. 1. Dotacje na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.....	115
V. 1. 1. 2. 2. Zadania publiczne	116
V. 1. 1. 3. Fundusz Kościelny.....	116
V. 1. 1. 4. Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej.....	117
V. 1. 1. 5. Budżet Województwa Zachodniopomorskiego.....	117
V. 1. 1. 6. Budżety samorządów lokalnych.....	118
V. 1. 1. 7. Fundusze europejskie i środki pomocowe.....	118
V. 1. 2. Finanse niepubliczne – źródła prywatne.....	118
V. 1. 3. Finansowanie działalności naukowej, edukacyjnej i popularyzatorskiej....	119
V. 2. Wybrane środki przeznaczone na ochronę i opiekę nad zabytkami województwa zachodniopomorskiego w latach 2004 – 2007.....	120
V. 2. 1. Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.....	120
V. 2. 2. Dotacje Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.....	120
V. 2. 3. Wydatki z budżetu WFOŚiGW.....	121
V. 2. 4. Wydatki z budżetu Województwa Zachodniopomorskiego.....	121
V. 2. 4. 1. Utrzymanie działalności samorządowych instytucji kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.....	121
V. 2. 4. 2. Konkurs ofert Zarządu Województwa Zachodniopomorskiego.....	122
V. 2. 5. Dotacje udzielone przez Gminy i Powiaty.....	122
V. 2. 6. Fundusze Europejskie i środki pomocowe.....	122
V. 3. Monitoring finansowania działań związanych z dziedzictwem kulturowym.....	123
 Rozdział VI – Wytyczne do planu wojewódzkiego	
VI. 1. Uwarunkowania ochrony krajobrazu kulturowego i zabytków.....	125
VI. 2. Zasób chronionego dziedzictwa kulturowego województwa zachodniopomorskiego.....	126
VI. 3. Zagrożenia dla zabytków i zabytkowego krajobrazu.....	134
 Rozdział VII – Wytyczne i zalecenia do powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami	
VII. 1. Założenia ochrony wartości kulturowych.....	138
VII. 2. Cele ochrony.....	138
VII. 3. Formy ochrony wartości kulturowych.....	141
 Rozdział VIII – Zasady monitoringu realizacji programu opieki nad zabytkami	
VIII. 1. Wdrażanie WPOnZ w woj. zachodniopomorskim.....	142
VIII. 2. Monitoring WPOnZ.....	142
Aneksy.....	144

WSTĘP

Kultura, rozumiana jako całokształt duchowego i materialnego dorobku społeczeństwa, jest jednym z głównych czynników jego rozwoju. Zabytki – materialne i niematerialne dobra kultury, stanowią istotną część dziedzictwa kulturowego pozostawionego nam przez poprzednie pokolenia, która kształtuje naszą tożsamość i którą powinniśmy przekazać następcom.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2008-2012 jest dokumentem opracowanym na zlecenie Zarządu Województwa Zachodniopomorskiego opracowanym przez Zespół powołany przez Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie. Program obejmuje szerokie spektrum zagadnień związanych z bogatym dziedzictwem kulturowym Województwa Zachodniopomorskiego, zarówno zagadnienia kontekstu historycznego, zachowanego zasobu materialnego dziedzictwa, jego mocnych i słabych stron, prawa i finansów ale głównie wytycza cele strategiczne i określa zadania opieki nad zabytkami w perspektywie najbliższych czterech lat. Realizacja Programu niewątpliwie przyczyni się do poprawy stanu zachowania zabytków i przyczyni się do wzmocnienia tożsamości lokalnej i rozwoju społeczeństwa Województwa Zachodniopomorskiego.

I. UWARUNKOWANIA PRAWNE

Zabytki – materialne i niematerialne dobra kultury – zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek Państwa (art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej).

Opracowanie Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami jest wypełnieniem ustawowego zobowiązania Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego, wynikającego z obowiązujących aktów prawnych.

Przygotowanie i realizacja programu opieki nad zabytkami, będącego istotnym instrumentem realizacji interesu publicznego, należy do ustawowych obowiązków samorządu województwa, nałożonych ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (art. 87, Dz. U. Nr 162 poz. 1568 z późn. zm.). Według ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. *o samorządzie województwa* (Dz.U.Nr 91, poz.578) - do zadań samorządu wojewódzkiego należy wspieranie rozwoju kultury oraz sprawowanie opieki nad dziedzictwem kulturowym i jego racjonalne wykorzystanie. Kompetencje te realizowane są m.in. poprzez działania właścicielskie wobec zabytków stanowiących własność samorządu i jego jednostek, utrzymywanie jednostek specjalistycznych w zakresie zabytkoznawstwa i muzealnictwa, uchwalanie dokumentów strategicznych i programowych regulujących działania powiatów i gmin w zakresie współpracy nad istotnymi dla województwa celami publicznymi, w tym koordynacja inwestycji i zamierzeń o charakterze ponadwojewódzkim, sporządzanie i uchwalanie planu zagospodarowania przestrzennego województwa.

I.1. OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W USTALENIACH MIĘDZYNARODOWYCH

- **Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 16 listopada 1972 r. przyjęta na sesji w Paryżu (Dz.U. z 1976 r. nr 32, poz. 190)**

Dotyczy ochrony dziedzictwa o wartości wyjątkowej w skali światowej. Sygnatariusze zobowiązują się do ustanowienia „skutecznego systemu ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego o wyjątkowym znaczeniu dla całej ludzkości, zorganizowanego w sposób stały i zgodny z metodami współczesnej nauki”.

Uprawiania polityki zmierzającej do wyznaczenia dziedzictwu kulturalnemu i naturalnemu odpowiedniej funkcji w życiu zbiorowym i włączenia ochrony tego dziedzictwa do programów planowania ogólnego; podejmowania środki prawnych, naukowych, technicznych, administracyjnych i finansowych w celu identyfikacji, ochrony, konserwacji, waloryzacji i reanimacji tego dziedzictwa.

- **Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona) – 16 stycznia 1992 r. - La Valetta (Dz.U. z 1996 r., Nr 120, poz. 564)**

Dotycząca dziedzictwa archeologicznego, które stanowi źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”.

Zobowiązuje do wprowadzenia systemu prawnej ochrony dziedzictwa archeologicznego, zapewniającego prowadzenie ewidencji archeologicznego dziedzictwa, łączenia potrzeb archeologii z wymaganiami planów zagospodarowania, zapewnienia finansowego wsparcia dla badań archeologicznych od władz państwowych, regionalnych i gminnych.

Ustalenia konwencji, uwzględnione w ustawie o ochronie i opiece nad zabytkami, są realizowane w procedurach administracyjnych. Ewidencja – AZP (Archeologiczne Zdjęcia Polski) - w granicach województwa zachodniopomorskiego została zrealizowana i wymaga monitoringu oraz okresowej aktualizacji, w planie zagospodarowania przestrzennego województwa wskazano na potrzebę ustanawiania Rezerwatów Kulturowych dla wybranych zabytków archeologicznych.

- **Europejska konwencja krajobrazowa – 22 października 2000 r. – Florencja (Dz.U. z 2006 r., Nr 14, poz. 98)**

Zobowiązuje do: ustanowienia i wdrożenia polityki w zakresie krajobrazu (który przyczynia się do tworzenia kultur lokalnych i jest podstawowym komponentem europejskiego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego) ukierunkowanej na ochronę, gospodarkę i planowanie krajobrazu.

W konwencji tej zwrócono uwagę na współpracę transgraniczną (na szczeblu regionalnym i lokalnym) służącą przygotowaniu i wdrażaniu wspólnych programów dotyczących krajobrazu (krajobrazy transgraniczne).

Ustanowiono Nagrodę Krajobrazową Rady Europy - wyróżnienie przyznawane organom lokalnym i regionalnym, które wykażą się skutecznymi i znaczącymi osiągnięciami w dziedzinie ochrony, gospodarki lub planowania krajobrazu.

• **Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, 20 października 2005 r. – Paryż (Dz.U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585)**

Celami konwencji są m.in.: ochrona i promowanie różnorodności form wyrazu kulturowego; tworzenie takich warunków dla kultur, by mogły się w pełni rozwijać i swobodnie na siebie oddziaływać w sposób przynoszący im wzajemne korzyści; promowanie poszanowania różnorodności form wyrazu kulturowego i uświadamianie jej wartości na płaszczyźnie lokalnej, krajowej i międzynarodowej; potwierdzenie znaczenia związku między kulturą i rozwojem dla wszystkich krajów, a także wspieranie działań podejmowanych na szczeblu krajowym i międzynarodowym, ukierunkowanych na uznanie prawdziwej wartości tego związku.

Za zasadę uznano: komplementarność ekonomicznych i kulturowych aspektów rozwoju - z uwagi na fakt, że kultura jest jedną z głównych sił napędowych rozwoju, kulturowe aspekty rozwoju są równie istotne jak jego aspekty ekonomiczne. Różnorodność kulturowa jest wielkim bogactwem jednostek i społeczeństw. Ochrona, promowanie i zachowanie różnorodności kulturowej są podstawowym warunkiem trwałego i zrównoważonego rozwoju dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń.

I.2. OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W KRAJOWYCH DOKUMENTACH STRATEGICZNYCH

Obowiązek opracowania przez Generalnego Konserwatora Zabytków krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (wynikający z art. 84 i 146 ustawy o ochronie zabytków...) nie został dotychczas dopełniony. Prace nad przygotowaniem programu krajowego rozpoczęto na początku 2004 r. powołaniem Zespołu spośród członków Rady Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury, pod przewodnictwem prof. dr hab. Bogumiły Rouby, który opracował: **„Tezy do opracowania Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami”** (zatwierdzonego przez Ministra Kultury 10 maja 2004 r.).

Według tezy Krajowy Program powinien uwzględniać:

- ocenę stanu zachowania poszczególnych grup zabytków, określenie kategorii i stopnia zagrożeń oraz kierunki działań mających na celu pełną inwentaryzację zasobów (krajowa ewidencja w systemie cyfrowym), monitoring stanu i zagrożeń,
- funkcjonowanie służb konserwatorskich (kierunek działań – wzmocnienie organizacyjne, kadrowe i finansowe na poziomie krajowym i regionalnym),

- określenie celów i kierunków działań tworzących systemową ochronę i opiekę nad zabytkami (powiązanie ochrony zabytków z polityką ekologiczną, ochrony przyrody, architektoniczną i przestrzenną, celną i polityką bezpieczeństwa państwa),
- ocenę i wytyczne do systemu finansowania ochrony i opieki nad zabytkami (cel - stworzenie sprawnego systemu finansowania ochrony i opieki nad zabytkami),
- określenie celów i kierunków edukacji n.t. zabytków w szerokim aspekcie.

Ochrona krajobrazu kulturowego i zabytków w krajowych dokumentach programowych i strategicznych

Najważniejsze planistyczne dokumenty państwowe: Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju oraz Narodowy Plan Rozwoju są na etapie projektów, w oparciu o, po raz pierwszy opracowaną, Strategię Rozwoju Kraju 2007 – 2015, przyjętą 29 listopada 2006 r. przez Radę Ministrów. Ten bardzo ogólny i silnie zdominowany zagadnieniami społeczno-ekonomicznymi dokument podkreśla wagę czynnika rozwoju kulturalnego Państwa wskazując na doniosłość zasobów dziedzictwa kulturowego wpływającego na korzystny wizerunek Polski w Europie jak również udział tego dziedzictwa w rozwoju regionalnym. We wszystkich sześciu priorytetach zawartych w strategii znajdują się zadania mające wpływ na kondycję krajobrazu kulturowego. Bezpośrednio tematyka ta występuje w priorytetach:

II. Poprawa stanu infrastruktury technicznej i społecznej, w rozdziale Infrastruktura kultury, turystyki i sportu oraz w priorytecie, V. Rozwój obszarów wiejskich i VI. Rozwój regionalny i podniesienie spójności terytorialnej, w których jednym z kierunków jest poprawa stanu materialnego dziedzictwa kulturowego. Problematyka ta występuje także w kierunkach polityki regionalnej państwa wobec województw. Strategia Rozwoju Kraju jest punktem odniesienia dla wszystkich resortowych strategii i programów.

Podobne zadania zapisane zostały w projekcie **Narodowego Planu Rozwoju na lata 2007-2013**, który został przyjęty w 2005 r. przez Radę Ministrów. W opublikowanej treści zawiera on elementy kierunkowe dla problematyki ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. W kierunkach przebudowy otoczenia działania przedsiębiorstw uwzględnia się zachowanie i ochronę dziedzictwa kulturowego jako elementu aktywizacji przedsiębiorczości i zaleca uwzględnianie tematyki utrzymania i ochrony kulturowego o znaczeniu regionalnym na równi ze zwiększeniem dostępności kultury w programach horyzontalnych, wzmacniania potencjału rozwoju regionalnego i przebudowie obszarów wiejskich.

Przytoczone zapisy w kierunkowych dokumentach krajowych, wynikają z przyjętej 21 września 2004 r. przez Radę Ministrów **Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2013**, oraz, opracowanego rok później, **Uzupełnienia Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020**. Z uwarunkowań, określonych w Strategii Rozwoju Kultury i analizie SWOT wynikają wnioski, na podstawie których sformułowane zostały założenia, gdzie na jednym z czołowych miejsc znalazła się ochrona i opieka nad dziedzictwem kulturowym, w tym szczególnie ochrona i rewaloryzacja zabytków jako jeden z celów strategicznych.

Cel ten znalazł się jako jeden z priorytetów stanowiących Narodowy Program Kultury – Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego. Celem strategicznym programu jest intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych. Celami cząstkowymi programu są:

- poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków,
- kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne,
- zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,
- promocja polskiego dziedzictwa kulturowego w Polsce i za granicą, w szczególności za pomocą narzędzi społeczeństwa informatycznego,
- rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego,
- tworzenie warunków dla rozwoju i ochrony dziedzictwa kultury ludowej,
- zabezpieczenie zabytków przed nielegalnym wywozem zagranicę.

W uzupełnieniu Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020, poza przesunięciem daty kierunkowej, wprowadzono programy operacyjne jako system realizacyjny NSRK, powiązane z finansowaniem działalności kulturalnej ze środkami znajdującymi się w dyspozycji Ministra Kultury. Dla działań związanych z opieką nad zabytkami powołano program operacyjny „Dziedzictwo Kulturowe” z priorytetami :

1. rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych,
2. rozwój instytucji muzealnych,
3. ochrona dziedzictwa narodowego poza granicami kraju,
4. ochrona zabytków archeologicznych,
5. tworzenie zasobów cyfrowych dziedzictwa kulturowego,

6. ochrona zabytkowych cmentarzy.

Celem programu jest intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym kompleksowa poprawa stanu zabytków oraz rozwój kolekcji muzealnych, gdzie celami cząstkowymi są:

- a) poprawa stanu zachowania zabytków;
- b) zwiększenie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym dziedzictwa archeologicznego);
- c) kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele inne niż kulturalne;
- d) zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenia zintegrowanych narodowych produktów turystycznych;
- e) poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji;
- f) zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowej i konfliktu zbrojnego.

I.3. USTAWA O OCHRONIE ZABYTEKÓW I OPIECE NAD ZABYTEKAMI

Ochrona zabytków jest częścią szeroko pojętej ochrony krajobrazu, zajmuje się dziedzictwem kulturowym, silnie powiązany ze środowiskiem przyrodniczym. Przedmiotem ochrony są wytwory i skutki działań ludzi na przestrzeni wieków, uznane za istotne świadectwa historii - zabytki.

Zabytkiem jest nieruchomość lub rzecz ruchoma, w części lub zespole, będąca dziełem człowieka lub związana z jego działalnością i stanowiąca świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art.3.1 ustawy).

Ochrona zabytków jest to m.in. ustanawianie w systemie prawnym warunków pozwalających na utrzymanie fizyczne substancji zabytkowej. Działanie to pozwala na ingerencję administracyjną w prawa właścicielskie dotyczące stanu zachowania i kondycji obiektu. Ochrona zabytków polega w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków poprzez odpowiednie ich zagospodarowanie i utrzymanie,

- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- uwzględnianie działań ochronnych w planowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Według ustawy formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Działania obejmujące czynną ingerencję w substancję zabytkową, polegającą na bezpośrednich czynnościach badawczych i technicznych mających na celu podtrzymanie ich egzystencji, nazywa się opieką nad zabytkami. Opieka nad zabytkiem spoczywa na jego właścicielu lub użytkowniku i polega na zapewnieniu warunków:

- utrzymania zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i budowlanych na podstawie odpowiednich badań naukowych, ich dokumentowaniu
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczenia dla historii i kultury.

Samorząd Województwa, jak wspomniano na wstępie, nie ma kompetencji do stanowienia ochrony zabytków, a jedynie do opieki nad zabytkami. Jego kompetencje i działania mają charakter wspierający zarówno ochronę - poprzez plan zagospodarowania przestrzennego województwa, jak i opiekę - poprzez uchwalanie Regionalnego Programu Operacyjnego, przy pomocy którego otwierają się przed właścicielami zabytków możliwości uzyskania środków finansowych. Szczególną kompetencją do opieki nad zabytkami jest posiadanie obiektów zabytkowych w zasobie samorządu województwa, dla którego zapewnia on stosowne wykorzystanie i środki publiczne na dokumentację, prace konserwatorsko-remontowe i utrzymanie bieżące w stanie zadawalającym.

Opracowany - zgodnie z dokumentami strategicznymi - Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami, po zaopiniowaniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,

przyjmuje uchwałą Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego. Programy opieki nad zabytkami uchwała się na okres 4 lat, a organa samorządów obowiązane są do sporządzania co 2 lata sprawozdań z realizacji programu, które przekazywane są Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków i Generalnemu Konserwatorowi Zabytków, celem wykorzystania wniosków z realizacji programu przy opracowaniu aktualizacji Krajowego Programu Ochrony i Opieki nad Zabytkami.

Uchwalone programy podlegają publikacji w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Cele programu opieki nad zabytkami:

- włączenia problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych (wojewódzkich, powiatowych, gminnych) wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju ;
- uwzględniania uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej, w planach rozwoju regionalnego i lokalnego;
- zahamowania procesów degradacji zabytków i doprowadzenia do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowania poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowania działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych,
- wspierania inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na ochronę i opiekę nad zabytkami;
- określenia warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem zabytków;
- podejmowania przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Sporządzanie dokumentów strategicznych i programowych oraz planów zagospodarowania przestrzennego województwa należy do podstawowych zadań samorządu wojewódzkiego. Wynika to z:

- ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (art. 11.1.)
 - samorząd województwa określa strategię rozwoju województwa.
- ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (art.3.3.)
 - kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej w województwie, w tym

uchwalanie planów zagospodarowania przestrzennego, należy do zadań samorządu województwa, a częścią problematyki tych dokumentów winno być, zgodnie z art. 18 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, uwzględnienie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

W dokumentach strategicznych i planistycznych szczebla wojewódzkiego:

- uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (dotąd nie został uchwalony, patrz str.6),
- ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami,
- określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków,
- zapewnia się ochronę zabytków przy realizacji inwestycji,
- ustala się rozwiązania mające na celu przywracanie zabytków do jak najlepszego stanu.

Podobne obowiązki wynikają z ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, gdzie wszystkie dokumenty winny uwzględniać m.in. wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków na tym samym poziomie i w pełnej synergii z wymogami ochrony przyrody i środowiska .

I.4. OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I OPIEKA NAD ZABYTKAMI W PRZEPISACH SAMORZĄDOWYCH I DOKUMENTACH STRATEGICZNYCH WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

Jednym z najważniejszych obszarów działań województw samorządowych, utworzonych z dniem 1 stycznia 1999 roku, jest programowanie i koordynacja rozwoju. Realizacja działań odbywa się przez opracowywanie strategii rozwoju województwa i tematycznych programów wojewódzkich.

Samorząd Województwa prowadzi politykę rozwoju województwa we współdziałaniu z administracją rządową i samorządową, w której jednym z ważnych czynników jest:

- wspieranie rozwoju kultury oraz ochrona i racjonalne wykorzystywanie dziedzictwa kulturowego,
- promocja walorów i możliwości rozwojowych województwa.

Wśród celów, które są uwzględnione w Strategii Rozwoju Województwa występują uwarunkowania lub kierunki mające związek z dziedzictwem kulturowym, w tym:

- pielęgnowanie i rozwijanie tożsamości lokalnej (forma antropogeniczna krajobrazu nośnikiem historii, do której coraz częściej odwołują się lokalne społeczności, pomimo „trudnej” historii regionu),
- pobudzenie aktywności gospodarczej oraz inicjatyw gospodarczych „okołozabytkowych” jak np. agroturystyka, imprezy z wykorzystaniem zabytków, kulturowe szlaki turystyczne, rewitalizacja historycznych jednostek osadniczych, adaptacja zabytków do celów gospodarczych itp.
- zachowanie wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego przy uwzględnianiu potrzeb przyszłych pokoleń,
- kształtowanie i utrzymanie ładu przestrzennego – planowanie regionalne.

Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego (SRWZ) do roku 2020 (przyjęta przez Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego uchwałą Nr XXVI/ 303/05 z dnia 19 grudnia 2005r.) oraz Priorytety Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego przyjęte przez Sejmik

Problematyka ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego oraz opieki nad zabytkami jest częścią zasobu, opisanego w uwarunkowaniach Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do 2020 roku (SRWZ ze wskazaniem na kluczowe problemy).

W diagnozie stanu województwa przedstawiono charakterystykę krajobrazu kulturowego, ze wskazaniem najcenniejszych zespołów zabytków oraz identyfikacją kluczowych problemów, do których słusznie zaliczono:

- zły stan zabytków,
- zbyt małe nakłady na rewitalizację i renowację zasobów środowiska kulturowego,
- słabo rozwinięte produkty turystyczne związane z wykorzystaniem zasobów środowiska kulturowego,
- problemy rozwojowe na obszarach założeń staromiejskich,
- brak środków i mechanizmów wsparcia rewitalizacji starej zabudowy mieszkaniowej, zabudowy przemysłowej i powojennej.

Charakteryzując w SRWZ stan i możliwości rozwoju turystyki stwierdzono:

„Turystyka jest ważnym działem gospodarki województwa, który ma duże potencjalne możliwości rozwoju ...”. Rozwojowi temu sprzyjają m.in. „zabytki architektury i obiekty świadczące o bogatym dziedzictwie kulturowym regionu”.

W analizie SWOT za słabe strony uznano:

- niski poziom mechanizmów wsparcia rozwoju kultury i dziedzictwa kulturowego,
- małe wydatki jednostek samorządu terytorialnego na ochronę dziedzictwa kulturowego,
- słabo rozwinięte produkty turystyczne związane z wykorzystaniem zasobów środowiska naturalnego i kulturowego.

Wśród 6 zdefiniowanych w SRWZ celów strategicznych problematyka ochrony zabytków i opieki nad zabytkami została wskazana w:

- celu nr 1: Wzrost innowacyjności i efektywności gospodarowania (w zadaniu – rozwój i promocja produktów turystycznych),
- celu nr 3: Zwiększenie przestrzennej konkurencyjności regionu (w zadaniu - Rozwój małych miast, rewitalizacja i rozwój obszarów wiejskich),
- celu nr 4: Zachowanie i ochrona wartości przyrodniczych, racjonalna gospodarka rolna (w zadaniu nr 4 - Rewitalizacja obszarów zurbanizowanych)
- celu nr 6: Wzrost tożsamości i spójności społecznej regionu (w działaniu - Wzmacnianie tożsamości społeczności lokalnej i Wspieranie działań aktywizujących rynek pracy).

W dokumencie uzupełniającym SRWZ p.t. Priorytety Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego wysoko oceniono rozwój kulturalny i znaczenie sztuki w kondycji społeczności lokalnej i znaczenia dziedzictwa historycznego w budowie tożsamości społecznej. Także w priorytecie dotyczącym kształtowania i utrzymania ładu przestrzennego wspomniano o zachowaniu wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego. Problematyka została rozwinięta w celach operacyjnych:

- Przeciwdziałanie degradacji przestrzeni przez nieskoordynowaną działalność inwestycyjną – priorytet 3:
- Ochrona krajobrazu naturalnego i kulturowego oraz priorytet nr 5:
- Dbłość o utrzymanie historycznego kształtu wartościowych zespołów urbanistycznych i architektonicznych.

Podobnie w celu operacyjnym „Racjonalizacja wykorzystania przestrzeni zagospodarowanej i przekształconej” jako pierwszy znalazł się priorytet: Rewaloryzacja i rewitalizacja centrów miejskich. W celu operacyjnym „Integracja

społeczności regionu” jako priorytet nr 2 zapisano Badanie i dokumentowanie historii oraz teraźniejszości regionu.

Istotnym z punktu widzenia szerokiej dostępności do środków UE jest **Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2007-2013 uchwalony 22.11.2007 r.**

Diagnoza w zakresie kultury i środowiska kulturowego wskazuje na jego duży potencjał w programach rozwojowych. Stan bazy muzealnej oszacowano na 22 jednostki. Uznano, że krajobraz kulturowy to znakomite świadectwo burzliwej historii i ścierania się wpływów polskich, zachodnioeuropejskich i skandynawskich. Dziedzictwem są zachowane układy staromiejskie, zabytki sakralne, wsie z zachowanym przestrzennym układem historycznym i dominantami w postaci kościołów granitowych, ceglanych i ryglowych, a także zachowane zamki, układy poklasztorne, zespoły pałacowo-parkowe, które podkreślają odrębność kulturową regionu i posiadają unikalne wartości dla promocji turystyki. W diagnozie rozwoju turystyki podkreślono także deficyt w zakresie przystosowania obiektów zabytkowych do potrzeb turystyki.

Główną osią priorytetową dla zagadnień opieki nad zabytkami jest oś 5 – *Turystyka, kultura i rewitalizacja*. Celem głównym jest podniesienie atrakcyjności województwa poprzez rozwój turystyki, kultury oraz rewitalizacji obszarów zaniedbanych i zdegradowanych. W RPO zawarto uzasadnienie wyboru osi priorytetowej, jej cele oraz opis i główne kategorie beneficjentów.

Podobnie określono problematykę opieki nad zabytkami w *osi priorytetowej 6- Rozwój funkcji metropolitalnych* ale ze wskazaniem obszaru Szczecina, Stargardu i 11 gmin ościennych, dla którego to obszaru wydzielono fundusze wsparcia z RPO, tym samym na projekty zawierające elementy opieki nad zabytkami i rewitalizację w RPO zabezpieczono łącznie 190 mln euro, do wykorzystania w okresie realizacji niniejszego programu.

Z uwagi na naturalną zmienność warunków realizacji wsparcia, projektowane priorytety i działania zawarte w programie opieki nad zabytkami, mogące także korzystać z pozostałych priorytetów przy szczególnych typach działań, winny być konfrontowane z aktualizacjami RPO.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego

uchwalony przez Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego uchwałą nr XXXII/334/02 z dnia 26 czerwca 2002 r. (Dz. Urz. Woj. Zachodniopomorskiego nr 60, z dnia 30.08.2002 r. poz. 1357).

Plan został opracowany zgodnie z ustawą z dnia 7.07.1994 r. o zagospodarowaniu przestrzennym i zawiera uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne oraz bardzo obszerne opracowanie kierunków rozwoju województwa.

Jednym z ważniejszych rozdziałów planu jest Dziedzictwo Kulturowe, opracowane na podstawie Studium Ochrony Dóbr kultury i Zabytkowego Krajobrazu Kulturowego Województwa Zachodniopomorskiego, sporządzonego jako materiał analityczny i kierunkowy. W rozdziale zawarte są informacje o zagrożeniach dla zabytków i zabytkowego krajobrazu, stan ochrony środowiska kulturowego wg stanu prawnego z 2000 r. w oparciu o ustawę z dnia 15.02. 1962 r. o ochronie dóbr kultury (Dz. U. z 1999 r. Nr 98, poz. 1150) oraz ustalenia kierunkowe. W ustaleniach tych zwarto elementy polityki regionalnej ochrony i kształtowania środowiska kulturowego i przyrodniczego, wskazując na rewaloryzację jako narzędzie poprawy stanu fizjonomii krajobrazu, której celem jest osiągnięcie harmonijnego zagospodarowania przestrzeni w sensie funkcjonalnym i architektoniczno-estetycznym. W planie wskazano na potrzebę ochrony substancji zabytkowej nie objętej ustawową ochroną ale stanowiącej faktyczną wartość obszaru województwa. Ustalono zalecenia do stosowania w planowaniu miejscowym, dotyczące zabudowy historycznej, zieleni komponowanej, zabytków archeologicznych i historycznych założeń przestrzennych urbanistycznych i ruralistycznych. Wprowadzono system ochrony obszarowej środowiska kulturowego w postaci: rezerwatów kulturowych, parków kulturowych i obszarów kulturowych. Wskazano na narzędzia planowania miejscowego w postaci stref ochrony konserwatorskiej i stref ingerencji konserwatorskiej. Dla większej liczby wartościowych struktur przestrzennych zaproponowano utworzenie Zespołów stref ochrony konserwatorskiej. Całość ustaleń została uzupełniona odpowiednim załącznikiem mapowym zawierającym system konserwatorskiej ochrony obszarowej.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa jest powszechnie respektowanym materiałem planistycznym, wprowadzanym w życie poprzez planowanie miejscowe w gminach.

Adresowany do Samorządu Województwa zapis o stanowieniu Obszarów kulturowych nie został jak dotąd zrealizowany ale nie stracił na aktualności w świetle dokumentów strategicznych oraz RPO i nadal oczekuje odpowiednich inicjatyw podejmowanych przez Urząd Marszałkowski

Plan był opracowany pod rządami ustawy o *ochronie dóbr kultury* i obecnie po wejściu w życie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o *ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, w której część narzędzi proponowanych w planie znalazła swą podstawę prawną, ustalenia planu należy formalnie zaktualizować i uwzględnić wnioski zawarte w niniejszym Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami.

Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Zachodniopomorskim do roku 2015 (przyjęta uchwałą Sejmiku Województwa nr XVI/147/2000 z 23.10.2000 r.)

W Strategii Rozwoju Turystyki przyjęto jako rzecz oczywistą, że dziedzictwo kulturowe jest jednym z głównych generatorów rozwoju turystyki. Dlatego też należałoby zintegrować wysiłki (organizacyjne i finansowe) właścicieli zabytków, organizacji, instytucji, urzędów zajmujących się zabytkami i turystyką wokół wspólnej realizacji celów programu opieki nad zabytkami i strategii rozwoju turystyki. Takim wspólnymi celami mogą być:

- budowa i rozwój kompleksowych markowych produktów turystycznych wokół typów turystyki” i działanie z nim związane: „Budowa i rozwój produktów markowych turystyki miejskiej i kulturowej”;
- planowane inwestycje infrastrukturalne;
- rozwój infrastruktury szlaków historycznych i tematycznych, w tym oznakowanie tras przebiegu oraz atrakcji znajdujących się na szlakach, budowa parkingów i toalet dla odwiedzających, poprawa dojazdu do atrakcji znajdujących się na szlaku;
- budowa i modernizacja centrów informacji turystycznej;
- renowacja obiektów zabytkowych;
- renowacja i turystyczne zagospodarowanie zabytkowych rynków oraz zachowanych elementów zabytkowej zabudowy w małych miasteczkach;
- renowacja zabytkowych parków i kompleksów pałacowo – dworskich;
- restauracja zieleni miejskiej;
- „Rozwój edukacyjnej i integracyjnej funkcji turystyki w Regionie” w ramach działania - Edukacja dzieci i młodzieży wokół walorów turystycznych Regionu;
- kooperacja w zakresie wspólnego marketingu Regionu w ramach działania: Opracowanie zintegrowanego systemu promocji markowych produktów Województwa;

- usprawnienie systemu informacji turystycznej w ramach działania: Budowa zintegrowanego analogowego i cyfrowego systemu informacji turystycznej;
- kształtowanie środowiska w kontekście rozwoju przestrzeni turystycznej, w ramach działań:
 - innowacje na rzecz ekorozwoju w turystyce (m.in. wdrażanie inwestycji nawiązujących w technice budowania do tradycji regionalnej - budowa w konstrukcji ryglowej (szachulcowej);
 - rozwój sieci lądowych szlaków turystycznych - tworzenie projektów liniowych przekraczających obszary administracyjne gmin, powiatów i województwa.
 - W ramach działania dopracowana zostanie infrastruktura istniejących szlaków takich jak: Szlak Hanzeatyckich Kupców, Szlak Cysterski, Szlak Joannitów, Szlak Templariuszy, Europejski Szlak Gotyku Ceglanego, Szlak Solny, Szlak Latarni Morskich, Szlak Pomników Przyrody i in.,
 - Wykorzystanie turystyczne terenów i obiektów powojсковych, „popegeerowskich” i przemysłowych (do celów turystycznych można wykorzystać dawne fabryki, zakłady przemysłowe, magazyny, spichlerze - obiektami o potencjale w tym zakresie są m. in.: dawna fabryka benzyny syntetycznej w Policach, spichlerze w Karlinie, Białogardzie, Nowym Worowie, Niemicy, Darłowie i in.).

II. CHARAKTERYSTYKA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO ZE WSKAZANIEM OBSZARÓW I OBIEKTÓW O SZCZEGÓLNYM ZNACZENIU

II.1. UWARUNKOWANIA HISTORYCZNE STANU KRAJOBRAZU KULTUROWEGO I ZASOBU ZABYTKOWEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

II.1. 1. Przemiany struktury politycznej i gospodarczej regionu

Województwo zachodniopomorskie, powstałe w wyniku reformy administracyjnej kraju w 1999 r. zostało utworzone z części kilku prowincji historycznych, powstałych w procesie przemian cywilizacyjno-gospodarczych i politycznych od X w. do czasów współczesnych. Na przestrzeni tysięcy lat kształtował się krajobraz kulturowy, tworzący materialne i mentalne dziedzictwo obecnych mieszkańców Pomorza Zachodniego. Jego mało znanym elementem jest osadnictwo pradziejowe zapoczątkowane około 10 tysiąclecia p.n.e., czyli u schyłku epoki kamienia łupanego (paleolitu). Tworzy ono krajobraz archeologiczny, trudnorozpoznawalny w terenie, stale uzupełniany nowymi odkryciami, poszerzający i weryfikujący wiedzę historyczną o najdawniejszych mieszkańcach tych ziem.

Zabytki związane z powstawaniem stabilnego osadnictwa i struktur terytorialnych wiążą się z plemionami słowiańskimi, zwanymi przez historyków Pomorzanami, którzy zajmowali od VII w. n.e. tereny na północ od biegu Warty i Noteci, pomiędzy dolnym odcinkiem ujściowym Odry i dolnym biegiem Wisły. Na obszarach tych około IX w. wytworzyła się sieć osad z ośrodkami władzy plemiennej w grodach (np. Wolin, Kołobrzeg, Szczecin). Stabilizacja granic i struktury władzy utrzymała się do początków XI w. Jej świadectwem pozostają zachowane do naszych czasów relikty osad, grodzisk i cmentarzysk, chronionych prawnie jako zabytki archeologiczne.

Pod koniec X w. władca Polski, Mieszko I włączył teren Pomorza w obręb terytorium państwa polskiego. W roku 1000 dla obszaru tego ustanowione zostało biskupstwo w Kołobrzegu, które przetrwało zaledwie kilka lat. Niewiele dłużej przetrwała zależność od państwa Piastów. W ciągu XI wieku doszło na Pomorzu do wykształcenia się lokalnej dynastii książęcej Gryfitów, której dziełem było stworzenie

samodzielnego księstwa. Organizacja terytorialna Księstwa Pomorskiego opierała się na kasztelaniach skupionych wokół grodów naczelnych, będących siedzibami kasztelanów. Występowały także nieliczne republiki miejskie o funkcjach handlowych, jak największe wówczas: Wolin, Kołobrzeg, Szczecin czy Kamień. Struktury przestrzenne i społeczne z tego okresu, obok nielicznych źródeł pisanych są potwierdzane badaniami archeologicznymi i znaleziskami w postaci relikwów osadniczych i zabytków ruchomych.

Na początku XII wieku, dzięki działaniom Bolesława Krzywoustego, Pomorze Zachodnie zostało ponownie przyłączone do Polski. Wschodnia część Pomorza zajęta w latach 1112 - 1116 r. została włączona w granice państwa piastowskiego a zachodnia, zajęta w kolejnej wyprawie w 1121-1122 r. pozostała w rękach pierwszego znanego nam z imienia księcia pomorskiego, Warcisława I, uznając jednak zwierzchność lenną władcy Polski. Jednym z efektów tego podboju była chrystianizacja Pomorza, która miała charakter pokojowy, bez użycia popularnej w czasach wypraw krzyżowych, przemocy. Działania misyjne biskupa bamberskiego Ottona (1124 i 1128) zbiegły się w czasie z zajęciem przez Warcisława I ziem na zachód od Odry po Zatokę Gryfijską i rzekę Hawelę.

W 1140 r. zostało erygowane biskupstwo pomorskie z siedzibą w Wolinie, które w 1176 r. zostało przeniesione do Kamienia. Dla kapituły biskupiej wybudowano obok miasta odrębne osiedle katedralne, w części zachowane do dnia dzisiejszego. Biskupstwo kamieńskie, podlegające bezpośrednio Stolicy Apostolskiej, obejmowało pod koniec XII w. teren całego Pomorza w jego nominalnych granicach, nie zawsze pozostających w jurysdykcji książęcej. Dobra biskupa kamieńskiego stanowiły od 1270 r. odrębny okręg administracyjny i prawny. W Karlinie (zachowane fragmenty zamku) i Bobolicach zbudowane zostały siedziby biskupie stanowiące centra administracji rozległych dóbr. W skład kościelnego terytorium wchodziło Golczewo i tereny położone wokół Białogardu, Kołobrzegu, Koszalina i Bobolic.

Potrzeba utrzymania i sprawowania kontroli nad podzielonym i rozległym terytorium Księstwa Pomorskiego wymagała skutecznej modernizacji państwa. W 2 połowie XII w. na słabo zaludnione lub wyludnione w wyniku wojen tereny księstwa zaczęli napływać osadnicy, przynosząc ze sobą niemieckie prawa osadnicze. Początkowo kolonizacja na prawie niemieckim obejmowała nowe tereny osadnicze i prowadzona była poprzez liczne nadania dla instytucji kościelnych i klasztornych, obejmując powoli coraz większe tereny także znajdujące się w posiadaniu książąt i rycerstwa pomorskiego. Książęta lokowali miasta na prawach niemieckich – lubeckim lub magdeburskim. Wspólne prawo

ułatwiała związki handlowe i gospodarcze. Na wspólnocie interesów został oparty związek kupców i miast dążących do uzyskania i zachowania specjalnych przywilejów handlowych, zwany Związkiem Hanzeatyckim, który powstał w 1230 r. i jako struktura ponadpaństwowa rozszerzył się na prawie całe Niemcy i basen Morza Bałtyckiego. Z obszaru obecnego województwa do Hanzы należały Szczecin, Dąbie, Stargard, Goleniów, Kamień, Wolin, Gryfino, Trzebiatów, Gryfice, Kołobrzeg, Koszalin, Darłowo i Sławno.

Na przełomie XII i XIII w. zaczęto osiedlać na Pomorzu zakony. Pierwsi na terenach na wschód od Odry pojawili się cystersi z duńskiego Esrom zakładając w 1173 r. opactwo w Kołbaczu (zachowany częściowo zespół poklasztorny). Kolejnym zakonem byli premonstratensi, którzy otrzymali w 1180 r. dobra w Białobokach koło Trzebiatowa (relikty archeologiczne). Pierwszy klasztor żeński - premonstratensek powstał w Trzebiatowie (niezachowany). W początku XIII w. zaczęły powstawać żeńskie klasztory cysterek. Ich siedziby powstały m.in. w Marianowie w 1248 r. (zachowany kościół i część klasztoru), w Koszalinie w 1277 r. (zachowany kościół), w Cedyni w 1278 r. (zachowana część klasztoru), w Wolinie w 1288 r. (zachowany fragment zabudowy poklasztornej). Drugim zgromadzeniem żeńskim były augustianki, które przybyły do Pyrzyc w 1250 r. (zachowany kościół).

Szczególną rolę odegrały na Pomorzu zakony rycerskie – templariusze, którzy założyli komandorie w Rurce (zachowana kaplica), w Chwarszczanach (zachowany kościół) i w Czaplunku w 1286 r. (prawdopodobne relikty – do badań archeologicznych) i joannici, którzy ok. 1150 r. zostali osadzeni w okolicach Sławna z komandorią w Starym Sławsku (zachowany kościół). Należał do nich również np. zamek w Pęzinie (zachowany). Po kasacji zakonu templariuszy, joannici przejęli ich dobra. Komandoria w Rurce została przeniesiona w 1377 r. do Swobnicy (zachowany zamek wymagający prac konserwatorskich). Na obszarze Nowej Marchii znajdowała się komandoria w Świdwinie, a także odziedziczona po templariuszach od 1345 r. komandoria w Drahimiu (zachowane ruiny zamku). Od 1384 r. na terenie Nowej Marchii w Świdwinie uzyskali siedzibę Krzyżacy (zachowany wielofazowy zamek), pozostający tu do 1455 r.

W XIII w. przybyły na Pomorze także zakony żebracze - w 1228 r. powstał klasztor dominikanów w Kamieniu, a w 1275 r. w Myśliborzu. Franciszkanie osiedlili się w 1243 r. w Szczecinie (zachowany kościół), a później w innych miastach księstwa. Augustianie posiadali klasztor męski w Stargardzie (1270 r.) oraz w Jasienicy (zachowany kościół i ruina klasztoru), a na terenie Nowej Marchii w Chojnie (zachowany kościół i część klasztoru).

W 2 połowie XIII w. na skutek ekspansji margrabiów brandenburskich dążących do uzyskania dostępu do morza, okrojone zostały południowo-zachodnie granice księstwa. Tereny położone wokół Świdwina, Drawska, Kalisza, Recza, Choszczna, Myśliborza i Chojny, zostały włączone w granice „zaodrzańskiej prowincji brandenburskiej” nazwanej od początku XIV w. Nową Marchią. Ekspansja brandenburska dotarła aż do Pomorza Gdańskiego. W efekcie utrwalenia się granic brandenburskich Księstwo Pomorskie, obejmujące od 1316 r. księstwo sławieńsko-słupskie, zostało całkowicie oddzielone od Wielkopolski.

W połowie XIV w. ziemie zajęte przez Krzyżaków, położone wokół Wałcza, Czaplinka i Drahimia (Starego Drawska), przyłączone zostały przez króla Kazimierza Wielkiego do Polski, tworząc od 1407 r. odrębne starostwo drahimskie z siedzibą starosty na zamku w Drahimiu (zachowana ruina zamku i wartościowy obszar krajobrazowy przesmyku pomiędzy jeziorami).

Obszary Księstwa i Nowej Marchii zarządzane były w sposób patrymonialny przez rody rycerskie, które na obszarach szczególnie zagrożonych najazdami wznosiły zamki tworząc linię obronną po stronie marchijskiej od Odrzycka (Oderbergu) położonego na zachodnim brzegu Odry poprzez Moryń, Golenice, Pełczyce, Recz, Drawno, Kalisz, Złocieniec do Świdwina. Druga linia przebiegała na południu przy granicy z Polską, na której znajdowały się zamki w Wałczu, Tucznie, Człopie i Drezdenku. Po stronie pomorskiej podobną rolę odgrywały zamki książęce i zakonne oraz rycerskie dosyć równomiernie rozlokowane na terytoriach wokół obszarów marchijskich. Do naszych czasów przetrwały jedynie nieliczne z tych zamków (np. Świdwin).

W połowie XIV w. istniała już w pełni wykształcona miejska struktura osadnicza. Większość miast została otoczona miejskimi murami obronnymi (zachowane m.in. w Trzebiatowie, Pyrzycach, Gryfinie), a ich tereny miały zapewnić możliwości działania i rozwoju na długi okres czasu. W tym też okresie zaczęły powstawać liczne trwałe, wzniesione z kamienia granitowego i cegły, budowle publiczne i prywatne - kościoły, ratusze, klasztory, kamienice mieszczkańskie.

Rozbicie dzielnicowe Księstwa Pomorskiego - zapoczątkowane w XII w. - na dwa lub więcej odrębnie zarządzanych księstw, nie miało istotnego znaczenia dla ustabilizowanych w początku XIV w. granic zewnętrznych. Trwały podział na księstwo wołogojskie i szczecińskie, z krótkimi okresami zjednoczenia, zachował się do XVII w. Do księstwa wołogojskiego należały ziemie wzdłuż wybrzeża od Stralsundu poprzez Uznam, Wolin, Ziemię Trzebiatowską i Stargardzką oraz

Białogardzką i Szczecinecką, oddzieloną od morza władztwem biskupów kamieńskich, oraz księstwo sławieńsko-słupskie. Księstwo szczecińskie położone było na terenach wzdłuż Odry - zachód od rzeki od Dymina po Anklam i Ückermünde, a po wschodniej stronie ziemie na południe od rzeki Iny od Gryfina i Ziemi Bańskiej przez Pyrzyce do Pełczyc, granicząc z Brandenburgią i terenami Nowej Marchii. W ramach tych dwóch księstw w zależności od liczebności pretendentów do władzy książęcej powstawały okresowo mniejsze jednostki. Czasowe zjednoczenie księstw nastąpiło jedynie pod rządami Bogusława X i ostatniego z Gryfitów, Bogusława XIV.

Wydarzeniem o doniosłym znaczeniu dla dziejów regionu było proklamowanie przez książąt pomorskich w 1534 r. reformacji. Zerwanie tradycyjnych więzi religijnych przyspieszyło wynarodowienie autochtonicznej ludności słowiańskiej, której ostatni przedstawiciele przetrwali jedynie na granicach wschodnich Pomorza, we wsiach słowińskich i kaszubskich. Szlachta pomorska pochodzenia słowiańskiego, związana z dworem książęcym już w średniowieczu została wchłonięta i zasilila elity szlachty niemieckiej.

Sekularyzacja własności kościelnej zmieniła formę zarządu posiadłościami biskupów kamieńskich, ich następcami stali się książęta pomorscy, a terytorium otrzymało nazwę „Fürstenthum Kamin” (Księstwo Kamieńskie).

Tereny marchijskie jako część Brandenburgii przyjęły protestantyzm nieco później. W 1536 r. zgodę na wprowadzenie luteranizmu uzyskały władze Choszczna i Chojny. Sam proces zmiany wyznania odbywał się jednak podobnie jak na Pomorzu i wkrótce cały obszar Nowej Marchii przyjął luteranizm jako religie panującą (rozwiązanie biskupstwa lubuskiego nastąpiło w 1590 r.).

Cały obszar obecnego województwa znalazł się w zasięgu działań wojny trzydziestoletniej (1618-1648). Skutki wojny dotknęły substancję budowlaną, strukturę gospodarczą a przede wszystkim ludnościową – w niektórych rejonach pozostała przy życiu zaledwie połowa mieszkańców. Pierwsza połowa XVII w. była też okresem kryzysu wielkiej własności feudalnej, czego przejawem było zakładanie, w drugiej połowie tego stulecia, nowych wsi (tzw. druga kolonizacja).

Po bezpotomnej śmierci ostatniego z Gryfitów, Bogusława XIV w 1637 roku w wyniku pokoju westfalskiego (1648) kończącego wojnę 30-letnią, doszło do podziału Pomorza pomiędzy Szwecją, która zatrzymała część zachodnią ze Stralsundem i Szczecinem, a Brandenburgią, która zajęła część wschodnią od Stargardu i Kamienia po Słupsk. W pierwszym okresie sposób zarządzania państwem i społeczeństwem w obu częściach księstwa był korzystny dla stanów pomorskich. Dla gospodarki Pomorza i jego kultury materialnej był to okres spokoju

i rozkwitu. Jednak wkrótce kolejne konflikty między Brandenburgią i Szwecją spowodowały problemy gospodarcze zachodniej części regionu.

Ważnym w dziejach Pomorza wydarzeniem był wybuch wojny północnej (1700 -1721). W czasie jej trwania na tereny Pomorza szwedzkiego wkroczyły wojska rosyjskie i saskie. W 1720 r. w wyniku pokoju sztokholmskiego król Fryderyk Wilhelm wykupił z rąk szwedzkich Szczecin (zajmowany od 1713 r. przez oficjalnie nie biorące udziału w wojnie wojska pruskie) i ujście Odry z wyspami Uznam i Wolin, włączając je na kolejne 250 lat w granice państwa pruskiego. Za czasów Fryderyka Wielkiego nastąpił rozwój prowincji w oparciu o porty w Szczecinie i Kołobrzegu, które obsługując wschodnie tereny Prus stały się głównymi ośrodkami eksportu. Restrykcyjna polityka celna Szwedów nadal zajmujących zachodnie części Pomorza spowodowała powstanie nowego pruskiego portu wojennego i twierdzy w Świnoujściu. Zniszczenia wynikłe z działań wojennych były porównywalne z wojną trzydziestoletnią, ale racjonalna polityka władz i kolejne kolonizacje pozwoliły na odbudowę a nawet rozwój w oparciu o szerokie zaplecze państwa pruskiego. Pod koniec XVIII w. sprowadzono na Pomorze 26 000 kolonistów, założono 160 osad. Kolejne kolonizacje podtrzymywały powstałą w średniowieczu sieć osadniczą, sprzyjały jej znaczącej przebudowie i wprowadzaniu na teren Pomorza różnych tradycji budowlanych. Słaba kondycja rolnictwa wynikająca z niskiej jakości gleb, słaby rynek wewnętrzny i wyeksploatowanie na cele energetyczne i budowlane lasów, nie sprzyjały rozwojowi kultury materialnej. Większość domów powstawała w oszczędnej i nietrwałej technologii ryglowej, z wykorzystaniem szachulca i wypełnień ceramicznych. Z tego okresu pochodzą najstarsze, nielicznie zachowane kościoły ryglowe i część ryglowych domostw oraz dwory i zabudowania gospodarskie. Dzięki zręcznej polityce władców pruskich udało się związać z dworem i armią większość, odpornej dotąd, starej szlachty pomorskiej. Ziemia skoncentrowana została w majątkach szlachty, stanowiącej elitę wojskowo-urzędniczą państwa.

Elementem wpływającym na rozwój miast w tym okresie było przyjęcie na teren Pomorza emigrantów francuskich – hugenotów, których najliczniejsze kolonie znalazły się w Szczecinie, Stargardzie i Myśliborzu.

Wzrost potęgi nowego państwa przybliżył możliwość zjednoczenia terytoriów zachodnich z Prusami Wschodnimi kosztem Polski. Rozbiory i zajęcie przez Fryderyka Wielkopolski oraz części Mazowsza z Warszawą usytuowało Pomorze w nowej rzeczywistości gospodarczej i politycznej. Obszar Nowej Marchii stał się pomostem gospodarczym łączącym centrum państwa pruskiego z obszarami zagarniętymi. Pomimo to w początku XIX w., wraz z rozwojem przemysłu i nowych

środków transportu obszar Marchii i Pomorza zaczął przegrywać gospodarczo w konkurencji z Nadrenią i Śląskiem.

W początkach XIX w. teren Pomorza ponownie stał się teatrem wojennym, tym razem za sprawą wojsk francuskich. Napoleon po zwycięstwie pod Jeną zajął w 1806 r. całe Pomorze, umieszczając swoje garnizony w Szczecinie i Kołobrzegu. Po klęsce Napoleona w Rosji i osłabieniu Szwecji Prusy zajęły Pomorze Przedodrzańskie (Vorpommern). Materialnych śladów wojen napoleońskich jest stosunkowo niewiele (wytrasowanie kilku nowych dróg). Jednak wojny te wpłynęły na reformy w państwie pruskim. Najważniejszym elementem tych reform, który wpłynął na krajobraz kulturowy stał się podział na powiaty, jednakowe pod względem terytorialnym, ludnościowym i ekonomicznym. Stały się one bardzo trwałym elementem kultury politycznej i gospodarczej państwa, tworząc czytelną strukturę osadniczą z instytucjami publicznymi o charakterystycznych formach architektonicznych, komunikacją lokalną i nowoczesnym prawem budowlanym. Rejencja szczecińska składała się z powiatów: Uznam-Wolin, Kamień, Nowogard, Randow (okolice Szczecina), Szadzko, Pyrzyce i Gryfino. W rejencji koszalińskiej wydzielono powiaty; Białogard, Bytów, Drawsko, Księstwo (Kamień Pomorski), Lębork, Miastko, Szczecinek, Świdwin, Sławno i Słupsk. W rejencji kwidzyńskiej znalazł się powiat wałecki, a w rejencji frankfurckiej powiaty: Chojna, Myślibórz i Choszczno.

Liberalizm gospodarczy i szerokie zaplecze ekonomiczne państwa pruskiego, pozwoliły na przyspieszony rozwój, osłabiony jednak skutkami reformy rolnej, która została przeprowadzona na niekorzystnych dla ludności wiejskiej warunkach. W jej wyniku nastąpił znaczny odpływ ludności do zachodnich regionów przemysłowych oraz na emigrację do Ameryki, w najgorszych latach połowy XIX w. wynosił on około 100 000 ludzi rocznie. Większe możliwości rozwoju społeczno-gospodarczego stworzyła budowa w drugiej połowie XIX w. sieci dróg bitych i żelaznych. Przyspieszenie cywilizacyjne i technologiczne doprowadziło do wymiany większości dawnej zabudowy. Miasta rozrastając się i uzyskując połączenia kolejowe tworzyły nowe dzielnice przemysłowe i mieszkalne. Od początku XIX w. rozwijał się nowy typ zabudowy, zaczęły powstawać miejscowości uzdrowiskowe, szczególnie w pasie nadmorskim. Tendencje te nasiliły się po zwycięskiej wojnie prusko-francuskiej i powstaniu Cesarstwa Niemieckiego w 1871 r. Na okres od końca XIX w. do I wojny światowej przypadał największy rozwój przemysłu, komunikacji, budownictwa publicznego i ogólny rozwój miast i terenów wiejskich. Praktycznie większość zachowanej historycznej substancji budowlanej na terenie Pomorza Zachodniego pochodzi właśnie z tego okresu.

Po I wojnie światowej i powstaniu nieodległej Polski, z zachowanej w granicach Niemiec części terenów Wielkopolski utworzona została Marchia Graniczna, na terenie której znalazł się powiat wałecki. W 1938 r. Marchia Graniczna została przyłączona do Prowincji Pomorskiej, tworząc odrębną rejencję pilską, w skład której weszły obok powiatu Wałcz także powiaty: szczecinecki, drawski i choszczeński.

Wytworzone w XIX i XX w. zależności administracyjne, gospodarcze a przede wszystkim połączenia komunikacyjne, spowodowały utrzymanie zasadniczych granic wewnętrznego podziału administracyjnego na powiaty praktycznie do reformy administracyjnej w 1975 r.

Terytoria północno-wschodnie Niemiec były najmniej uprzemysłowionymi obszarami o dominującej funkcji rolniczej. Struktura wsi opierała się na wielkiej własności rolnej, ze znaczną liczbą majątków złożonych z kilku folwarków. Gospodarstwa chłopskie dominowały na najurodzajniejszych ziemiach pasa nadmorskiego i niziny szczecińskiej, na obszarach dawnych domen państwowych. Wykarczowane w XVII i XVIII w. lasy były odtwarzane od połowy XIX w., osiągając w okresie międzywojennym lesistość zbliżoną do poziomu z okresu średniowiecza. Warunki geograficzno-przyrodnicze i słaby poziom przemysłu utrzymywały niskie zaludnienie. Miasta, poza stolicami rejencji i powiatów, pozostały stosunkowo małe, a ich obszar niewiele przekraczał granice lokacji średniowiecznych, w większości najmniejszych miast znaczną rolę nadal odgrywało rolnictwo.

Utrata dużej części wschodnich terytoriów Niemiec: Pomorza Gdańskiego i Księstwa Poznańskiego spowodowała migracje ludnościowe i napływ osadników z terenów Polski, powodując rozbudowę miast i zakładanie nowych wsi. W latach 20-tych powstała nowa zabudowa kolonijna i odtworzone zostały miejscowości wyludnione w wyniku XIX-wiecznej emigracji. Na terenach miast tworzone nowe dzielnice mieszkalne z zabudową o typowych wczesno-modernistycznych formach.

Okres międzywojenny to początkowy gwałtowny wzrost zahamowany kryzysem światowym, a następnie specyficzny rozwój wynikający z militarno-ekspansjonistycznej polityki III Rzeszy po 1933 r. W tym okresie nastąpiła odbudowa i rozbudowa garnizonów wojskowych w Szczecinie, Kołobrzegu, Stargardzie, Wałczu i Szczecinku; budowa poligonów w Bornem Sulinowie; szkoły partyjno-administracyjnej w Złocięncu (Budowo), portu wojennego w Świnoujściu i szkół lotniczych w Gryfinie i Chojnie. Wybudowano wiele lotnisk, dróg wojskowych, a w największych miastach powstało kilka fabryk oraz nowych osiedli robotniczych z obiektami infrastruktury społecznej.

Działania wojenne do 1945 r. nie dotknęły bezpośrednio powiększonej o Marchię Graniczną Prowincji Pomorze i zaodrzańskiej części Brandenburgii,

jedynie Szczecin i Police od 1943 r. były celem nalotów alianckich. Naloty alianckie na Szczecin zniszczyły kompletnie teren portu, starego miasta i części dzielnic przyportowych i przemysłowych położonych nad Odrą. Na pozostałym terytorium Pomorza większość zniszczeń wojennych przypadła na ostatnie dni wojny. Zdecydowanie frontowy charakter zniszczeń dotyczył miejscowości usytuowanych w rejonie wału Pomorskiego, budowanego od 1934 r. na północno-wschodnich obszarach Pomorza i wzdłuż granicy z południowo-wschodniej w okolicach Szczecinka i Piły, zniszczenie m.in. Kołobrzegu, Wolina, Dąbia, Chojny. Tereny wiejskie w większości uniknęły zniszczeń.

Największe straty w krajobrazie kulturowym Pomorza Zachodniego nastąpiły dopiero w okresie powojennym w wyniku szabrownictwa, rabunkowej gospodarki - radzieckiej administracji wojennej, a także polskiej, nastawionej przez wiele lat negatywnie do zastanego dziedzictwa, którego degradacja następowała głównie z braku ekonomicznych podstaw do ich bieżącego utrzymania. Rozwój lub jedynie utrzymanie struktury osadniczej i napływu osadników w dużym stopniu uzależniony był od stopnia zniszczeń wojennych oraz demontażu fabryk, zakładów przemysłowych, linii kolejowych itd., dokonywanych przez wojska radzieckie. Pierwsi Polacy osiedlali się na obszarze Pomorza Zachodniego jednocześnie z ustaniem działań wojennych. Od wiosny 1945 r. na teren województwa zaczęli przybywać osadnicy z Polski centralnej, i reemigranci z Zachodu, a od początku 1946 r. przesiedleńcy z ZSRR. Główny etap osadnictwa polskiego na terenie województwa kończyła akcja "W" czyli przymusowe przesiedlenie ludności ukraińskiej z południowo-wschodniej Polski w 1947 r.

Następujące kolejne zmiany podziału administracyjnego nie miały bezpośredniego wpływu na politykę dotyczącą ochrony zabytków i zachowania wartości krajobrazu kulturowego, rzeczywisty wpływ miało nastawienie ludności a przede wszystkim władz administracyjnych i partyjnych. Zmiana struktury administracyjnej nie była w stanie przekształcić struktury przestrzennej z jej wielostopniową hierarchią instytucji sądowych, edukacyjnych i kontrolnych. W miejsce zlikwidowanych powiatów powstały urzędy rejonowe, obsługujące ludność od kilku do kilkunastu gmin. W tych warunkach społeczności lokalne przyjęły ze zrozumieniem reformę administracyjną z 1990 r. i samorządową, w wyniku których liczba i granice gmin nie uległy zasadniczo zmianie, co pozwoliło na stosunkowo łatwe przejście przez nowo utworzone samorządy powiększających się z roku na rok kompetencji. Ogrom zaniedbań z okresu PRL ukazał jednak mizериę gospodarczą. Upadek Państwowych Gospodarstw Rolnych oraz większości małych fabryk i wytwórni zasadniczo zmienił warunki

życia na terenie całego województwa. Likwidacja PGR wpłynęła niekorzystnie na krajobraz pomorskiej wsi. Łatane i podpierane budynki folwarczne po ich opuszczeniu zawaliły się lub grożą zawaleniem podobnie jak dawne dwory, w których mieściły się biura i usługi socjalne. Tylko nielicznie przejęte przez prywatnych przedsiębiorców cele mieszkalne lub usługowe uzyskały szansę na przetrwanie a nawet rozkwit. W wyniku przekształceń gospodarczych nastąpiła istotna poprawa stanu przyrody i środowiska naturalnego, restrukturyzacja przemysłu i likwidacja prymitywnych wytwórni zaowocowała znacznym zmniejszeniem emisji zanieczyszczeń poprawiła się czystość wód i zwiększyła się powierzchnia lasów. Samorządy gminne inwestują w budowę systemów kanalizacyjnych i oczyszczalni ścieków, a także porządkują struktury zurbanizowane, budują drogi i zabiegają o środki na rozwój usług i budowę miejsc pracy, co spowodowało wzrost inwestycji turystycznych, sprzyjających ochronie krajobrazu kulturowego.

II.2. ZASADNICZE CECHY KRAJOBRAZU KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA

Krajobraz kulturowy to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze. Krajobraz kulturowy województwa zachodniopomorskiego składa się z kilku jednostek historycznych o specyficznych cechach morfogenetycznych. Część północna - od wybrzeża morskiego do pasa gmin: Widuchowa, Banie, Kozielice, Pырzyce, Przelewice, Dolice, Suchań, Dobrzany, Ińsko, Węgorzyno, Drawsko Pom., Ostrowice, Połczyn Zdrój, Barwice, Borne Sulinowo i Szczecinek - należy do historycznego Księstwa Zachodniopomorskiego. Gminy na południe od tej granicy, z wyjątkiem powiatu wałeckiego i gminy Czaplunek, należały historycznie do Nowej Marchii, a powiat wałecki i gmina Czaplunek do historycznej Wielkopolski. Na terenie historycznego Pomorza od zachodu wyróżnia się teren dawnego Księstwa Szczecińskiego, graniczący od wschodu z ziemiami biskupstwa kamieńskiego, obejmującego północny obszar powiatu kołobrzeskiego i powiat Koszalin, na południe od którego tereny Nowej Marchii osiągały Świdwin. Na wschód od Koszalina znajduje się teren powiatu sławieńskiego, który jest częścią dawnego Księstwa Sławieńsko-Słupskiego, pozostającego przez wiele lat w granicach Pomorza Wołogojskiego.

Granice naturalne i kulturowe, w wielu miejscach tożsame, tworzą subregiony o czytelnej specyfice zasobu zabytkowego, jego stanu zachowania i występujących

zagrożeń, wynikających z uwarunkowań gospodarczo-ekonomicznych postrzeganych jako funkcje lokalno-rozwojowe.

Ujście Odry i Zalew Szczeciński - Teren obejmujący okolice ujściowego odcinka Odry i Zalewu Szczecińskiego, jest bardzo zróżnicowany, stanowią go zwarte obszary leśne - Puszcza Goleniowska, Bukowa, Wkrzańska i Woliński Park Narodowy, występuje tu osadnictwo o bardzo starej metryce głównie w okręgu Wolina i Kamienia Pomorskiego, w tym porty „morza wewnętrznego” słabo powiązane z zapleczem lądowym. Subregion zdominowany nadwodnym położeniem, z licznymi ograniczeniami wynikającymi z warunków przyrodniczych. Od wczesnego średniowiecza związany z wpływami skandynawskimi i ekspansją północno-wschodnich prowincji niemieckich. Od średniowiecza obszar zainteresowania władców Polski, którzy w XII w. dokonali skutecznej chrystianizacji, wspomagając rodzimą dynastię Grafitów i ułatwiając późniejszą kolonizację niemiecką. Na terenie tego subregionu znajdują się najstarsze ośrodki miejskie: Wolin, Kamień Pomorski, Goleniów, Gryfino i Szczecin. Strategiczne położenie Szczecina zaowocowało jego rozwojem gospodarczym i politycznym do roli stolicy księstwa, a później stolicy całej prowincji. Krajobraz kulturowy obszaru skupiony jest w jednostkach zurbanizowanych. Na zamykających Zalew Szczeciński wyspach Wolin i Uznam urbanizacja obejmuje głównie tereny brzegowe. W miastach zachowane są reliktywo średniowieczne układy urbanistyczne, zniszczone w czasie II wojny światowej. W dosyć dobrej kondycji znajdują się zespoły zabudowy wokół dzielnic staromiejskich i tereny przedmiejskiej zabudowy mieszkaniowej. Szczególną rolę kulturową odgrywa stolica regionu Szczecin, o cechach metropolii pozbawioną jednak swych naturalnych obszarów po stronie zachodniej, oddzielonych sztucznie granicą państwową. Miasto o tysiącletniej tradycji, twierdza do lat 70-tych XIX w. Obok odbudowanego niekorzystnie Starego Miasta z zachowanymi i odbudowanymi kościołami i zamkiem książęcym, zachowało największy na Pomorzu zespół urbanistyczny z końca XIX i początku XX w. z zachowanym zespołem architektury neostylowej. Dominantami miast są średniowieczne fary: w Szczecinie, Gryfinie, Goleniowie i Wolinie oraz unikalny zespół romańsko - gotycki katedry w Kamieniu Pomorskim i romańsko - gotycki zespół pocysterski w Kołbaczu. Z architektury świeckiej wyróżniają się średniowieczne ratusze w Szczecinie, Kamieniu Pomorskim i XVIII wieczny ratusz ryglowy w Nowym Warpnie. Charakterystyczne są także zespoły architektury uzdrowskiej w Świnoujściu i Międzyzdrojach. W zabudowie wiejskiej dominują układy z zachowanym średniowiecznym rozplanowaniem z już nielicznymi przykładami zabudowy ryglowej. We wsiach znajdują się kościoły kamienno - ceglane i ryglowe, jednym z cenniejszych jest XVI wieczny kościół ryglowy w Dzisnej.

Występują tu zbudowania podworskie z XVIII, XIX i XX wieku z najcenniejszym przykładem barokowego, ryglowego, zespołu dworskiego w Świerznie.

Na całym terenie znajduje się wiele znaczących stanowisk archeologicznych najwcześniejszego osadnictwa na Pomorzu w tym odkryte zespoły portowe w Wolinie i Szczecinie.

Subregion Nowogard - Stargard - Pyrzyce - Chojna – zajmuje obszar obejmujący urodzajne gleby moreny dennej, obejmujący półkole ujęcie Odry i Zalew Szczeciński, którego granicę zewnętrzną stanowią pagórkowate i zalesione tereny północnych partii moreny czołowej. Charakteryzuje go gęsta sieć osadnicza o metryce średniowiecznej. Tereny równinne, lekko sfalowane, słabo zalesione, w całości użytkowane rolniczo. Układy wiejskie przestrzennie zróżnicowane, z zachowanymi strukturami dworsko-folwarcznymi. Na terenie subregionu znajduje się kilka równorzędnych zabytkowych ośrodków miejskich, o średniowiecznej metryce, z częściowo zachowanymi układami urbanistycznymi, czytelnymi dzięki zachowanym obwodom miejskich murów obronnych, należą do nich: Stargard, Maszewo, Pyrzyce, Chojna i Trzcianko. W miejskim budownictwie sakralnym dominują ceglane średniowieczne fary, przeważnie są to trzynawowe hale, do szczególnie cennych należą fary w Stargardzie i Chojnie oraz wczesnogotyckie fary kamiennie-ceglane w Baniach, Moryniu i Gryfinie. Z założeń klasztornych zachowały się częściowo zespoły w Cedyni, Chojnie i Pyrzycach. Budowle świeckie z okresu średniowiecza to bogato dekorowane ratusze w Stargardzie, Chojnie i Trzcianku. Z zabudowy mieszczańskiej zachowały się zespoły głównie XIX wieczne z wieloma przykładami zrealizowanymi w technologii ryglowej - Lipiany, Trzcianko, Cedynia.

Wsie o metryce średniowiecznej zachowały częściowo układy pierwotne z pełną wymianą zabudowy mieszkalnej i produkcyjnej, zachowały się budynki kościołów wiejskich, duży zespół wczesnogotyckich i gotyckich kościołów granitowych. Do najciekawszych należą kościoły w: Objezierzu Starym, Chelmie Dolnym, Naroście i Barwicach. W rejonie Bań i Chojny zachowały się kościoły zakonne, do najciekawszych należy kaplica templariuszy w Rurce, kościół pojoannicki w Swobnicy i Suchaniu.

Elementem zabytkowego zasobu budownictwa wiejskiego są liczne zespoły podworskie z XVIII i XIX wieku, do najznakomitszych należą: pałac w Roślinie, Czernikowie i Przelewicach wraz z ogrodem dendrologicznym, który jest obiektem o szczególnej wartości przyrodniczej i kulturowej. W obszarze tym występują także średniowieczne zamki przebudowywane w renesansie, baroku i pod koniec XIX w. w Pęzinie, Swobnicy i Płotach.

Subregion - Pas nadmorski - Tereny ograniczone od południa głębokością oddziaływania wybrzeża. Dominuje obsługa uprawy morza, obsługa ruchu turystycznego, która przebiega po północnej stronie drogi Szczecin - Gdańsk. Tereny intensywnej gospodarki rolniczej, o gęstej sieci osadniczej, z dużą ilością gospodarstw chłopskich. Średniowieczne i nowożytnie układy przestrzenne, o dobrze zachowanych zespołach siedlisk. Na obszarze tym najstarszym zespołem miejskim jest Kołobrzeg, z elementami umocnień twierdzy i zachowanymi nielicznymi zabytkami na terenie Starego Miasta, na terenie którego prowadzone są prace rewitalizacyjne, odbudowy struktury urbanistycznej w nowych i stylizowanych formach architektonicznych, w trakcie których prowadzone są kompleksowe wielkopłaszczyznowe badania archeologiczne. Najlepiej zachowane zespoły zabytkowe znajdują się w Trzebiatowie i Darłowie z licznymi zabytkami architektury obronnej, sakralnej, użyteczności publicznej i mieszkalnej. Trzy największe miasta: Koszalin, Kołobrzeg i Gryfice zachowały fragmentarycznie dawne układy urbanistyczne i niektóre obiekty zabytkowe. Do najciekawszych zabytków sakralnych należą fary halowe w Kołobrzegu, Trzebiatowie i Gryficach oraz bazylikowe w Koszalinie, Sławnie i Darłowie. Do budowli świeckich należy zamek książęcy w Darłowie i rezydencja w Trzebiatowie oraz ratusze w Trzebiatowie, Darłowie i Kołobrzegu.

Zabudowa wiejska przeważnie na zachowanym średniowiecznym planie wsi lokacyjnej, stale wymieniana, obecna pochodzi głównie z końca XIX i początku XX w. Subregion charakteryzuje się znaczną liczbą zabudowy ryglowej i mieszanej ryglowo-ceglanej. Dominantami są kościoły wiejskie o różnej metryce, kamienno-ceglane, ceglane i ryglowe. Do najciekawszych należą kościoły w Karlinie, Biesiekierzu, Malechowie i Cisowie. W Bukowie Morskim zachował się kościół pocysterski, będący jedynym zachowanym reliktem dawnego potężnego zespołu klasztorowego. Z licznych zachowanych zespołów pałacowo - parkowych wymienić należy pałace w Rybokartach i Otku. Cechą specyficzną są małe porty w ujściach rzek oraz plażowe przystanie rybackie, portami morskimi o funkcji handlowej są jedynie porty w Kołobrzegu i Darłowie z zachowanymi elementami zabudowy historycznej. W miejscowościach uzdrowiskowych Mielnie i Ustce zachowały się XIX wieczne przykłady zabudowy sanatoryjnej i pensjonatowej. Wyjątkowym zespołem krajobrazowym z zachowanymi strukturami wiejskimi są obszary na wschód od jeziora Jamno z wioskami rybackimi o zabudowie ryglowej, tworząc część tzw. „Krainy w kratę” mającą swą kontynuację na terenie województwa pomorskiego.

Subregion Południowo-zachodni pas pojezierny - obejmuje obszar północnej części moreny czołowej, dochodzącej do Odry - silnie zalesiony, z pasmem jezior polodowcowych. Słabo wykształcona sieć osadnicza z miastami o średniowiecznej

metryce: Cedynia, Moryń, Mieszkowice, Dębno, Myślibórz, Barlinek, Pełczyce, Choszczno, Recz i Drawno. Na obszarze tym, o bardzo urozmaiconym krajobrazie przyrodniczym, o dużej liczbie jezior i obszarów leśnych występują bardzo atrakcyjne szlaki komunikacyjne. Znajdują się tu zabytkowe zespoły miejskie. Do najlepiej zachowanych należą: Moryń, Mieszkowice, Dębno, Myślibórz, Barlinek i Drawno. Pozostałe miasta o średniowiecznej metryce zostały znacznie zniszczone i zachowały nieliczne obiekty zabytkowe. Pełny zarys murów obronnych zachował się tylko w Maszewie i Mieszkowicach. We wszystkich miastach zachowały się zabytkowe kościoły, zabudowa mieszkalna pochodzi głównie z końca XIX wieku. Jej cenniejsze skupiska zachowane są w Moryniu, Mieszkowicach, Barlinku, Myśliborzu i Drawnie.

Zabudowa wiejska XIX i XX wieczna, ceglana i ryglowa, z zachowaniem pierwotnego rozplanowania z okresu lokacji, często przekształcona zespołami folwarcznymi. Występują tu zachowane zabudowania podworskie z XIX wieku z zespołami parkowymi. W części wschodniej obszaru wsie z okresu kolonizacji z XVI w. prowadzonej przez Wedłów na obszarze Puszczy Drawskiej oraz przykłady XVIII-wiecznej kolonizacji fryderycjańskiej. Wiejskie kościoły w formie kamiennych budowli salowych lub ceglanych z okresu średniowiecza, szczególnie cennym obiektem jest pojoannicki kościół w Chwarszczanach. W rejonie wschodnim obszaru występują liczne kościoły wiejskie w konstrukcji ryglowej. W Bierzwniku zachowany jest duży fragment kościoła i klasztoru z założenia pocysterskiego.

Subregion Środkowo - wschodni Pojezierza Pomorskiego. Na obszarze występują nieliczne miasta o średniowiecznej metryce i zachowanych fragmentarycznie murach obronnych są to: Świdwin, Drawsko, Białogard, Złocieniec i Szczecinek. Budownictwo sakralne jest bardzo zróżnicowane, bazylika gotycka w Białogardzie nawiązuje do typu znanego z pasa nadmorskiego, w Drawsku gotycka pseudobazylika nawiązuje do wzorów pomorsko-marchijskich, większość obiektów sakralnych jest znacznie przebudowana o cechach budowli neostylowych. Duże zespoły zabudowy mieszczańskiej zachowane w Białogardzie, Świdwinie, Połczynie i Szczecinku. Do ważnych budowli świeckich należą zamki w Świdwinie, Kragu, Starym Drawsku i Szczecinku. W Połczynie istnieje oryginalny zespół budynków pensjonatowo-sanatoryjnych w tym w konstrukcji ryglowej z połowy i końca XIX wieku.

Osadnictwo wiejskie o metrykach średniowiecznych z nielicznymi grupami założonymi w okresie kolonizacji XVIII wiecznej. Zabudowa w układzie zwartym, ceglana i ryglowa z XIX i XX wieku. Kościoły wiejskie kamiennie ceglane w części zachodniej ustępują nowożytnym w konstrukcji ryglowej w części wschodniej. Liczne zachowane zespoły podworskie z parkami i folwarkami, zachowane niektóre nawet XVIII wieczne np: Darskowo. W granicach subregionu znajdują się obszary poligonów

wojskowych związanych z ośrodkiem w Bornym Sulinowie, obecnie praktycznie bezładne z zachowanymi śladami wartościowych założeń wiejskich. Południowo wschodnią granicą obszaru jest granicą północną występowania budownictwa drewnianego, występującego na południe od granic Pomorza Zachodniego.

Subregion Wałecki – tereny wielkopolskie zajęte przez Prusy w okresie rozbiorów, zachowana specyfika pogranicza Wielkopolski z istotnymi przekształceniami z okresu dominacji niemieckiej. Tereny silnie zalesione z licznymi jeziorami, o słabo wykształconej sieci osadniczej. Na obszarze znajdują się miasta: Mirosławiec, Tuczno i Człopa, posiadające silnie zniekształcone struktury urbanistyczne przy zachowaniu zabytkowych obiektów historycznych, kościołów i fragmentów zabudowy. Zachowany i odbudowany zamek Wedłów w tucznie wraz z kościołem o średniowiecznej metryce znajduje się w sąsiedztwie zlikwidowanej zabudowy staromiejskiej. Osadnictwo wiejskie silnie zróżnicowane ze znaczącą liczbą zachowanych zabytkowych kościołów i założeń dworsko-parkowych w licznie zachowanej zabudowie historycznej. Teren poprzecinany ważnymi szlakami komunikacyjnymi w tym dużym odcinkiem tzw. „Drogi Margrabiów”.

Do najważniejszych obszarów i obiektów zabytkowych Pomorza należą:

- tereny średniowiecznych miast o zachowanych układach urbanistycznych z relikdami miejskich murów obronnych, budynkami historycznych ratuszy, far i kościołów poklasztornych. Zabudowa mieszkalna tych zespołów miejskich uległa zniszczeniu w czasie wojen (szczególnie podczas II wojny światowej). Jedynie nieliczne miasta zachowały w znaczącej części historyczną zabudowę, pochodzącą z okresu koniec XVIII – XIX/XX w.. Jej restytucja jest możliwa i realizowana np. w Szczecinie, Stargardzie, Kołobrzegu i Koszalinie;
- tereny historycznie ukształtowanych układów ruralistycznych, w tym o metryce średniowiecznej, o czytelnych układach i częściowo zachowanej strukturze zabudowy: późnoromańskie kościoły granitowe i kościoły gotyckie, ustępujące na wschodzie - barokowym kościołom ryglowym i XIX - wiecznym neostylowym) oraz przykościelne cmentarze, a także zagrodową zabudowę mieszkalną i gospodarczą, wśród której wyróżniają się obiekty ryglowe, najliczniej zachowane we wschodniej części województwa zachodniopomorskiego (Ziemia Sławieńska i Darłowska);
- zespoły dworsko-parkowo-folwarczne, tworzące gęstą sieć obiektów atrakcyjnie położonych w krajobrazie rolniczym, o potencjalnych możliwościach adaptacji na cele turystyczne;

- zamki książęce, rycerskie i zakonne stanowiące dominanty kulturowe i krajobrazowe, w większości zagospodarowane;
- zabytki techniki - latarnie morskie, budynki kolejowe, obiekty produkcyjne w folwarkach, młyny wodne i wiatraki, cegielnie, tartaki, zabudowania portowe, komunalne i budynki pofabryczne pochodzące od połowy XIX w. do lat międzywojennych,
- zabytki militarne, w postaci budowli obronnych - od średniowiecznych murów miejskich i zamków, poprzez nowożytne fortyfikacje do dzieł obronnych z II wojny światowej, na terenie Wału Pomorskiego,
- relikty osadnictwa pradziejowego, znane jako stanowiska archeologiczne w większości zlokalizowane na terenach niezabudowanych, w tym najwartościowsze posiadające własne formy krajobrazowe (cmentarzyska i grodziska),
- cmentarze wojenne i wyznaniowe, zlokalizowane w miastach i na terenach wiejskich, w większości wymagające wszechstronnych prac konserwatorskich,
- układy drożne, z zachowaną historyczną geometrią, często z nawierzchnią brukową i obsadzeniami alejowymi, umożliwiające wgląd w krajobraz zapożyczony, stanowiące atrakcyjną formę podziału wielkoobszarowych użytków rolnych i ekspozycji sylwet i dominant architektonicznych miast i wsi.

II.3. DZIEDZICTWO ARCHEOLOGICZNE

Wg ustawy o ochronie zabytków zabytek archeologiczny to: „zabytek nieruchomy będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów lub zabytek ruchomy, będący tym wytworem”.

Zasoby archeologiczne województwa zachodniopomorskiego stanowią istotny element dawnego krajobrazu kulturowego, głównie z uwagi na to, iż stanowią niekiedy jedyne świadectwo etapów rozwoju cywilizacyjnego tego obszaru, który od najstarszych czasów determinowało jego położenie – wzdłuż szlaków komunikacyjnych związanych z Odrą i Bałtykiem. Drogami tymi docierały na Pomorze z odległych regionów impulsy kulturowe i stąd były przekazywane dalej.

W latach siedemdziesiątych XX w. rozpoczęto prace przy realizacji programu „Archeologiczne Zdjęcie Polski” (AZP), polegające na prowadzeniu przez archeologów, na wydzielonych obszarach, terenowych badań powierzchniowych. Wyniki tych badań stanowią podstawową bazę informacji o zasobach archeologicznych obszaru województwa i punkt wyjścia dla dalszych studiów nad dziejami osadnictwa (badania wykopaliskowe).

Do chwili obecnej badaniami powierzchniowymi wykonanymi w ramach AZP objęto prawie 100% arkuszy wyznaczonych w województwie zachodniopomorskim, co nie jest tożsame z wartością przebadanej powierzchni terenu, pominięto bowiem częściowo obszary trudno dostępne (poligony wojskowe, lasy, zabagnione doliny rzek, akweny wodne). W ostatnich latach projekt badań lądowych AZP został wsparty poprzez realizację podobnego pilotażowego programu archeologicznych badań podwodnych. W ich wyniku, w trakcie poszukiwań prowadzonych na wybranych akwenach (jeziora) zlokalizowano kilka nieznanych dotąd stanowisk archeologicznych związanych z osadnictwem i miejscami kultu przede wszystkim z okresu wczesnego średniowiecza, a także starożytności.

Obecnie wpływ na zwiększanie zasobów archeologicznych mają stacjonarne badania wykopaliskowe prowadzone w ramach programów naukowych np. w Białobokach (klasztor premonstratensów), Bierzwniku (klasztor cysterski), Chwarszczanach (dwór zakonny templariuszy i joannitów), Stargardzie Szczecińskim (klasztor augustianów, teren średniowiecznego miasta). Większe znacznie w tym względzie mają ratunkowe badania archeologiczne prowadzone przy okazji dużych inwestycji, w tym przede wszystkim projektów realizowanych na znacznych obszarach jak budowa dróg, rurociągów, linii kablowych etc. Za przykład może służyć budowa drogi szybkiego ruchu Szczecin–Gorzów, gdzie podczas badań archeologicznych odkryto ponad pięćdziesiąt nowych stanowisk z okresu neolitu, brązu (k. łużycka), wpływów rzymskich, wczesnego średniowiecza. Niewielki procent w udziale powiększania zasobów archeologicznych mają znaleziska artefaktów i stanowisk dokonywane przypadkowo i zgłaszane do Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków.

Według obecnego stanu wiedzy na krajobraz archeologiczny województwa zachodniopomorskiego składa się ponad 35000 stanowisk archeologicznych,

Z ogólnej liczby ponad 35000 stanowisk archeologicznych znanych z terenu województwa **370 wpisano do rejestru zabytków**, co klasyfikuje zachodniopomorskie w tym względzie na 9 miejscu wśród ogólnej liczby województw (dane wg KOBiDZ 2005). Wśród stanowisk wpisanych do rejestru aż

238 stanowią grodziska, ponad to umieszczono tam 66 osad, 19 cmentarzysk kurhanowych, 16 cmentarzysk płaskich, 15 pojedynczych kurhanów i inne; wśród nich m. in. obozowiska, miejsca kultu, grobowce, zamek, warzelnię soli, trakt handlowy.

Charakterystyka zasobów archeologicznych województwa

Najstarsze znane ślady pobytu człowieka na terenie województwa zachodniopomorskiego pochodzą ze schyłkowego **paleolitu** (starsza epoka kamienia), z okresu między 10 000 a 9000 lat p.n.e. Lokalizacja stanowisk późnopaleolitycznych związana jest ściśle z występowaniem średniej i małej wielkości polodowcowych oczek wodnych. Najistotniejszy wydaje się rejon tanowsko-szczeciński z około 20 stanowiskami, obejmujący zachodnią część obszaru, drugim jest luźny układ stanowisk umiejscowionych między rzekami Parsętą a Wieprzą we wschodniej części województwa.

Kolejny okres dziejów nazywany jest **mezolitem**. Obszar występowania stanowisk mezolitycznych w województwie zachodniopomorskim można ograniczyć do kilku stref krajobrazowych. Pierwsza, największa dotyczy Niziny Szczecińskiej rozpościerającej się wokół Zalewu Szczecińskiego, zabagnionej doliny Odry, jeziora Dąbskiego. Brzegi jeziora Świdwie, tereny wzdłuż rzeki Gunicy i Płoni to geomorfologicznie rejon wałów morenowych typu kemowego, na grzbietach których rozwinęło się osadnictwo tego okresu. Do znaczących należą stanowiska archeologiczne: w Dobrej, Tanowie, Grzepnicy, Bukowie oraz Szczecinie: Wielgowie, Jezierzycach, Płoni i Śmierdnicy. Środkowa część nizin nadmorskich, to następna strefa występowania mezolitycznych stanowisk archeologicznych na Pomorzu. W województwie zachodniopomorskim istotną rolę odegrały rzeki Rega i Parsęta; odnaleziono tu m.in. stanowiska w Kocierzy, Białogardzie, Gościnie, Kościernicy. Kolejną strefą jest rejon Pojezierza Pomorskiego.

Okresem, który znacząco zaznaczył się w krajobrazie kulturowym Pomorza Zachodniego jest **neolit** (młodsza epoka kamienia). Okres ten wyróżniają takie zjawiska kulturowe, jak znajomość wytwarzania ceramiki oraz wprowadzenie stałych form budownictwa.

W początkach neolitu krajobraz kulturowy województwa zachodniopomorskiego kształtowany był przez ludność **kultury ceramiki wstęgowej rytej**, której ślady zostały zarejestrowane na około 40 stanowiskach. Większe skupiska osadnicze tej kultury odkryto w dorzeczu dolnej Odry, nad brzegami Płoni, w rejonie Ziemi Pyrzyckiej.

Kolejnym cyklem kulturowym o znaczącym wpływie na kształtowanie ówczesnego krajobrazu kulturowego, była **kultura pucharów lejkowatych**

(KPL). Cechą charakterystyczną jest jej wewnętrznie zróżnicowanie zarówno w aspekcie wytwórczości (ceramika naczyniowa), jak i obrządku pogrzebowym, czego widocznym przejawem są grobowce megalityczne. Osady tej kultury występują na obszarze całego województwa zachodniopomorskiego (znanych jest około 200 stanowisk, w tym około 30 cmentarzysk).

Obszar obecnego województwa zachodniopomorskiego uznawany jest za miejsce wykształcenia się kolejnej **kultury amfor kulistych** (KAK). Reprezentuje ona stare tradycje tego obszaru. Mimo to znanych jest tylko około 45 stanowisk i to w zdecydowanej większości występujących z materiałami innych kultur tego okresu.

Kultura ceramiki sznurowej (KCSz) pojawiła się na terenie obecnego Pomorza Zachodniego pod koniec trzeciego tysiąclecia p.n.e. Ważniejsze jej cechy to charakterystyczna forma naczynia w kształcie pucharu zdobionego sznurem, hodowlany charakter gospodarki, koczowniczy lub półkoczowniczy tryb życia. Na obszarze zachodniopomorskim zewidencjonowano dotychczas ponad 200 stanowisk tej kultury.

Ostatnim kręgiem kulturowym z okresu neolitu jest **kultura ceramiki grzebykowo-dołkowej**. Rozprzestrzenienie stanowisk tej kultury wykazuje dwa wyraźne ich skupiska - jedno w centrum Puszczy Goleniowskiej, w okolicach Żdźar i drugie na zachód od Szczecina, w rejonie Mierzyna.

W młodszej fazie **wczesnego okresu epoki brązu** na omawianym obszarze pojawiły się oddziaływania kultury unietyckiej. Charakterystyczne wyroby brązowe tej formacji spotyka się w skarbach, które występują na całym terenie. Wśród niewielkiej liczby stanowisk wymienić można: Domacyno, Płonie, Dębogórę, Lekowo, Borzęcin, Śliwin, Krajnik Dolny.

Z kompleksem kultur mogiłowych wiąże się występująca w południowej części województwa zachodniopomorskiego **kultura przedłużycka**, znana głównie z grobów i cmentarzysk.

Koniec II oraz początek III okresu epoki brązu na terenie zachodniopomorskim wiązał się to z pojawieniem się **kultury łużyckiej**, trwającej od III okresu epoki brązu do okresu halsztackiego. Przemiany osadnicze wyrażały się powstaniem nowych osad i cmentarzysk. Tworzyły się mikroregiony osadnicze, skupiające do kilkunastu osad z jednym lub dwoma cmentarzyskami. Etap ten przypada na IV-V okres epoki brązu i związany jest z zachodniopomorską grupą kulturową kultury łużyckiej. III - charakteryzuje się najbardziej dynamicznym rozwojem; pojawiła się nowa forma osadnicza - gród obronny, rozwijało się osadnictwo w mikroregionach powstałych w poprzednim okresie.

Na obszarze zachodniopomorskim stwierdzono występowanie kilku tysięcy różnych funkcjonalnie stanowisk archeologicznych związanych z kulturą łużycką. Ze stanowisk tych, przede wszystkim badanych wykopaliskowo, pochodzą bogate inwentarze ruchome (ceramika, wyroby z różnych surowców).

W okresie halsztackim środkowa i wschodnia część województwa poddawana była dominacji **kultury wejherowsko-krotoszyńskiej**. Istotnym jej wyznacznikiem jest występująca na cmentarzyskach wschodniej części województwa popielnica twarzowa.

Proces doniosłych przeobrażeń kulturowych, dokonujących się w północnej części Europy Środkowej pod wpływem oddziaływań **kultury lateńskiej**, doprowadził na obszarze Pomorza do powstania nowych jednostek kulturowych - kultury przeworskiej i oksywskiej. Początek tego procesu przypada na wczesne lata II w. p.n.e., koniec na połowę V w.

Zdecydowanie inny wpływ na kulturowy krajobraz województwa zachodniopomorskiego mają **kultury oksywska i wielbarska**. Kultura oksywska wyróżnia się własnym stylem ceramicznym i typami wytworów żelaznych, zwłaszcza broni. Główną jednak jej cechą są pochówki, zwłaszcza wyposażanie grobów w atrybuty płci. Najwięcej stanowisk tej kultury odnotowano we wschodniej części województwa zachodniopomorskiego.

Niezwykle istotnym przy rozpatrywaniu krajobrazu kulturowego wytworzonego przez ludność wielbarską jest kwestia etniczności jej przedstawicieli. Obok autochtonów (Wenetowie, Ulmerugiowie - cmentarzyska w Buczku, Gronowie, Drawsku, Konikowie, Parsęcku) decydujące znaczenie miała ludność przybyła ze Skandynawii (Goci, Gepidzi - cmentarzyska w Bagiczu, Gronowie, Grzybnicy, Nowym Łowiczu). Ówczesne cmentarzyska stanowią największe źródło wiedzy dotyczące przemian kulturowych. Do powszechnych należą nekropolie płaskie, o birtualnym obrządku pogrzebowym, gdzie podstawową formą pochówku są groby jamowe oraz szkieletowe. Specyfiką tej kultury są kurhany ziemne.

Krajobraz kulturowy okresu **wczesnego średniowiecza** na obszarze zachodniopomorskim jest wytworem małych plemion o różnej etniczności, których najczytelniejszymi w terenie pozostałościami są grodziska, różne pod względem formy. Znanych jest kilkaset. Są one świadectwem sztuki budowlanej, myśli wojskowej i układów polityczno-administracyjnych.

Najliczniejszą grupą stanowisk z okresu wczesnego średniowiecza są osady. Mają zróżnicowany charakter, pochodzą zarówno z wczesnych faz tego okresu, jak i z jego schyłku.

II.4. UKŁADY URBANISTYCZNE

Na terenie województwa zachodniopomorskiego wyróżnić można obecnie 59 układów staromiejskich o walorach zabytkowych. Wpisanych do rejestru zabytków jest natomiast 49 zabytków urbanistycznych, w tym zarówno średniowieczne ośrodki staromiejskie, jak i nowożytne i nowoczesne układy urbanistyczne Świnoujścia oraz tarasów widokowych przy Wałach Chrobrego w Szczecinie.

Jedną z najbardziej charakterystycznych cech założeń staromiejskich jest czytelność lokacyjnych granic wyznaczonych przebiegami murów obronnych oraz czytelność średniowiecznych podziałów: przebiegu ulic i kwartałów zabudowy. W rozplanowaniu miast, zakładanych na rzutach zbliżonych do form kolistych, wrzecion i prostokątów, wyróżnia się kilka stałych elementów takich jak: centralnie zlokalizowany rynek z ratuszem, położony przy nim lub w bliskim sąsiedztwie kościół farny, regularnie rozplanowane kwartały przyrynkowe z zabudową mieszczańską.

Z punktu widzenia waloryzacji dla realizacji celów Programu, a więc planowanych działań związanych z opieką nad zasobami kulturowymi województwa, wyróżnić możemy dwie grupy wielkoobszarowych założeń urbanistycznych.

Założenia urbanistyczne z niezmienionym rozplanowaniem ulic i placów oraz zachowaną historyczną zabudową. Grupa ta obejmuje najlepiej zachowane ośrodki o największej wartości kulturowej. Zaliczyć należy do niej staromiejskie centra miast o średniowiecznych korzeniach jak:

- Białogard - dawne miasto hanzeatyckie o zachowanym średniowiecznym rozplanowaniu, otoczone ceglanyimi murami, z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem mariackim, ratuszami z XVIII i XIX/XX w. oraz zespołem mieszczańskich kamienic;
- Cedynia - miasto z zachowanym rozplanowaniem średniowiecznego założenia, z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem i nowożytnym ratuszem, zespołem poklasztornym oraz zespołem zabudowy mieszczańskiej, malowniczo wkomponowanymi w naturalny krajobraz;
- Darłowo - z terenami Starego i Nowego Miasta, o zachowanym średniowiecznym układzie urbanistycznym z dominantami: zamkiem książęcym, gotyckim kościołem farnym, kaplicą św. Gertrudy i Bramą Kamienną;
- Dobra k/Nowogardu - miasto z zachowanym rozplanowaniem średniowiecznego miasta prywatnego, z historycznymi dominantami:

gotyckim kościołem, ratuszem z XVIII/XIX w., zespołem ryglowej zabudowy mieszczańskiej oraz ruinami zamku właścicieli;

- Lipiany - miasto z zachowanym średniowiecznym rozplanowaniem w granicach murów obronnych z zachowanymi bramami miejskimi, z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem, ratuszem z XVIII/XIX w. oraz zespołem ryglowej zabudowy mieszczańskiej;
- Maszewo - miasto z zachowanym średniowiecznym rozplanowaniem, otoczone murami obronnymi, z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem i nowożytnym ratuszem oraz zespołem zabudowy mieszczańskiej z XVIII-XIX w.;
- Mieszkowice - miasto z zachowanym średniowiecznym rozplanowaniem w granicach murów obronnych, z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem, ratuszem z XIX w. oraz bogatym zespołem ryglowej zabudowy mieszczańskiej;
- Moryń - niewielkie miasto założone w sąsiedztwie grodziska (z zachowanymi relikami zamku), z zachowanym średniowiecznym rozplanowaniem w granicach murów obronnych, zachowanych na niemal całym obwodzie, z historycznymi dominantami: kamiennym gotyckim kościołem, ratuszem z XIX w. oraz z zespołem historycznej zabudowy mieszkalnej;
- Trzcińsko Zdrój - niewielkie miasto z zachowanym średniowiecznym rozplanowaniem w granicach murów obronnych zachowanych na niemal całym obwodzie, z bramami miejskimi i czatowniami, z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem, gotycko-renesansowym ratuszem, zespołem historycznej zabudowy mieszkalnej z XVIII-XIX w. oraz założeniem uzdrowiskowym na brzegu jeziora;
- Trzebiatów - miasto malowniczo zlokalizowane w zakolu rzeki Regi, z zachowanym średniowiecznym rozplanowaniem w obrębie częściowo zachowanych murów obronnych z basztami i czatowniami, otoczonych fosą, z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem farnym, gotyckim kościołem św. Ducha, klasycystycznym ratuszem ze średniowiecznymi relikami, zespołem dawnego zamku, bogatym zespołem mieszczańskiej zabudowy od XV/XVI do XIX/XX w. oraz kaplicami szpitalnymi św. Jerzego i św. Gertrudy na przedmieściach.

Do grupy tej zaliczyć należy również nowsze założenia urbanistyczne o charakterze odmiennym niż średniowieczne centra staromiejskie, lecz nie mniej od nich wartościowe ze względu na stan zachowania historycznej struktury przestrzennej:

- Świnoujście - zespół obejmujący śródmieście ufortyfikowanego miasta portowego rozwijającego się prężnie od XVIII do początku XX w., z zachowanym zespołem zabudowy uzdrowskiej w dzielnicy nadmorskiej z końca XIX – początku XX w., parkiem zdrojowym oraz fortami z XIX w.;
- Szczecin:
 - zespół XIX-wiecznej zabudowy śródmieścia i tzw. Nowego Miasta, z historycznymi dominantami: kościołami, reprezentacyjnymi gmachami użyteczności publicznej, zespołami historycznej zabudowy koszarowej, o unikatowym rozplanowaniu z licznymi placami i gwiaździście rozchodzącymi się alejami, z bogatym zespołem kamienic o historyzującym i secesyjnym wystroju (zespół nie objęty wpisem do rejestru zabytków);
 - zespół reprezentacyjnych gmachów użyteczności publicznej przy Wałach Chrobrego;
 - zespół zabudowy mieszkalnej w rejonie tzw. Wzgórza Ackermanna - jeden z najbardziej wartościowych przykładów realizacji idei miasta-ogrodu z początku XX w. z zachowaną zabudową wielorodzinną i willową o wysokiej wartości artystycznej.

Biorąc pod uwagę perspektywy i możliwości rozwoju wymienionych powyżej urbanistycznych zespołów zabytkowych, na ich terenie dopuszcza się działania polegające na: konserwacji, a więc utrzymaniu istniejącej formy i substancji historycznego założenia przestrzennego poprzez realizowanie odpowiednich zabiegów konserwatorskich oraz kontynuacji czyli utrzymaniu charakteru układu przestrzennego i jego rozwoju według historycznych zasad kompozycyjnych.

Założenia urbanistyczne z niezmienionym rozplanowaniem ulic i placów oraz zachowaną częściowo historyczną zabudową.

Do grupy tej zaliczyć należy objęte ochroną konserwatorską układy staromiejskie, które wraz z większością zabudowy uległy zniszczeniu w XX w. wskutek działań II wojny światowej, a także niewłaściwego ich zagospodarowania w okresie powojennym. Dotyczy to tak ważnych ośrodków jak Szczecin, Koszalin, Kołobrzeg, Stargard, Pyrzyce oraz prawie wszystkich miast w obszarze Wału Pomorskiego. Ze względu na ewentualne możliwości działań rewaloryzacyjnych na terenie tych ośrodków, wymienić jako przykłady z tej grupy należy:

- Koszalin – hanzeatyckie miasto portowe z zachowanym średniowiecznym rozplanowaniem, katedrą p.w. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny i przykładami zabudowy mieszczańskiej;

- Sławno – miasto z zachowanym średniowiecznym rozplanowaniem, pozostałościami obwarowań miejskich oraz gotyckim kościołem mariackim z XIV w.;
- Stargard Szczeciński – miasto z zachowanym w znacznej części średniowiecznym układem ulic i placów, z zachowanymi murami miejskimi z bramami oraz plantami w miejscu dawnych fos, historycznymi dominantami: gotyckimi kościołami – mariackim i św. Jana, gotyckim ratuszem oraz przykładami średniowiecznej i renesansowej zabudowy mieszczańskiej;
- Szczecin – staromiejskie centrum z zachowanym średniowiecznym układem ulic i placów, historycznymi dominantami: zamkiem książęcym, katedrą św. Jakuba, gotyckim kościołem św. Jana Ewangelisty, przykładami zabudowy mieszczańskiej od XVI do XIX w., reprezentacyjnymi pałacami miejskimi i dawnym pałacem Sejmu Stanów z XVIII w.

W ośrodkach takich jak wymienione powyżej, bardziej zniszczonych przez działania ostatniej wojny, z zachowanymi szczątkowo elementami pierwotnego zagospodarowania jak siatka ulic, mury obronne, zabudowa monumentalna, pojedyncze przykłady zabudowy mieszkalnej, dopuszcza się działania obejmujące: integrację, polegającą na uczytelnieniu historycznego układu i zharmonizowaniu wszystkich elementów kompozycji przestrzennej, rekonstrukcję tj. odbudowę zniszczonych elementów dawnej kompozycji (np. dominant, zabudowy mieszkalnej) oraz rekompozycję tj. przekształcenie istniejącego, zdegradowanego układu przestrzennego w celu przywrócenia historycznej kompozycji poprzez wyburzenie lub przebudowę elementów wtórnych. Ten typ zagospodarowania dotyczy zabytkowych układów Szczecina, Kołobrzegu, Chojny, Stargardu, gdzie obserwujemy obecnie działania związane z odbudową zespołów staromiejskich, ale także ośrodków takich jak Goleniów, Gryfino, Nowogard, Kamień, Wolin, Sławno, Choszczno gdzie tego typu działań spodziewać możemy się w najbliższej perspektywie.

Zaprezentowany powyżej sposób rozróżnienia kierunków zagospodarowania zabytkowych zespołów urbanistycznych, oparty na ich waloryzacji, nie może być traktowany w sposób sztywny. W ośrodkach takich jak np. Barlinek, Drawsko Pomorskie, Gryfice, Mirosławiec, Myślibórz, Pełczyce, zachowała się historyczna struktura przestrzenna, w pewnym tylko zakresie nieprawidłowo przekształcona poprzez powojenne inwestycje. Dochodzić tu może zatem do przemieszania różnych sposobów działania opisanych powyżej. Zaproponowany podział ma na celu przede wszystkim rozróżnienie pomiędzy swobodniejszym, z punktu widzenia

potencjalnych inwestycji, sposobem zagospodarowania w bardziej przekształconych ośrodkach i sposobem zagospodarowania ograniczonym w większym stopniu, różnymi uwarunkowaniami, w ośrodkach o lepiej zachowanej historycznej strukturze.

II.5. UKŁADY RURALISTYCZNE / WIEJSKIE

Układy ruralistyczne są, obok sieci drożnej, najtrwalszym zapisem w kulturowym krajobrazie regionu. Formy rozplanowania wsi wraz z układami urbanistycznymi

to kanwa kulturowa, na której oparty jest ład przestrzenny. Osadnictwo średniowieczne wypełniło przestrzeń dzisiejszego województwa zachodniopomorskiego siecią wsi, która w zasadniczym kształcie zachowała się do dzisiaj.

Wśród średniowiecznych układów występowały wsie placowe: owalnice (jako forma dominująca), okolnice i zbliżone do nich formą – wsie zaułkowe. Cechą charakterystyczną wsi placowych był śródmiejski plac – nawsie – niekiedy wypełniony w części lub całości stawem lub zabudowany kościołem. W wielu istniejących wsiach zachowała się ta forma pierwotnego układu i z tego względu wymagają wzmożonej opieki i ochrony. Wymienić tu można: okolnice – Łącko, Dziadowo czy Gołańcz, owalnice – Brzesko, Letnin, Lisie Pole, Trzebusz, Przemocze, Biesiekierz czy Byszyno i wsie zaułkowe – Chudaczewo, Ciećmierz, Skalin, Krupy, Borzęcin, Bobrowice, Jaroszewo i Lubiszewo. Średniowieczne osadnictwo wykształciło również wieś o założeniu liniowym (ulicówki), w których zabudowa rozmieszczona była po obu stronach drogi, stanowiącej oś kompozycji. Znaczna część z tych układów w wiekach następnych została przekształcona, najczęściej w formy wielodrożne, rzadziej w widlicowe; niektóre wsie liniowe uległy rozproszeniu (m. in. wskutek powstania w ich ramach zespołów folwarcznych). Spośród wsi ulicowych, które zachowały swe pierwotne rozplanowanie wymienić można: Kukań, Smolecin, Garnowo, Godowo, Siadło Górne i Czaplina Wielka.

W wiekach XVI i XVII procesy osadnicze były minimalne, głównie związane z początkowym rozwojem sieci folwarków; okres ten przyniósł natomiast bardzo znaczące straty (w wyniku wojen zniszczeniu uległa duża część zabudowy, wiele wsi uległo opustoszeniu).

Dwa następne stulecia to okres ożywienia osadniczego (powstawanie wsi na prawie olęderskim, osadnictwo fryderycjańskie, intensywny rozwój folwarków i towarzyszących im zabudowań dla pracowników rolnych). W tym czasie powstała

znaczna ilość wsi o rozplanowaniu liniowym (częstokroć z zabudową po jednej stronie drogi, z charakterystycznym rozłogiem i układem sieci drożnej), a także wsie rozproszone (głównie wskutek parcelacji majątków).

Założenia folwarczne - proces powstawania i rozwoju majątków ziemskich doprowadził do powstania na terenie dzisiejszego woj. zachodniopomorskiego grupy zespołów folwarcznych, najczęściej tworzących wraz z obiektami rezydencjonalnymi (dworami i pałacami) oraz założeniami parkowymi interesujące wnętrza architektoniczno-krajobrazowe. Zespoły te często charakteryzowały się wysokimi walorami kompozycyjnymi. Zabudowa gospodarcza – stodoły, budynki inwentarskie i magazynowe oraz obiekty o charakterze przemysłowym: gorzelnie, mleczarnie, wytwórnie serów i In. (najczęściej o charakterze wielkokubaturowym) wznoszona była w technice ryglowej albo wykonana z kamienia lub cegły (czasami materiały te łączono). Na stan techniczny i formę architektoniczną obiektów wchodzących w skład zespołów folwarcznych miał wpływ (najczęściej destrukcyjny) pięćdziesięcioletni okres funkcjonowania PGR-ów oraz ostatnie piętnastolecie, kiedy większość tych obiektów pozostawała w zasobach ANR. Spora grupa zespołów folwarcznych lub ich elementów (29) jest wpisana do rejestru zabytków woj. zachodniopomorskiego jako założenie architektoniczne; inne (liczniejsze; również kilkadziesiąt) tworzące wraz z zielenią zabytkową założenia architektoniczno-krajobrazowe jako parki dworskie.

II.6. ARCHITEKTURA I BUDOWNICTWO

II.6.1. Zabudowa miast

II.6.1.1. Zabudowa mieszkalna

Na terenie województwa zachodniopomorskiego wyróżnić można znaczną liczbę miejskich **budynków mieszkalnych** o walorach zabytkowych. Wpisane do rejestru są natomiast 283 obiekty, w tym takie w których funkcja mieszkalna zintegrowana jest z innymi funkcjami, np. plebanie, ale również takie które powstały jako budynki wiejskie obecnie zlokalizowane na terenie dawnych wsi włączonych w granice dużych miast.

Z punktu widzenia waloryzacji dla realizacji celów niniejszego programu, a więc planowanych działań związanych z opieką nad zasobami kulturowymi województwa, wyróżnić możemy m. in. następujące zabytki mieszkalnego budownictwa miejskiego:

- *Darłowo, zabudowa mieszkalna na terenie Starego Miasta*: zespół zabudowy mieszkalnej przy ul. Powstańców Warszawskich, M. Skłodowskiej-Curie, T. Kościuszki;
- *Lipiany, zabudowa mieszkalna na terenie Starego Miasta*: zespół budynków, głównie w konstrukcji ryglowej, przy ul. ul. Armii Krajowej, Jedności Narodowej, T. Kościuszki, Szkolnej;
- *Mieszkowice, zabudowa mieszkalna na terenie Starego Miasta*: zespół budynków, głównie w konstrukcji ryglowej, przy ul. ul. Jana Pawła II, H. Sienkiewicza;
- *Międzyzdroje, zespół mieszkalnej zabudowy uzdrowskiej z II poł. XIX – I poł. XX w.*: m.in. zabudowa pensjonatowa przy ul. ul. Bohaterów Warszawy, Promenada Gwiazd, M. Kopernika, A. Mickiewicza, Ludowej, Pomorskiej, Zdrojowej;
- *Stargard Szczeciński, kamienice mieszczańskie na terenie Starego Miasta*: m.in. kamienice przy rynku Staromiejskim;
- *Szczecin, zabudowa mieszkalna na terenie Starego Miasta*: gotycko-renesansowa kamienica Loitzów, zespół tzw. Domków Profesorskich, gotycka plebania przy kościele św. Jakuba, kamienice przy ul. ul. Kuśnierskiej i Podgórznej;
- *Szczecin, zabudowa mieszkalna czynszowa na terenie Śródmieścia i Nowego Miasta*: m.in. kamienice przy ul. ul. św. Wojciecha, Jagiellońskiej, Śląskiej, Obrońców Stalingradu, al. Jedności Narodowej, Piastów;
- *Szczecin, zabudowa willowa z II poł. XIX – I poł. XX w.*: m.in. wille przy al. Wojska Polskiego, ul. ul. L. Solskiego, A. Mickiewicza, M. Skłodowskiej-Curie, W. Pola, Międzyparkowej;
- *Świnoujście, zespół zabudowy pensjonatowej i czynszowej z II poł. XIX – I poł. XX w.*: zespół kamienic przy ul. Hołdu Pruskiego, pensjonaty przy ul. ul. J. Kasprowicza, H. Sienkiewicza, S. Żeromskiego;
- *Trzebiatów, zespół zabudowy mieszkalnej na terenie Starego Miasta*: zespół kamienic przy Rynku, przy ul. ul. Wojska Polskiego, J. Słowackiego, H. Sienkiewicza;

Powyższe przykłady zespołów zabytkowej zabudowy mieszkalnej z terenu ośrodków miejskich, wybrane z zespołu 283 budynków wpisanych do rejestru zabytków, zlokalizowane w różnych miejscach województwa zachodniopomorskiego, obejmują obiekty reprezentujące czas powstania od średniowiecza (Darłowo, Trzebiatów, Stargard Szczeciński) do początku XX w.

(Szczecin, Międzyzdroje, Świnoujście), wzniesione w różnych stylach architektonicznych i przy użyciu różnych technik budowlanych – od obiektów murowanych, poprzez ryglowe i wzniesione całkowicie w konstrukcji drewnianej. Różnorodna też jest skala obiektów mieszkalnych, od niewielkich domów mieszkalnych z terenu miejscowości takich jak Lipiany, czy Mieszkowice po duże kamienice czynszowe z terenu Szczecina czy Świnoujścia. Różnorodne też są problemy, wynikające z użytkowania tych obiektów a związane np. z wystrojem architektonicznym obiektów – tu rozpiętość typów jest również duża – od obiektów całkowicie pozbawionych dekoracji po eklektyczne i secesyjne rezydencje miejskie i kamienice o bogatym wystroju. Ogólnie stwierdzić należy, że zabytkowe obiekty mieszkalne w miastach i miasteczkach są w złym stanie technicznym. Przez wiele lat nie prowadzono w nich systematycznie remontów, brakowało funduszy na dostosowanie ich do standardów współczesnych. Znaczna część tych obiektów, często decydujących o wartości krajobrazu miejskiego danej lokalizacji jest obecnie w stanie awaryjnym, zagrażającym ich istnieniu.

II.6.1.2. Zabudowa publiczna

Wśród zabudowy miast zwracają uwagę **budowle użyteczności publicznej**, które z racji funkcji otrzymywały odpowiednią oprawę architektoniczną.

Ratusze – siedziby władz municypalnych, lokalizowane na środku miejskiego placu (Szczecin na Starym Mieście, I poł. XV w., Kamień Pomorski poł. XIV w., Trzcianko Zdrój k. XIV w., Chojna poł. XIV w.) lub w pierzei rynku (z tego okresu pochodzą np. ratusze w Koszalinie, Moryniu, Darłowie 1725 r., Wałczu). W XIX i XX w. ratusze powstawały już poza układem staromiejskim i fortyfikacjami miejskimi (Szczecin) w formach typowych dla historyzmu i o wielkości dostosowanej do zadań współczesnej administracji.

W mniejszych miastach powstawały obiekty ryglowe - o konstrukcji szkieletowej drewnianej (Nowe Warpno). Z okresu nowożytnego pochodzą przebudowy obiektów w formach np. neobarokowych (Myślibórz XVIII w., Trzebiatów XV w./ XVIII w.), z wewnętrznymi dziedzińcami, z XIX w. ratusze neogotyckie (Szczecin, Kołobrzeg). Większość ratuszy po wojnie odbudowano, przy zastosowaniu różnych doktryn konserwatorskich, przywracając na ogół ich fasadom najstarszą formę średniowieczną. Obecnie w większości ratusze nadal pełnią swoją pierwotną funkcję siedziby władz miejskich, zaś w średniowiecznych ratuszach największych miast - Szczecina czy Stargardu Szczecińskiego – mieszczą się muzea.

Najważniejszymi z zachodniopomorskich siedzib municypalnych są: ratusze średniowieczne – staromiejski w Szczecinie, Kamieniu Pomorskim, Stargardzie Szczecińskim, Chojnie, Trzciesku Zdroju; nowożytny – w Nowym Warpnie, Trzebiatowie, Darłowie, Wałczu; z XIX/XX w. – w Kołobrzegu, nowomiejski w Szczecinie. Zdecydowana większość tego typu obiektów została wpisana do rejestru zabytków.

Poczty – zachowane obiekty funkcjonują z zasadniczo niezmienną funkcją pierwotną. Pochodzą z przełomu XIX i XX w., budowane według jednolitych standardów funkcjonalnych i formalnych oraz posiadają wspólną estetykę rozwiązań elewacji – z czerwonej licowej cegły ceramicznej z dekoracjami z profilowanych kształtek ceramicznych. Duża ilość obiektów (zespołów obiektów) tej grupy wpisanych jest do rejestru zabytków województwa zachodniopomorskiego (18).

Szpitaly - pochodzące z przełomu XIX i XX w. powstawały jako niewielkie zespoły budynków lokowane w ciągu zabudowy miejskiej (np. przy ul. Wojciecha w Szczecinie), w formach neostylowego kostiumu historyzmu (neogotyki, neoromanizm), głównie jako budowle murowane z elewacjami z cegły ceramicznej licowej. W latach 20. i 30. XX w. szpitale-sanatoria budowano według nowych zasad poza centrami zabudowy, w większych kompleksach urbanistycznych, powiązane z układem komponowanej zieleni (np. przy ul. P. Skargi, ul. Arkońskiej w Szczecinie, w Zdunowie), nadając budynkom modernistyczne formy architektoniczne.

Do rejestru zabytków wpisanych jest 9 zespołów szpitalnych oraz 5 zespołów opiekuńczych (w tym np. zespół „Kückenmühle” w Szczecinie, liczący ok. 60 budynków).

Zespoły zabudowy wojskowej – koszary – budowane w ośrodkach o znaczeniu strategicznym. Budynki wojskowe zgrupowane są w zespołach liczących od kilku do kilkudziesięciu obiektów. Pochodzą z okresu od końca XIX po I.30. XX w. Wiele z nich posiada duże walory kompozycyjno-architektoniczne (Szczecin, Stargard, Trzebiatów, Mrzeżyno, Mirosławiec, Wałcz, Janogóra k/Międzyzdrojów).

Ze względu na wartości użytkowe, większość z nich jest dobrze zachowana, choć zmiany organizacji struktur wojskowych spowodowały przekazanie części nieruchomości do celów cywilnych. Budynki są adaptowane na obiekty mieszkalne, szkolne (np. w Szczecinie), hotelowe i inne.

Cenny zespół w Trzebiatowie wpisano do rejestru zabytków, a wiele innych jest zakwalifikowanych do wpisu.

Szkoły - najliczniejsze są obiekty pochodzące z przełomu XIX/XX w. oraz lat 20. i 30. XX w. Do bardziej okazałych należą budynki w większych miastach

(np. Szczecin, Stargard Szczeciński, Wałcz) o rozbudowanych bryłach, bogato opracowanych elewacjach, z cennym wystrojem dekoratorskim wewnątrz.

Ochrona : do rejestru zabytków wpisanych jest 22 zespołów, z czego 12 zlokalizowanych jest w Szczecinie.

Pensjonaty i hotele - budynki związane z walorami uzdrowiskowymi naszego województwa, budowane w historycznych miejscowościach letniskowych – głównie nadmorskich (np. Świnoujście, Dziwnów, Mielno) - i zdrojowych (np. Trzcianko Zdrój, Połczyn Zdrój). Obiekty z największych kurortów, jak Świnoujście, Międzyzdroje otrzymywały posiadają bogate dekoracje tynkarskie, metalowe, drewniane, często o formach stylizowanych na domy szwajcarskie – budowane w konstrukcji ryglowej lub posiadające okładziny drewniane, z bogatą dekoracją snycerską wszystkich elementów, szczególnie balkonów werand i ganków. W tej grupie znajdują się także nieliczne domy zdrojowe i kąpielowe.

Ochrona: do rejestru zabytków wpisanych jest obecnie 39 obiektów tej grupy.

Ogółem do rejestru zabytków województwa zachodniopomorskiego wpisanych jest 170 z w/w obiektów użyteczności publicznej.

II.6.2. Zabudowa wiejska

Zachowana na obszarze Pomorza Zachodniego i Środkowego tradycyjna architektura wiejska – w tym ryglowa, szczególnie cenna, będąca wyróżnikiem regionu - jest materialnym dowodem dokonań wielu minionych pokoleń; śladem w przestrzeni waloryzującym wiejski krajobraz kulturowy.

Przez długie dziesięciolecia po 1945 roku wartość kulturowa i zabytkowa tradycyjnej architektury wiejskiej na Ziemiach Zachodnich pozostawała niezauważana i traktowana zdecydowanie marginalnie. W tym czasie zniszczeniu uległo wiele cennych obiektów etnograficznych (wzniesionych w technice ryglowej): wiejskich kościołów, chałup rybackich, domów typu pyrzyckiego, saskich lub nawiązujących do ich wzorów , zagród czworobocznych, wiatraków, młynów. Nierzadko jedynym śladem po unikalnej zabudowie są specjalistyczne dokumentacje, inwentaryzacje i serwisy fotograficzne przechowywane w zasobie archiwalnym m.in. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Biura Dokumentacji Zabytków, Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków.

Zmiany po II wojnie światowej dotyczące zmian granic państwowych, systemów politycznych, migracji ludności (szczególnie na obszarach Polski zachodniej i północnej), a co za tym idzie długotrwałe procesy adaptacji i budowania nowej, „prywatnej ojczyzny” wykraczały poza ramy jednego pokolenia. Tym samym

racje polityczno-prawne stały się wyznacznikiem przyszłych mechanizmów gospodarczych, społecznych i kulturowych.

Odmienność otoczenia i elementów kultury materialnej (w tym budownictwa) częstokroć postrzegane były jako wrogie i nieprzyjazne – niegodne zachowania. Nie bez znaczenia pozostawała także polityka państwa, jak choćby nieumiejętnie prowadzona (w latach 1945-1950) przez organy administracyjne weryfikacja ludności autochtonicznej. W wyniku zadrażnień z ludnością napływową i nieudolności władz administracyjnych z Polski wyjechali - wraz z Niemcami - autochtoni o niezdecydowanym poczuciu narodowym.

Dopiero w 1957 roku osadnicy na Ziemiach Zachodnich zostali zrównani w prawach własności z właścicielami gospodarstw rolnych na pozostałych obszarach Polski. Skończył się tym samym okres chaosu, a nowy stan prawny zagwarantował podstawowy stopień stabilizacji.

Służby konserwatorskie od początku swego istnienia borykały się z prozaicznym problemem niedofinansowania, w obliczu którego ochrona budownictwa wiejskiego - jako zadanie mało priorytetowe i nośne medialnie w rozumieniu czynników decyzyjnych - schodziła na plan dalszy. Sytuacja uległa stopniowej poprawie od końca lat 80-tych XX wieku, a zwłaszcza w ostatnich latach, kiedy zmianie uległo także podejście do wspólnego (polsko-niemieckiego) dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza na obszarach tzw. pogranicza.

O zachowaniu poszczególnych obiektów lub zespołów zabudowy, w tym ryglowej decyduje zarówno wspomniany wyżej kontekst historyczny jak i określone działania konserwatorskie, w tym: ochrona pojedynczych budynków (łącznie z wpisaniem do rejestru zabytków) lub kompleksowa ochrona w ramach skansenu (co wiąże się niestety z naruszeniem kontekstu środowiskowego). Tego typu działania zapewniają jeden, być może podstawowy aspekt ochrony dziedzictwa kulturowego, tj. zachowanie relikwów tradycyjnego budownictwa ludowego, ale nie jest to jednak kreatywny sposób adaptacji dóbr kultury do życia codziennego.

Stworzenie odpowiednich instrumentów prawnych: ustaw, strategii, planów jest zaledwie pierwszym krokiem. Niezbędne jest odpowiednie skoordynowanie działań instytucji państwowych, samorządowych, stowarzyszeń, osób prywatnych aby efekty ochrony zabytkowego krajobrazu wsi zachodniopomorskich były zauważalne. **Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami** winien stanowić wypadkową powyższych działań.

Jednym z najważniejszych zadań jest niewątpliwie edukacja już od poziomu szkoły podstawowej, a wzbogacenie programów nauczania o elementy podstaw regionalizmu zaczyna przynosić pierwsze efekty w postaci zainteresowania swoją

miejsowością, charakterystycznymi elementami kultury materialnej - w tym budownictwa ryglowego. To co „stare” może być powodem do dumy, wzmaga zainteresowanie swoją prywatną ojczyzną, uczy tolerancji, a często daje asumpt do kreowania własnej przyszłości.

Nasuwa się tym samym pytanie czy owa tradycyjna zabudowa wiejska, a zwłaszcza ryglowe chałupy, budynki inwentarskie, stodoły, tzw. mała architektura to już relikty (przeżytki), czy też może ważny element ciągłości kulturowej (wart docenienia, ochrony i opieki), a może nowa jakość w procesie zmian cywilizacyjnych – dostrzegana szczególnie przy rewitalizacji obszarów wiejskich; otwierająca nowe możliwości dla społeczności lokalnych. Atrakcyjność turystyczna regionu to także zabytkowy krajobraz wiejski z jego charakterystycznymi chałupami „w kratę”, cennymi kościołami i układami ruralistycznymi niezmiennymi – w wielu wypadkach od 700-800 lat.

II.6.2.1. Zabudowa mieszkalna

Na obszarze województwa zachodniopomorskiego do rejestru zabytków wpisano niespełna 40 obiektów tradycyjnego budownictwa wiejskiego (ryglowego), zlokalizowanego w granicach administracyjnych wsi. Jest to: 16 domów mieszkalnych (chałup) wpisanych jako obiekty pojedyncze; 5 zagród (składających się z 5 chałup i 10 budynków gospodarczych) i 3 budynków gospodarczych (2 stodoły i 1 obiekt inwentarski). Odznaczają się one zróżnicowaniem typologicznym i chronologicznym; zdecydowana większość została wzniesiona na przestrzeni XIX wieku, pojedyncze budynki mają metrykę XVIII-wieczną (oczywiście z późniejszymi nawarstwieniami).

W zabytkowym zasobie można wyróżnić;

Domy dolnosaskie (a właściwie nawiązujące do tego wzoru).

Na terenie obecnego Pomorza Zachodniego - w pasie nadmorskim jako domy rybackie, w głębi lądu jako zagrody chłopskie - pojawiły się wraz z osadnictwem (z Nadrenii) po wojnie trzydziestoletniej (1618-1648). Były to obiekty halowe, z wysoką przejezdną sienią, łączące pod jednym dachem funkcje mieszkalne i gospodarcze. Najczęściej z otwartym paleniskiem studnią w części mieszkalnej. Relikty tej formy chałup znajdują się w Krupach gm. Darłowo (początek XVIII wieku); Sarbinowie gm. Mielno (1804 rok); Mrzeżynie (gm. Trzebiatów). Wszystkie z nich wymagają natychmiastowych prac konserwatorskich.

Wąskofrontowe domy pyrzyckie, charakterystyczne głównie dla żyznych terenów Niziny Szczecińskiej (czarnoziemy pyrzyckie); łączące pod jednym dachem funkcję

mieszkalną z gospodarczą w odróżnieniu od domów saskich pomieszczenia gospodarcze zlokalizowane były w tylnej części obiektu); posadowione szczytem do głównej drogi wiejskiej – na froncie siedliska. Czytelne od zewnątrz kratownice konstrukcji szkieletowej domów waloryzowały w sposób szczególny pierzeje zabudowy. Do czasów współczesnych zachował się zespół dwóch zabytkowych chałup w Nieborowie gm. Pyrzyce (z 1828 i 1829 roku), docenionych i opisanych w literaturze przedmiotu już przez niemieckiego regionalistę H. Lemcke. W rejestrze zabytków znajduje się także chałupa w Obrominie (gm. Pyrzyce). Inne tylko w ewidencji konserwatorskiej (oraz w gminnej ewidencji zabytków).

Zagrody czworoboczne (zamknięte) – typu frankońskiego, charakterystyczne dla dużych gospodarstw chłopskich. Zabudowa gospodarcza rozmieszczona była w sposób zwarty wokół podwórza z gnojownikiem, z chałupą lokowaną najczęściej w głębi siedliska kalenicowo lub (rzadziej) szczytowo do drogi. Wyróżnikiem tego typu zagrody chłopskiej był budynek bramny, łączący najczęściej funkcje składowe i inwentarskie, posadowiony kalenicowo na froncie siedliska. W rejestrze zabytków znajduje się zagroda w Niechorzu (gm. Rewal), Gosławiu (gm. Trzebiatów). Zabytkowe budynki bramne zachowały się również w Krupach, Słwinie.

Ten typ zabudowy zagrodowej jest jeszcze stosunkowo licznie reprezentowany w pasie nadmorskim w tym – szczególnie licznie - na ziemi darłowskiej. Architektura wiejska tego regionu stanowi szczególne bogactwo naszego województwa; w sposób naturalny wpisuje się w granice znanej „Krainy w kratę”; nazwa ta po raz pierwszy przywołana została przez E. Szalewską, w granicach dawnego województwa słupskiego. Tutaj jeszcze – wcale nierzadko – zachowały się szachulcowe i ryglowe chałupy (w tym także z unikatowymi „czarnymi kuchniami”, budynki gospodarcze w wyżką, stodoły z plewnikami, czy wolnostojące piekarniki). Większość opisanej powyżej zabudowy chłopskiej znajduje się w ewidencji konserwatorskiej, część (jak chociażby w gm. Darłowo) jest wymieniona do ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Walorami zabytkowymi odznaczają się także zagrody chłopskie (lub ich poszczególne elementy) powstałe np. na przełomie XIX i XX wieku w oparciu o historyczne formy ale z wykorzystaniem nowoczesnego materiału budowlanego. Budynki wznoszono z cegły ceramicznej; w części przypadków zachowywano wszakże układ przestrzenny tradycyjnej zagrody zamkniętej. Domy mieszkalne kompozycją elewacji nawiązywały do wcześniejszych, ryglowych chałup. Wzorce rodzime, sprawdzone i akceptowalne stanowiły podstawę dla tego typu budownictwa.

Odnowa wsi

Niestety województwo zachodniopomorskie jest jedynym w kraju, które nie posiada muzeum skansenowskiego z prawdziwego zdarzenia. Jego namiastką zaledwie jest „mini skansen” w muzeum w Koszalinie eksponujący zagrodę rybacka z Dąbek i kuźnię pomorską.

Zasób tej kategorii zabytków, a zwłaszcza obiektów nierejestrowych (pozostających [w ewidencji konserwatorskiej]) jego zróżnicowanie chronologiczne, typologiczne i materiałowe czynią zachodniopomorskie wręcz predestynowanym do powołania takiej instytucji. Wcześniejsze (lat 70, 80 XX wieku) działania w tej materii zakończyły się niepowodzeniem.

Z punktu widzenia całościowego podejścia do ochrony wiejskiego budownictwa ryglowego na terenie woj. zachodniopomorskiego szczególnie cenny zasób znajduje się na obszarze powiatu sławieńskiego, a w szczególności w gminie Darłowo. Są tu całe wsie o dobrze zachowanej strukturze przestrzennej, ze średniowiecznymi założeniami (owalnicowymi, zaułkowymi, ulicowymi), nasycone XIX-wieczną, ryglową zabudową (XVIII-wieczne obiekty występują np. w Krupach – chałupa na wzorze saskim, Słownie – chałupa bezkominowa /tzw. kurna/, w Starym Krakowie, Sławsku). Zapisy w planie miejscowym przyjętym przez gminę Darłowo o konieczności utworzenie parków kulturowych w Krupach i Starym Jarosławiu dowodzą, że władze lokalne zaczynają dostrzegać walory architektury wiejskiej i szanse dla rozwoju. Ta forma ochrony i opieki pozwoliłaby zachować znaczące elementy wiejskiego krajobrazu kulturowego „in situ”, bez konieczności translokacji budynków do muzeum skansenowskiego. Uchroniłaby również przed „umiastowianiem” wsi, dewaloryzującymi remontami, niefachowymi konserwacjami i przebudowami. Z problemem tym np. Francja, Austria, Niemcy borykały się w latach 70-80 XX wieku.

Pojawienie się nowych (z miast) mieszkańców wsi, remontujących i adaptujących zabytkowe ryglowe chałupy oceniać można dwójako: zarówno pozytywnie jak i negatywnie w ujęciu konserwatorskim. Niekiedy dochodzi do tzw. przeinwestowania (w wyniku samowolnych, nieumiejętnych działań), którego efekt końcowy bywa obcym kulturowo wtrętem w wiejskim krajobrazie. Współpraca między właścicielami tych obiektów, samorządem lokalnym i środowiskiem konserwatorskim może zapobiegać tego typu zdarzeniom.

Reasumując - przełamywanie stereotypów między środowiskami, jest źródłem powodzenia wszelkich działań chroniących zabytkowy krajobraz kulturowy. Idea „żywego” skansenu realizowana od 2003 roku przez Biuro Dokumentacji Zabytków we wsi Słowo gm. Darłowo przyczyniła się do podniesienia poziomu

świadomości kulturowej i historycznej mieszkańców, integracji społeczności lokalnej wokół tej koncepcji, która może być pomysłem na rewitalizację wsi. W trakcie warsztatów konserwatorsko-budowlanych „Dawne konstrukcje – nowe marzenia”, zrealizowanych w Słwinie w 2006 roku powstała ściana szkieletowa. Wraz z tablicą informacyjną stanowi obecnie stały element w procesie edukacji regionalnej, jest swoistą „pomocą szkolną”. Tego typu działania mają szansę stać się normą jedynie przy pełnym zaangażowaniu powołanych do ochrony dziedzictwa kulturowego instytucji, społeczności lokalnych wraz z ich liderami, władz samorządowych; przy zaangażowaniu pozyskiwanych z różnych źródeł środków finansowych.

II.6.2. 2. Elementy strukturalne zabudowy wiejskiej

Karczmy, gospody, restauracje, kawiarnie - są to również obiekty pochodzące głównie z przełomu wieków XIX i XX, o prostych bryłach zbliżonych do budynków mieszkalnych z tego okresu, zlokalizowane na obszarach wsi, w większości nie pełnią aktualnie pierwotnej funkcji – w okresie powojennym zostały zaadaptowane na mieszkania, sklepy bądź dziś pozostają opuszczone. Wyjątkiem są restauracje i kawiarnie funkcjonujące w miejscowościach wypoczynkowych (jak Świnoujście, Międzyzdroje, Rewal), głównie w pasie nadmorskim oraz przy szlakach wodnych (np. Stepnica). Powstałe pod koniec XIX w., są charakterystycznymi obiektami wzniesionymi w konstrukcji drewnianej szkieletowej, z dekoracją snycerską, z dużymi taflami przeszkleń w elewacjach, także barwnych i dekoracyjnie trawionych. Są obiektami parterowymi, często o dachach rozbudowanych o bryły wieżyczek i latarni.

Sale wiejskie – świetlice - to obiekty ogólnie dostępne, użytkowane jako miejsce spotkań, zebrań, zabaw mieszkańców danej wsi. Formalnie to obiekty skromne, parterowe, jedno- lub dwubryłowe. Wyróżniają je większe otwory okienne, czasem zamknięte łukowo, oraz usytuowanie przy głównej drodze. Zachowane obiekty powstawały w większości na przełomie XIX/XX w. oraz w latach 20. XX w., jako budynku murowane lub w konstrukcji ryglowej. Obecnie większość z nich pozostaje w zasobach gminnych, a część adaptowana jest na cele mieszkalne.

Remizy strażackie - pochodzą w większości z końca XIX i początku XX w. Są to obiekty budowlane o niewielkiej skali, o prostej bryle, jednoprzestrzenne. Część z nich, głównie najmniejszych, nie pełni swej pierwotnej funkcji a jedynie funkcje składowe.

II.6.3. Architektura sakralna

Pierwsze biskupstwo na Pomorzu Zachodnim powstało w 1000 r. w Kołobrzegu (bp Reinbern) z inicjatywy Bolesława Chrobrego. Przetrwało zaledwie kilka lat. Dopiero misja chrystianizacyjna podjęta z inicjatywy Bolesława Krzywoustego w 1124 r. (przez biskupa bamberskiego Ottona) ugruntowała chrześcijaństwo na Pomorzu. W jej trakcie późniejszy święty Otton odwiedził: Pyrzyce, Stargard, Kamień, Wolin, Szczecin, Gardziec nad Odrą (Gartz), Lubin, Kołobrzeg i Białogard. W miejscach chrztu zakładano kościoły, prawdopodobnie drewniane. W 1128 r. pod patronatem króla niemieckiego Lotara III z Supplinburga, św. Otton podjął kolejną misję obejmującą teren Pomorza Zaodrzańskiego i ponownie Szczecin, Wolin i Kamień. Z akcją chrystianizacyjną związane są: **Pyrzyce** studnia św. Ottona, 1825-26 r., arch. K.F. Schinkel i **Cerkwica** studnia św. Ottona, 1912 r. (ta ostatnia wg tradycji lokalnej).

W 1140 r. zostało erygowane biskupstwo pomorskie z siedzibą w Wolinie. Pierwszym biskupem został Wojciech, towarzysz wypraw misyjnych św. Ottona. Zagrożenie najazdami Duńczyków spowodowało przeniesienie biskupstwa do Kamienia w 1176 r., gdzie funkcjonowało do czasów reformacji. W Kamieniu przy katedrze powstał niezależny organizm miejski w postaci osiedla katedralnego, wyodrębnionego od miasta lokacyjnego samodzielnym systemem obwarowań.

Zespół katedralny w Kamieniu uznany za Pomnik Historii Prezydenta RP; obejmuje: kościół p. w. św. Jana Chrzciciela (konkatedra), romańsko-gotycki, XII/XIII, XIV i pocz. XV, 1847-50 r. restauracja i nowa wieża; mury obronne, gotyckie, XIV/XV w.; pałac biskupi, gotycki i renesansowy, 4 ćw. XIII w., rozbud. 2 poł. XV w. i 1568 r.; d. plebania, ryglowa, ok. 1760 r., rozbud. 2 poł. XIX w.; d. dom zakrystiana, ryglowy, 2 poł. XVIII, przebud. 2 poł. XIX; d. dom dziekana, 1725 r..

W końcu XII i w XIII w. książęta i możnowładcy osadzają na Pomorzu Zachodnim liczne zakony.

CYSTERSI

Pierwsi pojawili się cystersi z duńskiego Esrom, zakładając opactwo w Kołbaczu (1173 r.) i później jego filie w: Oliwie (woj. pomorskie) -1186 r., Bierzwniku (1286 r.) i Mironicach (woj. lubuskie) -ok. 1300 r.. Cystersi z Dargun założyli klasztor w Bukowie Morskim (1252 r.).

W XIII w. powstawały klasztory cysterek w: Szczecinie (1243 r.), Marianowie k/Stargardu (1248 r.), Cedyni (1266 r.), Koszalinie (1277 r.), Reczu (1285 r.), Wolinie (1288 r.), Pełczycach (ok. 1290 r.).

Obiekty zachowane:

Kołbacz klasztor pocysterski: kościół par. p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa, romańsko-gotycki, 1210-30 r., XIV w.; refektarz konwersów, XIII w.; dom opata, 1 poł. XIV w.; Baszta Więzienna, 1 ćw. XIV w.; stodoła mur.-rygl., 1 poł. XIV w.

Bierzwnik klasztor pocysterski, gotycki, 1 poł. XIV w.: kościół par. p.w. Matki Bożej Szkaplerznej (prezbiterium); klasztor: skrzydła wsch. i płd., dom gościnny (tzw. browar).

Marianowo klasztor pocysterski: kościół par. p.w. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, gotycki, XIII/XIV, XV w., przebudowany 1690 r.; zach. skrzydło klasztoru, XV w.

Cedynia klasztor pocysterski (skrzydło zachodnie), gotycki, XIII; XIV-XVI w. obecnie hotel.

Koszalin kościół cysterek, później kaplica zamkowa, obecnie kościół prawosławny p.w. Zaśnięcia Przenajświętszej Bogurodzicy, gotycki, 1278 r., przebudowany 1602-09 r., 1724 r., remontowany 1818-19, 1914, 1928 r..

Pełczyce klasztor pocysterski (skrzydło zachodnie), gotycki, 1 poł. XIV w., przebudowany 1600 r., poł. XIX w.; nieużytkowany.

NORBERTANIE (PREMONSTRATENSI)

Zakon norbertanów założył klasztor w Białobokach koło Trzebiatowa (1180 r.), mniszki z tego zgromadzenia – klasztor w Wyszku k. Trzebiatowa (1224 r.) - zachowane ruiny kościoła.

BENEDYKTYNI

Benedyktyni z Mogilna założyli dom w Kołobrzegu w 1222 r. Benedyktynki: Kołobrzeg -1277 r.

KARTUZI

Klasztory: k. Darłowa –1394 r. i w Świdwinie- 1442 r.

ZAKONY RYCERSKIE:

TEMPLARIUSZE

Rurka k. Chojny –1234 r., Chwarszczany -1247 r., Czaplnek – 1290 r. Po rozwiązaniu zakonu ich dobra przejęli joannici.

Obiekty zachowane:

Rurka kaplica templariuszy, romańska, 1 poł. XIII w.

Chwarszczany kaplica templariuszy obecnie kościół filialny p.w. św. Stanisława Kostki, gotycka, koniec XIII -początek XIV w. (Park Kulturowy Chwarszczany).

JOANNICI

Ok. 1180 r. zostali osadzeni w okolicach Sławna - komandoria w Starym Sławnie (ob. Sławsko). Kolejny dom powstał przed 1187 r. w Stargardzie, należał doń zamek w Pęzinie, dobra w Korytowiu i Reczu. W połowie XIII w. istnieje komandoria w Kopaniu, która w 1312 r. przeniesiona zostaje do Suchania. Po kasacie zakonu templariuszy joannici pozyskali ich dobra w Ziemi Bańskiej, przejęli Rurkę i Chwarszczany. Komandoria w Rurce została przeniesiona w 1377 r. do Swobnicy. Na obszarze Nowej Marchii znajdowała się komandoria w Świdwinie, pierwotnie ulokowana w 1232 r. w Chwarszczanach, a także odziedziczona po templariuszach od 1345 r. do ich wypędzenia przez Władysława Jagiełłę w 1407 r. komandoria w Drahimiu (Stare Drawsko).

ZAKON SZPITALA NMP DOMU NIEMIECKIEGO W JEROZOLIMIE (KRZYŻACY)

Zamek książęcy w Świdwinie został w 1384 r. sprzedany krzyżakom i pozostawał wraz z miastem i okolicami w rękach zakonu do 1455 roku. W 1540 roku osadzony został tu zakon joannitów przeniesionych ze zlikwidowanej komandorii w Chwarszczanach (kasata w 1808 r.).

ZAKONY ŻEBRACZE:

DOMINIKANIE

W 1228 r. powstał klasztor w Kamieniu, w 1275 r. w Myśliborzu.

Obiekty zachowane:

Myślibórz klasztor poddominikański (obecnie dom kultury): kościół, k. XIII-XIV, XV w., przebud. XVII, XVIII w., klasztor, mur., XIV-XV w., przebud. XVII-XVIII w., restaurowany 1927-28 r.

FRANCISZKANIE

Franciszkanie osiedlili się w 1243 r. w Szczecinie, w 1261 r. w Pyrzycach, w 1289 r. w Gryficach i w 1350 r. w Drawsku Pomorskim.

Obiekty zachowane:

Szczecin kościół pofranciszkański obecnie parafia p.w. św. Jana Ewangelisty, mur., got., XIV, 1 poł. XV w.

AUGUSTIANIE-EREMICI

Augustianie: Stargard 1270 r., filia - Świątki koło Szczecinka 1356 r., Chojna - 1290 r., Jasienica – ok. 1305 r..

Augustianki: Pyrzyce - 1250 r..

Obiekty zachowane:

Jasienica (m. Police) klasztor poaugustiański: kościół parafialny. p.w. św. św. Piotra i Pawła, gotycki, XIV/XV w., przebudowany XVIII w., restaurowany 1858 r.,

wschodnie skrzydło klasztoru (ruina), 1 ćw. XIV w., południowe skrzydło (ruina), 1 poł. XV w., oba skrzydła przebudowane XVII, XVIII w.

Chojna klasztor poaugustiański, gotycki, XIV w.: kościół parafialny p.w. Św. Trójcy, zachodnie i południowe skrzydła klasztoru.

Pyrzyce kościół poaugustiański obecnie parafialny p.w. Matki Bożej Bolesnej, gotycki, XIV-XV w.

W XIII w. nastąpiła rozbudowa sieci parafialnej i ustalenie granic parafii, które zasadniczo dotrwały do czasu reformacji. Organizacja diecezji wymagała powstania archidiakonatów z siedzibami w: Kamieniu, Kołobrzegu, Szczecinie i Stargardzie.

Dokumentami średniowiecznej przeszłości Pomorza Zachodniego z zakresu architektury i budownictwa, poza obwarowaniami, ratuszami i nieliczną zabudową mieszkalną są głównie budowle sakralne.

Do najwcześniejszych, monumentalnych przykładów architektury należą najstarsze partie katedry w Kamieniu (XII/XIII w.) i kościoła cysterskiego w Kołbaczu (1210-30 r.). W regionie zachowało się około 50 miejskich i klasztornych oraz 400 wiejskich kościołów średniowiecznych. Około 100 z nich to wczesne budowle z regularnych, granitowych kwadr, wzniesione w XIII-XIV w. Pozostałe wzniesiono głównie w 2 połowie XV w. Wg Z. Świechowskiego wschodni zasięg architektury romańskiej wyznacza linia od Kamienia przez Kołbacz po Nową Marchię. Nieco dalej na wschód sięga granica kościołów granitowych (linia Stargard-Recz-Strzelce), wyjątkiem są kościoły w Gosławiu i Sadlnie (gm. Trzebiatów).

Przykłady najstarszych kościołów granitowych: fary miejskie - Banie; Gryfino, Moryń, Widuchowa; wiejskie kościoły - Będargowo, Białęgi, Brwice, Buk, Chełm Dolny, Czachów, Derczewo, Dolsko, Gardno, Godków, Golice, Gosław, Goszków, Grzybno, Kamieniec, Kartno, Krzymów, Laskowo, Lubanowo, Lubiechów Górny, Lubicz, Mętno, Mierzyn, Mirowo, Moczyły, Narost, Nowogródek, Pacholęta, Piaseczno, Przelewice, Rosiny, Rosnowo, Roścín, Smolnica, Sosnowo, Stare Objezierze, Strzeszów, Warszyn, Wołczkowo, Zielin, Ziemomyśl.

Dolny bieg rzeki Regi wyznacza zasadniczo zasięg gotyckich budowli halowych. Po wschodniej stronie fary miejskie reprezentują system bazylikowy (wyjątkiem jest kolegiata w Kołobrzegu, pięcionawowa hala (koniec XIII w., 1 tercja XIV w., 2 połowa XIV w., 1 połowa XV w.) i pseudohala w Karlinie- 1510 r.).

Przykłady: Koszalin - katedra (1 ćwierć XIV- połowa XIV w.), Białogard (XIV-XV w.), Darłowo (2 połowa XIV w.), Drawsko Pom. (pseudobazylika koniec XIII -1 połowa XIV w.), Sławno (XIV-XV w.), Świdwin (połowa XV w.).

W zach. części regionu dominują fary miejskie wzniesione w systemie halowym. Przykłady: Szczecin - katedra - św. Jakuba (2 połowa XIII w., 1 ćwierć XIV w., ok. 1375 r., 1 połowa XV w.), Szczecin- kościół św. św. Piotra i Pawła (XV w.) , Stargard - św. Jana Chrzyciciela (połowa XIII w., XV w.), Chojna - kościół Mariacki (koniec XIV w., przed 1479 r.), Chociwel (poł. XV w.), Choszczno (1 poł. XIV w., 1400), Dobra k. Nowogardu (2 poł. XV w., przebudowa XVI i XIX w.), Goleniów (XV w.), Gryfice (4 ćw. XIII- pocz. XV w.), Maszewo (1 poł. XV w.), Myślibórz kolegiata (XIII, przebud. XVI), Nowogard (XIV/XV w.), Recz (poł. XIV, XV w.), Resko (XV w.), Trzebiatów (XIV i XV w.), Tuczno (1522, 1581-1622, odbudowa 1641 r.).

Wyjątki: Stargard kościół Mariacki bazylika (przełom XIII/XIV w., 2 poł. XIV w., koniec XIV w. - koniec XV w.) - najokazalszy późnogotycki kościół na Pomorzu Zachodnim; Pyrzyce (pseudobazylika 1 poł. XIV w., 1 poł. XV w., przełom XV/XVI w.).

Przy późnogotyckiej rozbudowie kościołów Mariackich w Stargardzie i Chojnie pracował wybitny architekt Henryk Brunsberg.

W miastach oprócz średniowiecznych kościołów farnych i klasztornych zachowały się z tego czasu również kaplice związane ze szpitalami i przytułkami.

Przykłady: kaplice św. Jerzego: Banie, Białogard, Gryfice, Maszewo, Trzebiatów, kaplice Św. Gertrudy: Myślibórz, Trzebiatów; kaplice Św. Ducha: Myślibórz, Pyrzyce, Trzebiatów, kaplica Św. Jana: Chojna. Do unikatowych należą kaplice na planach centralnych w: Koszalinie i Darłowie - obie p.w. św. Gertrudy.

Na Pomorzu Zachodnim zachował się zespół ok. 50 średniowiecznych, murowanych bramek i furt cmentarnych przy kościołach wiejskich. Przykłady: Baniewice, Barnisław, Bielkowo, Bolewice, Borzym, Dębogóra, Krzymów, Łącko, Mirowo, Nawodna, Nieborowo, Sobieradz, Suchań, Warszyn, Witnica, Żeliszawiec.

Do unikatowych należą trzy drewniane bramki cmentarne z 1725 r. przy kościele w Iwęcinnie.

Wydarzeniem o doniosłym znaczeniu dla dziejów regionu było przyjęcie reformacji przez książąt pomorskich w 1534 r.. Pociągnęło to za sobą wprowadzenie na terenach im podległych kościoła krajowego, opartego na nowej ordynacji kościelnej i przejęcie przez państwo wszystkich dóbr kościelnych, tym samym kasatę klasztorów.

Obok kościołów murowanych drugą liczną grupę stanowią kościoły szkieletowe, drewniane (tzw. ryglowe), wznoszone głównie od XVI do końca XVIII w. Do najstarszych należą: **Krupy** (pow. sławieński) kościół gotycki, ok. 1400, wieża

mur., korpus nawowy ryglowy (obmurowany od zewnątrz w XIX w.); **Pomianowo** 1512, XVIII, przebud. 1889 i **Kowalki** XVI/XVII, przebud. XIX (pow. białogardzki); **Starogard** 1579, wieża 1908 (pow. łobeski); **Dzisna** k. XVI, przebud. 1698 (pow. goleniowski).

Z XVII w. pochodzą kościoły: **Motarzyn** 1683 r., przebud. 2 poł. XIX w. i **Tyczewo** 1681 r. (pow. białogardzki); **Giżyno** XVII w., **Machliny** 1675 r., **Mielenko Drawskie** 1662 r., arch. M. Daniel, **Osiek Drawski** 1663 r., **Stare Worowo** 1689 r., wieża i fasada 1786 r. (pow. drawski); **Cieścierz** 1604 r., przebud. XVIII w., **Dąbie** 1 poł. XVII w., wieża k. XVIII w., **Świeszewo** 1696 r., wieża 1842 r. (pow. gryficki); **Żelewo** pocz. XVII w. (pow. gryfiński); **Świerzno** 1681 r., rozbud. 1 poł. XVIII w. (pow. kamieński); **Cybulino** rodowa kaplica grobowa, rygl., 1662 r., **Gorawino** 1623 r., 1644 r. (pow. kołobrzski); **Wielin** 1669 r. (pow. koszaliński); **Brzeźnica** 2 poł. XVII w., przebud. XX w., **Iglice** 1696 r., **Mielno** 1663 r., wieża XIX w., **Przytoń** k. XVII w., wieża XIX w. (pow. łobeski); **Tatynia** k. XVII w. (pow. policki); **Białowąs** 1698 r., 1793 r., **Drawień** 1695 r., przebud. 1928-29 r., **Kazimierz** 1617 r., **Ostrowąsy** XVII w., **Sępólno Małe** 1693 r., **Sępólno Wielkie** 1685 r., **Stępień** XVII w. (pow. szczecinecki); **Ostre Bardo** 1693 r. (pow. świdwiński); **Golce** 2 poł. XVII w., **Górnica** 1672 r., **Laski Wałeckie** 2 poł. XVII w., **Martew** 1680 r., rozbud. XVIII w., **Wołowe Lasy** pocz. XVII w., przebud. 1834 r. (pow. wałecki).

W okresie nowożytnym powstało stosunkowo niewiele murowanych budowli sakralnych. Przykłady: **Krag** kościół renesansowy, 1580 r.; rodowa kaplica grobowa, barokowa - XVII w. **Kalisz Pomorski** kościół, klasycyzm/rokoko, 1772 r. Barokowo-klasycystyczne kościoły: **Golenice** XVIII w., **Roścín** 2 poł. XVIII w., XIX w., **Dolsk** 1740-41 r., wieża XIX w., **Sulimierz** XVIII w., przebud. XIX w. (pow. myśliborski).

Z XIX w. pochodzi kościół Podwyższenia Krzyża Świętego z **Czaplinka**, neoklasycystyczny, 1829-32 r., arch. K. F. Schinkel. Na terenie Pomorza Zachodniego powstały liczne murowane kościoły: neoromańskie (Rundbogenstil) bądź neogotyckie.

W XX w. wybudowano m. in. kościoły modernistyczne np. w Szczecinie kościół ob. p.w. Św. Rodziny, 1929-31 r., arch. A. Thesmacher.

Do rejestru zabytków wpisanych jest łącznie ok. 770 budowli sakralnych. Rejestr poszerzany jest o liczne budowle XIX. i XX-wieczne.

II.6.4. Architektura rezydencjonalna

Architektura rezydencjonalna (zamki, pałace, dwory) na Pomorzu, pomimo dużych ubytków spowodowanych działaniami wojennymi i zaniedbaniami wynikłymi z przekształceń własnościowych zaistniałych po 1945 roku, reprezentowana jest przez blisko 670 obiektów pochodzących z różnych epok i okresów stylowych.

Zasób ten jest jednym z liczniejszych w Polsce, co zarazem stanowi wyzwanie dla władz samorządowych w znalezieniu metod i środków odpowiedniego zabezpieczenia i wykorzystania tego typu budowli dla rozwoju regionu i dla zachowania spuścizny kulturowej Pomorza.

Okres średniowiecza – od XIII do końca XV w.

Zamki jako obiekty murowane pojawiły się najwcześniej w 2 połowie XIII wieku. Miały charakter budowli obronno-mieszkalnych z przeważającą funkcją obronną w formie potężnych murów z basztami oraz odpowiedniego zabezpieczenia terenu fosami i mostami zwodzonymi.

Liczba wszystkich zamków powstałych w średniowieczu na Pomorzu (na terenie księstwa pomorskiego i Nowej Marchii) nie jest dokładnie znana, jednak można założyć, że sięgała blisko 100 obiektów. Do dziś w średniowiecznym kształcie, nie przetrwał ani jeden zamek, natomiast w: Darłowie, Dobrej (gm. Nowogard), Golczewie, Pęzinie, Płotach, Swobnicy, Starym Drawsku i Świdwinie pozostały mury obronne z basztami oraz pojedyncze skrzydła lub fragmenty skrzydeł mieszkalnych. W większości przypadków o wyglądzie dawnych zamków świadczą już tylko stare ryciny i opisy oraz relikty fundamentów odsłaniane w trakcie badań archeologicznych jak np. w Krągu, Karlinie, Połczynie Zdroju, Szadzku.

Najlepiej zachowanym zamkiem z wysokimi murami obronnymi, wieżą, reprezentacyjnym skrzydłem mieszkalnym oraz pozostałościami zewnętrznego pasa umocnień w formie fosy, jest książęcy zamek w Darłowie. Podobne, choć bardziej przekształcone budowle znajdują się w Swobnicy, Pęzinie, Starym Drawsku i Świdwinie. Z najbardziej okazałego zamku w Szczecinie, z czasów średniowiecza przetrwały piwnice pod skrzydłem południowym, dolne partie wieży więziennej i krypta z dawnego kościoła zamkowego pod skrzydłem północnym. Relikt zamku biskupiego w formie ceglanej baszty na wysokim wzniesieniu i śladów fos zachował się w Golczewie.

W okresie średniowiecza najliczniejszą grupę stanowiły siedziby rodów rycerskich wznoszone w miastach: Dobrej, Nowogardzie, Płotach, Połczynie, Resku

oraz na terenach wiejskich posiadłości np. w: Buku, Krępcowie, Krągu czy w Szadzku. Reprezentowały różnorodne założenia łącznie z najstarszym typem w formie wieży mieszkalno-obronnej, zachowanej reliktoowo w murach starego zamku w Płotach. Najwięcej średniowiecznej substancji pozostało z zamku w Dobrej, pozostawionego w ruinie od XVII w.

Zamki i dwory renesansowe od XVI do połowy XVII w.

Większość zachowanych zamków renesansowych na Pomorzu w: Szczecinie, Pęzinie, Krągu i Płotach, powstała na drodze przebudowy obiektów średniowiecznych. Najważniejszą budowlą nowożytną jest **zamek w Szczecinie**, rozbudowany przez księcia Jana Fryderyka od 1575 r. Wzniesiona przez włoskich mistrzów budowla złożona z czterech skrzydeł, została powiększona na początku XVII wieku o piąte skrzydło. Różniła się od średniowiecznej siedziby książąt znacznie większą skalą, odmiennym wystrojem elewacji i cechującą całość reprezentacyjnością. W podobnym czasie i stylu zmodernizowano inne **zamki książęce np. w Słupsku i Szczecinku**, wznosząc od podstaw renesansowe skrzydła, przy czym zamek w Szczecinku został później gruntownie przebudowany.

Pod wpływem realizacji książęcych, pod koniec XVI wieku, swoje siedziby przebudowali przedstawiciele kilku najznacniejszych rodów rycerskich na Pomorzu: Ostenów i Blücherów, Wedlów, Podewilsów czy Borków. Powstały wtedy bardzo okazałe zamki w **Tucznie i Krągu**, nowe renesansowe skrzydła zamków w **Pęzinie i Płotach**, oraz skromniejsze dwory w **Karsku k/Nowogródka Pomorskiego, Buku**. Te ostatnie zbudowane w formach manieryzmu i wczesnego baroku. Prezentują ten sam typ jednoskrzydłowych prostokątnych, podpiwniczonych budowli, z dwoma kondygnacjami naziemnymi, nakrytymi dachami dwuspadowymi z ozdobnymi szczytami.

Pałace i dwory barokowe i klasycystyczne od XVII do połowy XIX wieku.

Barokowe siedziby pojawiły się na Pomorzu późno, pod koniec XVII w., czego przyczyną było wyniszczenie kraju w czasie wojny trzydziestoletniej (1618-1648 r.), wymarcie starych rodów, wygaśnięcie dynastii Gryfitów i przejście księstwa przez Szwedów i władców Brandenburgii. Do około połowy XVIII w., budowano niewiele, ale powstające wtedy rezydencje miały okazałe formy wzorowane na przykładach architektury holenderskiej i francuskiej. Jedną z najciekawszych budowli tamtego okresu jest zamek w **Swobnicy**, przebudowany z dawnej siedziby joannitów przez margrabiów brandenburskich. Duży trzyskrzydłowy zespół wpisany w mury średniowiecznej warowni z barokowym

wystrojem fasady i wewnątrz ozdobionych sztukateriami, wyjątkowy w skali regionu, popada niestety w ruinę.

W stanie ruiny pozostają też niestety największe barokowe pałace w **Kłębowcu** k/Wałcza i w **Starogardzie Łobeskim**, charakteryzujące się niegdyś okazałymi bryłami, bogatym wystrojem elewacji, wewnątrz i przemyślanymi kompozycjami budowli w powiązaniu z krajobrazem. Interesujące, choć skromniejsze przykłady barokowych siedzib miejscowych rodów, zachowały się w pałacach z pierwszej ćwierci XVIII w., w: **Świerznie**, **Siemczynie**, **Stolcu** i **Łoźnicy**. Szczególnie interesującym przykładem jest dwór w Świerznie, wzniesiony w konstrukcji ryglowej, w której przez wieki budowano większość siedzib mieszkalnych, w tym dwory i pałace. Niestety większość ryglowych dworów z XVIII w., pozostaje, bądź popada w stan ruiny, jak np. w: **Dobropolu** k/Kamienia Pomorskiego, w **Starym Worowie**, **Ostrowąsach** i wielu innych miejscowościach. Do nielicznej grupy pałaców z początku XVIII w. należy pałac w **Ostrowcu** k/Malechowa, powstały w oparciu o wzory architektury holenderskiej.

W 2 połowie XVIII w., po ustabilizowaniu się sytuacji politycznej i gospodarczej w regionie nastąpiło znaczne ożywienie w rozwoju budownictwa rezydencjonalnego. Powstało wówczas kilkadziesiąt dworów i pałaców w oparciu o różne wzory. Spotyka się więc kontynuację wcześniejszych typów pałaców z ryzalitami np. w **Zieleniu** k/Mieszkowic, pojawiły się nowe murowane dwory nawiązujące do architektury brandenburskiej np. w **Karsku** k/Nowogródka Pomorskiego, w **Dobropolu** k/Trzcińska, **Golenicach** i **Rościnnie** k/Myśliborza, w **Starej Dobrzycy**, w **Darskowie**, **Parsowie** i w wielu innych miejscowościach. W XVIII w., od podstaw przebudowano również zamek w Połczynie i rozbudowano zamek w Tucznie.

Pod koniec wieku XVIII w architekturze rezydencjonalnej Pomorza pojawiły się formy klasycystyczne, nawiązujące do sztuki antycznej. Do najwybitniejszych realizacji tego nurtu należy załedwie kilka budowli na czele z pałacem w **Przelewicach** zbudowanym w 1800 r. i pałacem w **Krzymowie** z 1 ćw. XIX w. Arkadę i antyczne motywy greckich detali odnajdujemy w pałacu w **Gądnie** koło Morynia oraz w dworze myśliwskim w **Kuropatnikach** k/Krzymowa.

Historizm od połowy XIX do XX wieku.

Zdecydowana większość zachowanych pomorskich pałaców i dworów pochodzi z okresu od około 1850 r., do 1914 r., przy czym nie wszystkie zostały zbudowane od podstaw. Bardzo wiele obiektów przebudowano wykorzystując piwnice i mury obwodowe z wcześniejszych budowli. Klasycznym przykładem jest tu pałac w **Trzebiatowie**, adaptowany w XVI w. z dawnego klasztoru norbertanek,

rozbudowany w wieku XVIII i przebudowany w połowie wieku XIX w stylu neoklasycystycznym.

W drugiej połowie XIX w. architektura nie tylko Pomorza, ale całej Europy rozwijała się w oparciu o style historyczne: gotyk, renesans, barok i klasycyzm. Najpopularniejszymi i najczęściej stosowanymi były typy budowli oparte na kanonach architektury późnego baroku i klasycyzmu. W nurcie architektury neoklasycystycznej mieszczą się dziesiątki parterowych dworów pod dachami dwuspadowymi lub naczółkowymi, jak np. dwór Bismarcków w **Kulicach**, zbudowany około połowy XIX wieku. Budowle należące do tej grupy znamionuje zwartość brył i oszczędność podziałów architektonicznych, sprowadzonych do wąskich gzymsów i rytmu okien z gzymsami nadokiennymi w formie prostych odcinków lub trójkątnych tympanonów.

Równolegle pojawiały się budowle nawiązujące do form renesansu i gotyku, z wykorzystaniem najbardziej charakterystycznych cech tych stylów. Z renesansu zapożyczono formę budowli willowej, system arkadowych portyków, półkolistych okien i detalu architektonicznego. Bardzo dobrym przykładem był pałac w **Wiejkowie** k/Wolina (niestety w ruinie), podobnie jak pałac w **Lubiechowie** k/Karlina.

Grupę niezbyt liczną, ale za to wyrazistą poprzez malowniczość brył i wystroju elewacji oraz bogate symboliczne treści, stanowią budowle nurtu neogotyckiego realizowane od lat czterdziestych XIX w., do początku wieku XX. Najstarsze przykłady zachowane w **Rybokartach**, **Sokolińcu**, **Otoku** czy **Dolsku**, należą do budowli powstałych pod wpływem dzieł niemieckiego architekta Karla Ferdynanda Schinkla i jego uczniów Stülera i Knoblaucha. Projekt tego ostatniego architekta zrealizowano w pałacu w **Waniorowie**, rozwiązanym niemal identycznie jak w Rybokartach, lecz przekształconym po 1945 r. Najeżone basztami i blankami bryły neogotyckich pałaców np. w **Karkowie**, **Podgórkach** miały przypominać średniowieczne zamki obronne, i poprzez ten fakt miały akcentować starożytność rodzin. W innych siedzibach np. w **Skrzynie** k/Lipian naśladowano formy gotyku elżbietańskiego. Pojedyncze motywy neogotyckie w formie ostrołuków i krenelaży stosowano jeszcze na początku XX wieku w budowlach eklektycznych, np. w **Nadarzynie** k/Pełczyc, łączących różne elementy stylowe nawiązujące do idei średniowiecznych zamków z nawarstwieniami stylowymi, podkreślającymi starożytność budowli oraz dawne pochodzenie właścicieli.

Do grupy rezydencji łączących w sobie cechy różnych stylów należą kilkuskrydłowe, bardzo rozbudowane siedziby z wieżami, zrealizowane m.in. w : **Strzekęcinie**, **Juchowie**, **Lisowie** i **Trzygłowie**. W niektórych

przypadkach, np. w pałacu von Thadenów w Trzygłowie, efekt dawności uzyskano poprzez włączenie do nowej siedziby barokowego skrzydła w konstrukcji ryglowej, a dwa nowe skrzydła ukształtowano w stylu neobarokowym z elementami średniowiecznej architektury „cesarskiej” z wieżą, basztą i rustykalnym murem.

Wyraźnie zarysowanym nurtem w architekturze historyzmu na Pomorzu był neobarok, realizowany w pałacach i dworach z przełomu XIX/XX wieku. W kilkunastu najbardziej reprezentacyjnych budowlach tego typu np. w: **Batowie, Lekowie, Karkowie czy Lesięcinie**, dwukondygnacyjnych bryłach przykrytych dachami czterospadowymi bądź mansardowymi, z ryzalitami centralnymi przy fasadach lub z ryzalitami bocznymi, nawiązywano do barokowo klasycystycznego nurtu architektury pomorskiej z pierwszej połowy XVIII wieku, znanych z pałaców w Siemczynie czy Stolcu.

Wśród pałaców i dworów okresu historyzmu, znaleźć też można po kilkanaście przykładów budowli wzniesionych w formach określanych mianem „kostiumu francuskiego”, w kształcie mieszczkańskich willi z pluralistycznym i modernistycznym wystrojem elewacji. W kostiumie francuskim (pałace w **Nosowie, Mechowie czy Czarnówku**), najbardziej charakterystyczną cechą są zróżnicowane formy dachów, krytych przeważnie łupkiem lub blachą. Typ willowy reprezentowany dla przykładu przez dwory w: **Brodzie, Łobranach i Świechowie**, cechują zbliżone do kwadratu rzuty i zwarte bryły ze zróżnicowanymi wystrojami elewacji od form klasycystycznych przez secesyjne do modernistycznych jak w **Wirówku** k/Gryfina, **Zalesiu** k/Polic i **Morzycy** k/Dolic.

II.6.5. Budownictwo obronne

Obwarowania średniowieczne

Średniowieczne mury obronne należą do grupy najbardziej charakterystycznych zabytkowych dzieł Pomorza Zachodniego. Zachowały się w całości lub w niewielkich fragmentach w 32 miastach regionu, niemal wszędzie tam gdzie zostały wzniesione. Pierwotnie były częścią składową większego systemu fortyfikacji miejskich, na które składały się oprócz murów, wały ziemne i fosy. Budowane były od schyłku XIII do połowy XVI w.

Okazały się prawie całkowicie bezużyteczne w okresie wojny trzydziestoletniej (1618-1648 r.) i począwszy od XVIII w. zaczęły podlegać likwidacji. W pierwszej kolejności likwidowano zewnętrzne pasy umocnień przez niwelację wałów i zasypywanie fos oraz rozbiórki mostów i bram przednich. Następnie zaczęto

rozbierać bramy i odcinki murów najbardziej zniszczone lub te, które przeszkadzały w komunikacji czy rozbudowach miast.

Proces ten został zatrzymany dopiero na początku XX wieku, kiedy zaczęły sprzeciwiać się temu służby konserwatorskie i jednostki wojskowe. W efekcie konsekwentnej postawy konserwatorów zabytków, wzrastającej wrażliwości historycznej oraz rozwijającej się od schyłku XIX w. turystyki, proces rozbierania umocnień miejskich został zatrzymany. Mury zaczęto remontować a tereny dawnych wałów i fos przekształcać na aleje spacerowe. Działania II wojny światowej, poza nielicznymi przypadkami, nie uszczupliły zasobów istniejących przed 1945 r. Ubytki substancji tej grupy zabytków powstały natomiast w wyniku wieloletnich zaniedbań w podejmowaniu prac remontowych.

Aktualnie opisywany zasób, zachowany w 32 miastach województwa jest bardzo zróżnicowany pod względem wielkości, stanu zachowania, technologii i rangi artystycznej. Jednak w każdym przypadku pozostałości fortyfikacji są niezmiernie ważnymi elementami zabytkowej substancji miast.

Większość zachowanych obiektów zbudowana jest w technice mieszanej; z kamieni granitowych i z cegły ceramicznej np. w Mieszkowicach, Barlinku, Kamieniu Pomorskim. Przewaga murów ceglanych występuje w Chojnie, Choszcznie, Pyrzycach, Stargardzie Szczecińskim i Trzebiatowie. Mury wzniesione niemal wyłącznie z kamiennych otoczków w technice warstwowej (warstwy równo ułożonych kamieni o wysokości ok. 90 cm., rozdzielone szerokimi spoinami wypełnionymi okrzeskami), występują w: Moryniu, Maszewie i Trzciesku.

Budowane w ciągu murów bramy należały zawsze do najbardziej newralgicznych a zarazem najbardziej okazałych elementów średniowiecznych fortyfikacji. Wszystkie zachowane przykłady a zwłaszcza w: Białogardzie, Chojnie, Gryficach, Myśliborzu, Pyrzycach i Stargardzie, charakteryzują się złożonymi, interesującymi formami architektonicznymi, stanowiąc zarazem budowle kubaturowe, służące różnym celom (np. siedziby stowarzyszeń turystycznych, pracowni plastycznych i innych instytucji). Najbardziej zróżnicowane dzieła o formach cylindrów, wieloboków i brył mieszanych prześledzić można na zachowanych przykładach w **Chojnie, Pyrzycach i Stargardzie Szczecińskim**. Te trzy wymienione na koniec przykłady łącznie z zachowanymi niemal w całości pierścieniami murów w **Maszewie, Moryniu i Trzciesku Zdroju** stanowią najcenniejsze zespoły średniowiecznych fortyfikacji na terenie Pomorza.

Zewnętrzne umocnienia ziemne (wały i fosy) w postaci pierwotnej nie zachowały się nigdzie. W kilku przypadkach czytelne są miejsca przebiegu wałów, np. w Stargardzie, Chojnie, Maszewie, Kamieniu Pomorskim, Pyrzycach, utrwalone

w postaci zadrzewień alejowych w XIX i XX w. Fragmenty dawnych fos, rozpoznawalne dzięki charakterystycznym obniżeniom terenu, czytelne są np. w Moryniu, Maszewie, Chojnie, Kamieniu Pomorskim. Niestety w wielu miejscowościach, w okresie powojennym tereny wokół murów częściowo zabudowano niszcząc historyczne pozostałości.

Do najcenniejszych należą zespoły fortyfikacji w: Chojnie, Maszewie, Mieszkowicach, Moryniu, Pyrzycach, Stargardzie Szczecińskim, Trzcińsku Zdroju. Zespoły o wartościach ponadlokalnych występują w: Choszczynie, Goleniowie, Kamieniu Pomorskim, Myśliborzu, Reczu, Trzebiatowie. Pozostałe, zachowane nawet w niewielkich fragmentach są ważne dla lokalnych społeczności, jako ślady dawnego znaczenia i funkcji miejscowości np. zachowana baszta w Baniach, dzisiejszej wsi, wskazuje na dawną rangę miasta, a baszta z fortyfikacji Szczecina pokazuje skalę i rangę dawnych fortyfikacji tego miasta.

Fortyfikacje nowożytne XVII - XVIII – XIX w.

Po upadku księstwa pomorskiego około połowy XVII w., częścią terytorium księstwa zawładnęli margrabiowie brandenburscy, a częścią królowie szwedzcy, którzy w celu umocnienia swych pozycji zaplanowali budowę nowożytnych fortyfikacji w kilku najbardziej strategicznie położonych miejscowościach w: Kołobrzegu, Szczecinie, Stargardzie, Świnoujściu, Wolinie. Po szwedzkich fortyfikacjach zrealizowanych częściowo, pozostały niewielkie relikty w postaci nasypów ziemnych lub przebiegu dróg fortecnych.

W ciągu drugiej połowy wieku XVII i w ciągu wieku XVIII doprowadzono do powstania kilku twierdz, w tym największych w Szczecinie i Kołobrzegu. Jądra średniowiecznych miast otoczono pasami nowych bastionowych umocnień ziemnych i murowanych zakładanych na planach wieloboków, oraz systemem fos.

Najwięcej reliktyw fortyfikacji z XVII i XVIII w., przetrwało w Kołobrzegu gdzie zachowała się piwnica z fortu Ujście, reduta Morast, Brama Radzikowska oraz wiele innych reliktyw w formie nasypów, fos. W Szczecinie z fortyfikacji osiemnastowiecznych pozostały dwie bramy barokowe zdobione rzeźbami i relikty tras komunikacyjnych na Łasztowni. Pozostałości bastionów czytelne są w terenie do dziś również w Stargardzie Szczecińskim oraz Wolinie. Mają szczególne znaczenie w krajobrazie lokalnym. Wzniesione w ciągu XVIII w. fortyfikacje utrzymywane i rozbudowywane były do ostatniej ćwierci XIX w. Wtedy rozpoczął się proces ich likwidacji. Szczecin utracił status twierdzy w 1873 r., Kołobrzeg w 1887 roku. Fortyfikacje Świnoujścia, których budowę rozpoczęto w 1837 r. w następnych latach znacznie rozbudowano. W efekcie końcowym powstał potężny

system złożony z fortów, szańców, baterii rozmieszczonych po obu stronach rzeki Świny i wzdłuż brzegów Bałtyku. Twierdza modernizowana była do 1945 r. i przetrwała niemal w całości do chwili obecnej, stanowiąc jedno z ważniejszych dzieł dziewiętnastowiecznej architektury i inżynierii wojskowej w Polsce. W środowisku lokalnym zespół jest już od dawna doceniany, a poszczególne budowle z powodzeniem są użytkowane jako izby pamięci i instytucje użyteczności publicznej. W planach zagospodarowania przestrzennego Świnoujścia, projektuje się utworzenie Parku Kulturowego „Świnoujskie Forty”.

Fortyfikacje z XX w.

Budowa dwudziestowiecznych fortyfikacji związana była z I i II wojną światową. Na Pomorzu w latach 1914-1918 prowadzono głównie prace modernizacyjne istniejących umocnień np. twierdzy w Świnoujściu. Nowe systemy fortyfikacji pojawiły się w okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej. W latach 1932-1938 na polecenie władz nazistowskich Niemiec wybudowano odcinek umocnień zwany „Pommerstellung” (Pomorska pozycja umocniona), od 1945 r., nazwana „Wałem Pomorskim” (całkowita długość 290 km.); na terenie woj. zachodniopomorskiego jego długość wynosi około 199 km. Linie umocnień biegną wzdłuż wschodniej granicy województwa, w pobliżu wielu miejscowości takich jak: Darłówek – Krąg – Polanów - Biały Bór – Szczecinek - Borne Sulinowo – Wałcz – Tuczno - Stare Osieczno – Krzyż - Gorzów Wlkp. Pozycje Wału biegną przez powiaty: sławieński (gm. Darłowo i Malechowo), Koszalin i gm. Polanów. W linii umocnień zbudowano 20 schronów żelbetowych w rejonie Strącza, Prusinowa Wałeckiego, Strzalina i Tuczna oraz kilka schronów pancernych w rejonie Szczecinka, Łączna i Piły. Rozpoczęto także regulację rzeki Piławy i zbudowano jazy na rzekach. W okolicach Strzalin i Zdybowa zachowały się budowle w formie kilkunandygnacyjnych schronów połączonych wewnętrznymi korytarzami. Stanowią one przykłady najbardziej rozbudowanych dzieł w systemie „Wału Pomorskiego”.

II.6.6. Obiekty przemysłu i techniki

Zabytki techniki to zarówno budowle (zabytki nieruchome), jak i maszyny, urządzenia i inne wyposażenie ruchome (zabytki ruchome) dokumentujące rozwój nauki i cywilizacji, charakterystyczne dla dawnych form gospodarki, prezentujące nowatorskie, unikalne rozwiązania techniczne.

Na terenie województwa zachodniopomorskiego, z racji położenia geograficznego, zasobów naturalnych, dziejów politycznych, historycznych form

gospodarki i przemysłu, spotykamy zabytki techniki, które są charakterystyczne dla tego regionu, jak i te występujące powszechnie.

Do tych pierwszych, charakterystycznych i najbardziej reprezentatywnych dla regionu, zaliczamy obiekty związane z gospodarką i transportem morskim i rzeczny (m.in. stocznie, porty z nabrzeżami, magazynami, dźwigami, latarniami morskimi).

Do drugich - zasadniczo wszystkie inne historyczne obiekty dokumentujące rozwój takich podstawowych dziedzin, jak przemysł przetwórczy (młyny, cukrowanie, gorzelnie itp.), budownictwo (cegielnie, cementowanie), komunikację (drogi, kolej, mosty) i inne.

Ze względu na czas powstania dziedzictwo techniczne możemy podzielić na dwie grupy:

- pochodzące z okresu od połowy XIX w. do końca I.30. XX w. , które stanowią większość zasobu,
- nowsze - powstałe w okresie powojennym po 1945 r., do czasu gwałtownego skoku cywilizacyjnego po przemianach ustrojowych na przełomie lat 80-90. XX w.

Większe zasoby zabytkowych obiektów produkcyjnych (w większości przemysłowych), znajdujemy w ośrodkach miejskich (Szczecin, Stargard, Koszalin, Kołobrzeg, Białogard).

W istniejącym zasobie dziedzictwa technicznego można wyodrębnić zespoły, które jak wyżej zaznaczono, są charakterystyczne dla regionu.

Stocznie - historycznie funkcjonowały w Szczecinie, Świnoujściu, Darłowie, statki budowano także w portach należących do miast hanzeatyckich, jak np. w Regaujściu (nie istnieje). Obecnie kompleksy budowli i urządzeń stoczniowych o walorach zabytkowych znajdujemy w Szczecinie i Świnoujściu.

Stocznia szczecińska to także miejsce związane z najnowszą historią - miejsce podpisania porozumień 30 sierpnia 1980 r. w świetlicy jednego ze stoczniowych budynków administracyjno-socjalnych (przed Gdańskiem, o czym większość Polaków nie wie).

Porty - handlowe i rybackie, przystanie na wybrzeżu morskim, Zalewie Szczecińskim, rzekach. Wiele z historycznych miejsc tego typu nie istnieje, jak np. porty rzeczne w miastach. W Goleniowie ostatnio poddano renowacji i zagospodarowano kamienne nabrzeża portu na Inie, z zabudowy którego pozostał spichlerz z końca XVIII w. Wśród istniejących portów budowle oraz wyposażenie o walorach zabytkowych występują w: **Szczecinie** - rozległe tereny portowe z elewatorami, portem wolnocłowym na Łasztowni (założonym k. XIX w., rozbudowywanym do I. 20. XX w.), z budowlami magazynowych prezentującymi

nowatorskie rozwiązania i architekturę od końca XIX po I. 30. XX w., z nabrzeżami oraz zachowanym (wprawdzie nielicznie) wyposażeniem (pływające doki, dźwigi); **Kołobrzegu** - modernistyczne spichlerze portowe, przystanie jachtowe w **Stepnicy** (z budynkiem restauracji z I ćw. XX w.), **Trzebieży** (z budynkiem administracyjno-mieszkalnym z I. 20. XX w.)

Latarnie morskie - na odcinku wybrzeża Bałtyku w granicach województwa zlokalizowano siedem latarni morskich wraz z zabudową towarzyszącą (budynki mieszkalne, gospodarcze). Do najstarszych należy latarnia w Jarosławcu (gm. Postomino) z 1838 r. Pozostałe to latarnie: Darłówko (gm. Darłowo) z 1885 r., Gąski (gm. Ustronie Morskie) wzniesiona w latach 1876-1877, Niechorze (gm. Rewal) uruchomiona 1 grudnia 1866 r., Świnoujście - Warszów - uruchomiona 1 grudnia 1857 r., w latach 1902-1903 przeszła gruntowny remont, Wisetka - Kikut (gm. Wolin) - k. XIX w., zaadaptowana wieża widokowa, w Kołobrzegu - wzniesiona została w I. 50. XX w.

Urządzenia nawigacyjne na torze wodnym Szczecin-Świnoujście - istniejące stawy wytyczające tor wodny na tej trasie postawiono w latach 1911-1936. Wiele z nich zachowało oryginalną konstrukcję i wygląd, do najbardziej znanych należy stawa *Młyny* na falochronie w Świnoujściu.

System urządzeń hydrotechnicznych na Odrze zbudowanych w ramach realizacji projektu „*Dla polepszenia odpływu na Dolnej Odrze*” opracowanego w 1899 r.: jaz „Widuchowa (1914 r.) służy komorowe (łącznie na polderach Międzyodrza wybudowano 17 żelbetowych śluz komorowych – gospodarczych), przewały, przepusty wałowe i stacje pomp. Budowle hydrotechniczne na Odrze wzbogacają krajobraz i tworzą warunki do funkcjonowania środowiska przyrodniczego, charakterystycznego dla Parku Krajobrazowego Doliny Dolnej Odry.

Elektrownie wodne spotykamy na większych rzekach województwa. Zabytkowy walor tych budowli podnosi zachowane wyposażenie z czasu budowy (od hydrozespołów z turbinami Francissa po olejarki). Do elektrowni o zachowanej architekturze i wyposażeniu należą:

- Borowo (gm. Kalisz Pomorski) – na kanale łączącym jeziora Mielno i Prostynia (1916 – 1918),
- Trzebiatów – na kanale Młynówka rzeki Regi (1926-1927 r.),
- Niedalino (gm. Świeszyno) - zw. "Hajka" na Radwi (1910-1912 r.),
- Lisowo (gm. Płoty) – zw. "Likowo", na Redze, z 1922 r.,
- Prusinowo (gm. Łobez) - na Redze, z 1904 r., rozbudowana ok. 1920 r.,

- Rościno (gm. Białogard) - na Parsęcie, uruchomiona w 1936 r. prototypowa elektrownia „podwodna”, zmodernizowana w latach 1973 – 1976, przeznaczona do likwidacji,
- Rosnowo (gm. Manowo) - na rzece Radwi, uruchomiona w 1922 r.,
- Smolęcín (gm. Gryfice) - zw. "Rejowice" na Redze (1924-1926).

Wymienione elektrownie są czynne; funkcjonują stare turbiny, ale prawdopodobnie w niedługim czasie zaistnieje konieczność podjęcia decyzji o ich modernizacji.

Do starych, tradycyjnych gałęzi gospodarki należy przetwórstwo płodów rolnych. Wiatraki i młyny wodne były nieodłącznym elementem krajobrazu wsi i miast (vide XVI-wieczne widoki Szczecina, mapa księstwa pomorskiego Lubinusa 1618 r.). Gorzelnie, browary funkcjonowały w większości folwarków, czy to klasztornych, czy szlacheckich.

Zachowane do czasów obecnych obiekty przemysłu przetwórczego (młyny wiejskie, przemysłowe, rzeźnie, mleczarnie, cukrownie, browary, gorzelnie) to budowle z 2 poł. XIX - pocz. XX w., w zdecydowanej większości pozbawione urządzeń.

Młyny należące do lepiej zachowanych pod względem architektonicznym i wyposażenia:

- wodny w Suchanówku (gm. Suchań) - postawiony w konstrukcji ryglowej nad Rzeczą w 1827 r. (częściowo zachowane elementy napędu i transmisji);
 - Stargard Kluczewo - młyn z elewatozem z 1934 r., pozostały elementy napędu i młyńskiego wyposażenia, architektonicznie jeden z ciekawszych tego typu obiektów;
 - Barlinek: młyn papiernia przy ul. Św. Bonifacego w ryglowej konstrukcji (1858 r.), młyn
 - Bukowo (gm. Człopa) - młyn wodny, k. XIX w., ryglowy, z murowanym domem młynarza,
 - Cychry (gm. Dębno) - 1909 – 1915 r., młyn. Przykład dobrej ceglanej architektury przemysłowej z pocz. XX w. o cechach modernistycznych;
 - Darłowo, - młyn wodny /zespół/, murowany, z częściowo zachowanym wyposażeniem;
 - Polanów, ul. Młyńska – zespół młyński z młyn z XIX/XX w.;
 - Trzebiatów, ul. Słowackiego 58-59 – młyn z lat. 20. XX w., o napędzie elektrycznym, zachowane kompletnie oryginalne wyposażenie.
- a także wiele młynów wiejskich, malowniczo położonych nad wodą, opuszczonych, popadających w ruinę.
- Wiatraki - unikalnym, bo już jedynym istniejącym, jest drewniany wiatrak typu koźlak (l. 20-30. XIX w.) w Mierzynie (gm. Dobra Szczecińska), będący

własnością prywatną. Innym typem wiatraka jest tzw. holender o charakterystycznej cylindrycznej bryle. Dawnej liczne, obecnie reprezentowane przez 12 obiektów (z l. 50-80. XIX w.), z których zagospodarowane (funkcje mieszkalne lub inne) są w Szczecinie (przy ul. Mieszka I), Lędzinie (gm. Karnice), Poradzu (gm. Łobez), Wolinie.

- Browary, gorzelnie - do lepiej zachowanych browarów, z elementami dawnego wyposażenia należą obiekty w Połczynie Zdroju i Szczecinie. Gorzelnie - z wytwórni wódek znana była ul. Kolumba w Szczecinie. W ostatnich latach widoczna jest rujnacja wielu gorzelni folwarcznych.

- Rzeźnie - miejska w Szczecinie, w Świnoujściu, w Gryfinie.

Do obiektów dokumentujących rozwój komunikacji należą: drogi, kolej normalno- i wąskotorowa, mosty, wiadukty, autostrada, lotniska. W ewidencji konserwatorskiej widnieje ponad 83 zespołów zabudowań stacji kolejowych, ponad 30 pojedynczych budynków dworcowych, ok. 40 kolejowych wież wodnych, 30 mostów i wiaduktów na liniach normalno- i wąskotorowych. Pomorze posiadało stosunkowo gęstą sieć linii kolejowych, które budowane były od lat 40. XIX w. do okresu międzywojennego.

Aby uzupełnić informację o dziedzictwie technicznym regionu należałoby jeszcze wymienić:

- cegielnie, od lat nie produkujące, znaczące w krajobrazie zespoły budowli, z piecami Hoffmana, wyrobiskami gliny: w Szczecinie, Złocięcu (w części zaadaptowana na funkcje sakralne), wapienniki,
- hutę w Szczecinie i relikty kuźnicy w Żerzynie (gm. Resko),
- infrastrukturę miejską: gazownie, elektrownie, komunikację (zajezdnie tramwajowe w Szczecinie, stary tabor), wodociągi z wieżami wodnymi (piękne przykłady: Stargard k. XIX w., Dębno l. 20. XX w.) oraz pompami ulicznymi w Szczecinie,
- papiernię (Szczecin, Osinów),
- fabrykę benzyny syntetycznej w Policach,
- kuźnie wiejskie.

W tak liczny i różnorodny dziedzictwie techniki można wskazać wyróżniające się:

- reprezentatywnością dla historii rozwoju przemysłu na tych terenach:
- charakterystyczne dla regionu: zespoły portowe i stoczniowe, latarnie morskie,
- pod względem architektonicznym: Szczecin m.in. port wolnoślowy na Łasztowni, most „z delfinami” w Trzebiatowie, browar w Połczynie Zdroju, młyn w Stargardzie Kluczewie

- kompletnością zachowania historycznej architektury i wyposażenia: elektrownie wodne,
- związków z naturalnym środowiskiem: młyny i elektrownie wodne, urządzenia hydrotechniczne na Odrze.

W rejestrze zabytków woj. zachodniopomorskiego znajduje się obecnie 89 obiektów / zespołów klasyfikowanych, jako nieruchome zabytki techniki, oraz 30 ruchomych. Stanowi to tylko część zasobu kwalifikującego się do objęcia ochroną prawną. Wśród zabytków rejestrowych są zarówno pojedyncze obiekty, jak i większe założenia:

13 młynów , 14 wiatraków, 4 kuźnie, 3 wieże wodne, 5 mostów kolejowych i drogowych, cegielnia „Nad Odrą” w Szczecinie, elewatory portowe w Kołobrzegu i Szczecinie, linie kolejki wąskotorowej relacji Gryfice – Trzebiatów, Koszalin – Świelino i kolejka stargardzka, zespoły dawnego portu wolnocłowego w Szczecinie na Łasztowni i stoczni w Świnoujściu, latarnie morskie w Świnoujściu i Niechorzu, elektrownie (w Szczecinie, Trzebiatowie), zespoły zabudowań fabrycznych w Szczecinie, 28 szczecińskich pomp ulicznych.

II.7. ZAŁOŻENIA ZIELENI KOMPONOWANEJ

II.7.1. Ogrody i parki

Najstarszym (zrekonstruowanym) ogrodem na terenie Pomorza Zachodniego jest ogród w wirydarzu katedralnym w Kamieniu Pomorskim, założony ok. poł. XIV w. Wirydarz kamieński jest jedynym w Polsce przykładem wirydarza przykatedralnego. Po II wojnie światowej wg zaleceń znakomitego historyka sztuki ogrodowej i projektanta ogrodów Gerarda Ciołka (1909-1966) zrekonstruowano układ krzyżujących się pod kątem prostym ścieżek i zieleni.

Dzieła sztuki ogrodowej dzieli się zasadniczo na dwa rodzaje:

- „Ogrody” - to dzieła odznaczające się geometrycznością układu kompozycyjnego oraz ściśle określonymi i wyznaczonymi granicami. Kompozycja geometryczna to regularność, tendencje do symetrii i osiowania w zakresie rozplanowania jak i formowania wnętrz ogrodowych i poszczególnych elementów. Dzieła te dominowały w okresie średniowiecza, renesansu, baroku i klasycyzmu.
- „Parki” – to dzieła wyróżniające się swobodnym (niegeometrycznym) układem kompozycyjnym. W porównaniu z ogrodami zajmują zwykle większe obszary. Ich granice nie są ściśle określone ani wyznaczone. Zacieranie granic założeń komponowanych z otoczeniem; wiąże je

z krajobrazem poprzez różnorodne powiązania widokowe i funkcjonalne. Dzieła te tworzyły własne odmiany stylowe jak park w stylu angielsko-chińskim, arkadyjskim, romantycznym i naturalistycznym.

Ogólnie określa się je jako parki krajobrazowe.

- Pojawiają się także dzieła o kompozycji złożonej, łączące wątki geometryczne i swobodne np. secesyjne i modernistyczne. Kryterium układu kompozycyjnego i granic to tylko jedno z wielu w typologii dzieł sztuki ogrodowej.

Wszystkie kształtowane były ręką ogrodnika wg świadomie przyjętych idei skonkretyzowanych w projekcie ogrodu. Powstaje „żywe” dzieło sztuki, które tworzą swoiste obrazy o zróżnicowanym kolorycie, kształtach, zmieniających się z każdą porą dnia, roku, w zależności od miejsca, siedliska, klimatu. Tworzono je zgodnie z duchem czasu i aktualnymi tendencjami w sztuce ogrodowej. Stale pielęgnowane, stanowiły bezpośrednie otoczenie domu, były przedłużeniem salonu, często też oddziaływały część rezydencjonalną majątku od części folwarcznej, gospodarczej.

Te wspaniałe świadectwa sztuki ogrodowej spotykamy na terenie naszego województwa niemal w każdej wsi, gdzie znajdował się majątek ziemiański. W stosunku do innych terenów Polski ilość tego typu założeń ogrodowych wyróżnia nasz region stawiając go w gronie najbogatszych. Mimo upływu wielu dziesięcioleci, pozbawione troskliwej ręki właściciela i ogrodnika, zachwycają swymi układami kompozycyjno-przestrzennymi, dobozem gatunkowym roślinności. Dzisiaj często istnieją samoistnie pozbawione głównego elementu architektonicznego jakim był dwór czy pałac.

Do rejestru zabytków wpisano na terenie województwa zachodniopomorskiego ok. 700 parków. Przeważają parki dworskie i pałacowe w krajobrazie wiejskim. Największa część parków pochodzi z XIX wieku. W niewielkiej części zachowały się starsze ogrody regularne o metryce XVII-XVIII-wiecznej. Te często przekształcano później w parki krajobrazowe, o charakterze swobodnym. Niemał każdy z parków posiada wśród elementów kompozycyjnych elementy układu wodnego (stawy, rowy, rzeki, jeziora w zależności od lokalnych warunków naturalnych). Zakładano je na terenach różnorodnie ukształtowanych, co dawało im niepowtarzalne piękno. Dla podziwiania widoków parki wzbogacano poprzez budowę wież widokowych, altan obsadzonych drzewami, usytuowanych na sztucznych kopcach widokowych (ziemię pozyskiwano z budowy stawów). Drzewostan parkowy jest głównie pochodzenia rodzimego,

często jednak wzbogacany roślinnością egzotyczną, introdukowaną, która w naszym klimacie dobrze się zadomowiła. Roślinność tę wprowadzano szczególnie w bezpośrednie otoczenie domu: na gazon przy podjeździe lub też na obrzeża polan widokowych. Ich różnorodne formy, kolorystyka prezentowana w wielu odmianach spowodowała, iż każdy z parków ma swój odrębny charakter. W wielu parkach nieczytelny jest pierwotny, układ sieci dróg i ścieżek parkowych, ale ich odtworzenie jest wciąż możliwe. Niemal całkowitemu zniszczeniu uległy natomiast elementy wyposażenia ruchomego jak np. rzeźby ogrodowe.

Przykłady ogrodów i parków założonych przy dworach i pałacach:

Powiat białogardzki: CZARNOWĘSY - park pałacowy (pow.ok.23 ha), założony w pocz. XIX w. jako ogród ozdobny, powiększony w 2 połowie XIX w. o część krajobrazową o cechach naturalistycznych. PODWILCZE - park pałacowy (pow. ok. 22 ha), krajobrazowy, z zachowanymi fragmentami romantycznymi, pochodzi z pocz. XIX w., przebudowany na przełomie XIX/XX w. KOZIA GÓRA - park pałacowy (pow. ok. 4 ha), krajobrazowy z 2 poł. XIX w. LUBIECHOWO - park pałacowy (pow. 11 ha), założony w 1 ćwierci XIX w. stylu angielskim BUKÓWKO Park pałacowy (pow.12,5 ha) z 1 poł. XIX w., krajobrazowy. TYCHOWO - park dworski (pow. ok. 14 ha) z 2 poł. XVIII w., rozbudowany w XIX w., krajobrazowy.

Powiat choszczeński: KORYTOWO - park pałacowy (pow. ok. 2,5 ha). Ogród o metryce XVII-wiecznej, przekształcony na park krajobrazowy w połowie XIX w. KIEŁPINO - park dworski (pow. ok. 4 ha). Ogród regularny, geometryczny założony w połowie XVII w., przebudowany i powiększony na przełomie XVIII/XIX w. na park krajobrazowy. PRZEKOLNO - park pałacowy założony prawdopodobnie na przełomie XVIII/XIX w. (pow. ca 3 ha). SOKOLINIEC - park pałacowy z ok. połowy XIX w., (pow. ok. 4 ha), park romantyczny, angielski, założony na bazie istniejącego już na początku XIX w. ogrodu użytkowo-dekoracyjnego.

Powiat drawski: SIEMCZYNO - park pałacowy (pow. ok. 4 ha) z 2 połowy XVIII w., przebudowany w 4 ćw. XIX w. na krajobrazowy o cechach romantycznych. GIŻYNO - park pałacowy (pow. ok.7 ha) z pocz. XIX w., swobodny. CIESZYNO - park pałacowy (pow. ok.5 ha), angielski, powstał ok. poł. XIX w., rozbudowany w XX w. DARSKOWO - park pałacowy (pow. ok.3 ha) z 4 ćw. XVIII w., angielski. LUBIESZEWO - park dworski (pow. ok.13 ha), angielski z 1 poł. XIX w. ZŁOCIENIEC - park zamkowy (pow. ok. 3 ha), z ok. 1700 r., przebudowany w 1780 i 1854 r., obecnie park miejski.

Powiat goleniowski: MOSTY - park pałacowy z 1 poł. XIX w., (pow. 28 ha). Park krajobrazowy, romantyczny. KULICE - park dworski z 1 poł. XIX w., (pow. ca 6 ha).

Park krajobrazowy. W 1995 r. dwór zaadaptowano na ośrodek konferencyjno-szkoleniowy noszący nazwę: „Akademia Europejska Kulice-Külz”. BUK - założenie przestrzenne, dworsko-parkowe o pow. ogółem 75 ha. Założenie obejmuje następujące komponenty: relikty XIII-wiecznego zamku rycerskiego rodu von Plötz; relikty XIV-wiecznego „starego” zamku rycerskiego rodu von Flemming; późnorennesansowy dwór z przełomu XVI/XVII w. rodziny von Flemming wraz z parkiem, pierwotnie ogród geometryczny, kwaterowy, otoczony fosą. W XVIII i XIX w. powiększony i przekształcony w park krajobrazowy, romantyczny; tereny dawnej wsi, folwarku, cmentarzy: przykościelnego i polowego; sieć dróg stanowiących komunikacyjne powiązania poszczególnych komponentów

Powiat gryficki: STOŁĄŻ - barokowy ogród dworski z 1 poł. XVIII w. wraz z częścią krajobrazową z XIX w., (pow. ca 4 ha). DREŻEWO - park pałacowy, krajobrazowy założony ok. poł. XIX w., (pow. ca 10 ha). PŁOTY - park przy Zamku Nowym, założony w XVII-XVIII w. jako ogród regularny, przekształcony i rozbudowany w XIX w. na park krajobrazowy, (pow. 21 ha).

Powiat gryfiński: LUBIECHÓW GÓRNY - park pałacowy założony w XVIII w., przekształcony ok. 1830 r., (pow. 5,4 ha). Projekt ok. 1825 r. opracował Peter Joseph Lenne, jeden z najwybitniejszych niemieckich twórców parków krajobrazowych, na dworze Fryderyka II pełnił funkcję dyrektora ogrodów królewskich. KRAJNIK GÓRNY - park dworski założony w 1 ćwierci XIX w., (pow. 5 ha). Park krajobrazowy, romantyczny. KRZYMÓW - park pałacowy założony w 1 ćwierci XIX w., (pow. ok. 5 ha). ZATOŃ DOLNA - park leśny „Dolina Miłości”, założony w 1850 r., (pow. 67 ha). WITNICA - park dworski założony w XVIII w., przebudowany w 2 poł. XIX w., (pow. 22 ha). Park o metryce XVIII-wiecznej. Przebudowany w duchu założeń angielskich w 1873 r. wg projektu inżyniera ogrodnika J. Larasa z Bydgoszczy.

Powiat kamieński: STUCHOWO - park pałacowy, angielski założony na przełomie XVIII/XIX w., pow. ok. 40 ha. ŚWIERZNO - ogród dworski, barokowy założony w 2 poł. XVII w., (pow. ok. 10 ha).

Powiat kołobrzeski: RZESZNIKOWO - park dworski (pow. ok. 4 ha), krajobrazowy. RUSOWO - park pałacowy (pow. 37 ha) z 2 poł. XIX w., angielski z fragmentami romantycznymi.

Powiat koszaliński: MIŁOGOSZCZ - park podworski (pow. ok. 6 ha), założony w 2 poł. XVIII w., przekształcony w park romantyczny w 1 poł. XIX w. NOSOWO - park pałacowy założony w XVIII w., rozbudowany po połowie XIX w. na park naturalistyczny (pow. ok. 22 ha). PARSOWO - ogród pałacowy, barokowy

z 2 poł. XVIII w., przekształcony w początku XIX w. w park krajobrazowy z motywami romantycznymi i naturalistycznymi (pow. ok. 13 ha). KOŚCIERNICA - park pałacowy (pow. ok. 13 ha) z połowy XIX w., o charakterze swobodnym. KRAĞ - park zamkowy (pow. ok. 20 ha) w stylu naturalistycznym. NACŁAW - park pałacowy (pow. ok. 50 ha), założony w końcu XVIII w., rozbudowany na angielski w XIX w. STRZEKĘCINO - park pałacowy (pow. ok. 29 ha), krajobrazowy z elementami romantycznymi, pochodzący z końca XVIII w., przebudowany i rozbudowany w wieku XIX i 1 połowie XX.

Powiat łobeski: ORLE - park dworski założony prawdopodobnie na przełomie XVIII i XIX w., (pow. ok. 5 ha). Park krajobrazowo-geometryczny STAROGARD ŁOBESKI - ogród barokowo-klasycystyczny, założony w 1 poł. XVIII w., przekształcony i rozbudowany w park krajobrazowy w poł. XIX w., (pow. 18 ha).

Powiat myśliborski: DOLSK - park pałacowy, (pow. ok. 33 ha). Park krajobrazowy założony w 1832 r. wg planów J.P. Lenne. ROŚCIN - park pałacowy z 2 poł. XVIII w., przekształcony w XIX w., (pow. ok. 8 ha).

Powiat policki: STOLEC - ogród pałacowy, barokowy z pocz. XVIII w. (pow. ok. 12 ha).

Powiat sławieński: KOSIERZEWO - park pałacowy (pow. ok. 17 ha), angielski, założony ok. 1840 r. NIEMICA - park dworski (pow. 7,5 ha), krajobrazowy, założony w 1 ćwierci XVIII, rozbudowany w połowie XIX w. PIENKOWO - park dworski (pow. 8 ha), krajobrazowy, założony na przełomie XIX i XX w. SULECHÓWKO - park podworski (pow. 5 ha) o cechach romantycznych, założony w 2 poł. XIX w.

Powiat stargardzki: BARZKOWICE - park pałacowy założony na pocz. XIX w., (pow. ok. 12 ha). Park krajobrazowy, romantyczny założony na pocz. XIX w., rozbudowany na pocz. XX w.

Powiat szczecinecki: BIAŁOWĄS - park pałacowy, romantyczny (pow. ok. 20 ha), założony na początku XIX w. CHWALIMKI - park pałacowy (pow. ok. 8 ha), założony w XVIII w. jako krajobrazowy, przekształcony w XIX w. na naturalistyczny. OSTROWĄSY - park dworski, krajobrazowy, (pow. ok. 16 ha), naturalistyczny, założony w końcu XVIII w. GRZMIĄCA - park pałacowy (pow. ok.3 ha), założony na przełomie XVII i XVIII w, przebudowany na angielski w XIX w. NOSIBĄDY - park pałacowy (pow. ok. 4 ha), założony w 2 poł. XIX w. TRZEBIECHOWO - park pałacowy (pow. ok.70 ha), z połowy XIX w., krajobrazowy, rozbudowany na początku XX w. w stylu naturalistycznym.

Powiat świdwiński: DĄBROWA BIAŁOGARDZKA - park dworski (pow. 25 ha), krajobrazowy, założony w 2 poł. XIX w. BIAŁY ZDRÓJ - park dworski (pow. ok. 6 ha), założony w XVIII w. jako barokowy ogród geometryczny.

Przebudowany w XIX w. na krajobrazowy. KRZECKO - park pałacowy (pow. ok. 8 ha), z początku XIX w., krajobrazowy. BIERZWNICA - park dworski (pow. ok. 3 ha), z ok. 1850 r., rozbudowany w XX w., krajobrazowy i naturalistyczny. LEKOWO - park pałacowy (pow. ok. 6,0 ha), z początku XIX w., krajobrazowy.

Powiat wałecki: TUCZNO - park zamkowy (pow. ok. 5 ha), z 2 ćwierć XIX w., krajobrazowy o układzie swobodnym. MARCINKOWICE - park pałacowy (pow. ok. 7 ha), z pocz. XIX w., krajobrazowy, swobodny.

ARBORETA (OGRODY DENDROLOGICZNE):

PRZELEWICE - park pałacowy założony na pocz. XIX w., w latach 30. XX w. przekształcony w ogród dendrologiczny, (pow. ok. 30 ha). Ostatnim właścicielem majątku został w 1923 r. dr Konrad von Borsig, potentat przemysłowy z Berlina. Dzięki jego pasjom przyrodniczym powiększono i przebudowano park w duchu naturalistycznym i założono w latach 1933-38 ogród dendrologiczny, istniejący do dzisiaj. Projekt arboretum opracował Kempke, dyrektor słynnych w Europie berlińskich szkółek Spätha, a realizacji projektu podjął się arch. Heidenreich. Przy Ogrodzie Dendrologicznym działa Centrum Edukacji Przyrodniczej. Największą wartością ogrodu dendrologicznego jest wielkie bogactwo rosnących tam drzew i krzewów (ok. 1200 gatunków i odmian).

KARNIESZEWICE - arboretum (pow. ok. 5 ha), założone przypuszczalnie w 2 ćwierci XIX w. przez członków Pomorskiego Towarzystwa Leśnego, głównie w celu badania i aklimatyzacji daglezi sprowadzonej w 1827 r. z lasów Ameryki Płn. Za twórcę tego ogrodu doświadczalnego uważa się wybitnego naukowca, leśnika Schwappacha.

MIEJSKIE PARKI PUBLICZNE:

W XVIII i XIX w. w związku z likwidacją średniowiecznych obwarowań miejskich powstawały pierwsze zieleńce i promenady spacerowe tzw. planty np. w: Barlinku, Chojnie, Choszcznie, Gryfinie, Kamieniu Pomorskim, Moryniu, Nowogardzie, Pyrzycach i Stargardzie. Adaptowano także na cele parkowe nieczynne cmentarze. Powstało stosunkowo niewiele parków publicznych zakładanych na tzw. surowym pniu.

Przykłady: KOSZALIN - park miejski im. Książąt Pomorskich (pow. łącznie ok. 10 ha), założony wzdłuż biegu rzeki Dzierżęcinki, na terenach dawnych fos i obwałowań, stanowiących wraz z murami obronnymi średniowieczny system

obwarowań miasta. W części północnej od XVII do początku XIX w. istniał ogród zamkowy. Zagospodarowanie fos miejskich na promenady zakończono zasadniczo w latach 30. XX wieku. SZCZECIN - park im. S. Żeromskiego, park miejski (pow. ok. 25 ha). W 1802 r. założono wielki komunalny: „Cmentarz Grabowski” . Stopniowo likwidowany w 1 ćwierci XX w., w związku z założeniem Cmentarza Centralnego; Park im. J. Kasprówica - park miejski założony ok. 1900 r., (pow. ok. 26 ha) TRZEBIATÓW - park miejski tzw. „Królewski Gaj”, założony w l. 1842-44.

PARKI ZDROJOWE:

Ogrody / parki zdrojowe - kompozycje ogrodowe zakładane w uzdrowiskach, kurortach przeznaczonych do leczenia i rekonwalescencji pacjentów poprzez zdrowotne właściwości klimatyczne, wody lecznicze etc. Ogrody służyły także dla celów towarzyskich i rozrywkowych. Z reguły związane były kompozycyjnie z domami zdrojowymi, zakładami leczniczymi, muszlami koncertowymi, kręgami tanecznymi itd. Parki zdrojowe w uzdrowiskach polskich zakładane były już w XVIII w. a najwięcej w XIX w.

Przykłady: MIĘDZYZDROJE - park zdrojowy im. Fryderyka Chopina, założony ok. 1860 r. rozbudowany na początku XX w., (pow. ok. 3 ha). POŁCZYN ZDRÓJ - park zdrojowy (pow. ok. 30 ha), założony w 1840 r. ŚWINOUJŚCIE - park zdrojowy założony w 4 ćwierci XVIII w., znacznie rozbudowany w 1 połowie XIX w., (pow. 58 ha). Projekt parku zdrojowego w 1826 r. opracował Peter Joseph Lenne. Projekt dostosowany był do już istniejącego założenia, zawierając korekty, mające na celu uczytelnienie i wzbogacenie układu kompozycyjno-przestrzennego.

II.7.2. Cmentarze

W najbliższym otoczeniu wszystkich kościołów, od czasów średniowiecza po początek XIX w. sytuowane były cmentarze. Później ze względów sanitarnych zaczęto lokalizować je poza terenami zabudowanymi (powstawały tzw. cmentarze polowe i leśne). Zasadnicza część cmentarzy na Pomorzu Zachodnim w sensie wyznaniowym przynależała do gmin luterańskich, rzadko kalwińskich (np. tzw. Cmentarz Francuski w Szczecinie). Zachowały się także cmentarze żydowskie (np. Banie, Boleszkowice, Cedynia, Józefin, Koszalin, Mirosławiec, Moryń, Pełczyce, Szczecin, Świdwin, Tuczno, Widuchowa). Nieliczne są cmentarze katolickie (pow. wałecki). Obok wyznaniowych i komunalnych powstawały także cmentarze prywatne, rodowe; lokowane na terenach parków dworskich bądź lasów.

Do cmentarzy tzw. okazjonalnych należą cmentarze wojenne (jenieckie z okresu wojny prusko-francuskiej, I wojny światowej oraz żołnierskie z okresu II wojny światowej), cmentarze ofiar zarazy, cmentarze przyszpitalne.

W ogromnej większości przypadków nie zachowały się obiekty sepulkralne. Do wyjątków należą cmentarze z zachowaną pełną strukturą przestrzenną i nagrobkami (np. Karsibór m. Świnoujście). W celu ratowania pozostałości powstają liczne lapidaria np. Police, Kobylanka. W sensie kompozycyjnym przybierają formy geometryczne, swobodne bądź pośrednie.

Największą i najwspanialszą nekropolią na Pomorzu Zachodnim jest Cmentarz Centralny w Szczecinie. „Hauptfriedhof” otwarty w 1901 r., był w czasie założenia jednym z trzech największych cmentarzy w Europie. Zaprojektowany jako cmentarz-park przez Wilhelma Meyer-Schwartau i Georga Hanninga. Zachował się pierwotny układ kompozycyjny, szereg budowli i obiektów nagrobnych oraz bogaty starodrzew komponowany.

Do rejestru zabytków wpisanych jest ok. 190 cmentarzy.

II.7.3. Aleje przydrożne

Charakterystycznym elementem krajobrazu otwartego Pomorza Zachodniego są liczne aleje przydrożne o metryce XVIII- i XIX-wiecznej. Początkowo zakładane przez właścicieli ziemskich a później administrację samorządową i państwową. Istniały ściśle określone zasady doboru gatunków i sposobu sadzenia. Wszystkie te historyczne obsadzenia dróg poza wartością użytkową prezentują wartości estetyczne, przyrodnicze i ekologiczne. Znakomita ich większość pozostaje poza rejestrami: zabytków i pomników przyrody.

W ostatnim czasie w związku z modernizacją i poszerzaniem dróg publicznych zagrożone są wycinkami. Wymaga to podjęcia działań w zakresie rozpoznania i waloryzacji ich zasobu na terenie województwa, opracowania dokumentacji i obejmowania ich ochroną prawną.

II.8. ZABYTKI RUCHOME

„Zabytek ruchomy” – zgodnie z definicją zawartą w ustawie – to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością i stanowiących świadectwo minionej epoki bądź

zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 pkt 3).

Do zabytków ruchomych podlegających ochronie i opiece – zgodnie z przepisami ustawowymi (art. 6 ust. 1 pkt 2) – należą przede wszystkim dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, prezentujące minione kierunki artystyczne. Zaliczają się do nich również inne obiekty, nie będące w pełni dziełami sztuki. Są nimi przedmioty posiadające wysoką wartość historyczną i naukową, będące świadectwem poziomu kultury materialnej, np. wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne, instrumenty muzyczne, przedmioty zgromadzone w kolekcjach, numizmaty, pieczęcie, medale i ordery, militaria, pamiątki historyczne, czy przedmioty związane z wybitnymi osobistościami lub instytucjami.

W praktyce pojęcie „zabytek ruchomy” obejmuje, oprócz obiektów wchodzących w skład wyposażenia budowli, również wystroju architektry, do którego należą elementy stałej dekoracji budynków (zewnątrznej i wewnętrznej) oraz obiekty tzw. małej architektury, pod warunkiem, iż posiadają cechy indywidualnych, niepowtarzalnych wytworów artystycznych. Do wystroju architektonicznego zaliczają się m. in. rzeźby, płaskorzeźby, malowidła ścienne, mozaiki, sztukaterie i detal architektoniczny, np. tralki, fryzy, gzymsy, obramienia otworów okiennych i drzwiowych. Do obiektów małej architektury zaliczane są niewielkie, nieruchome obiekty, trwale związane z podłożem, posiadające czysto dekoracyjny charakter, np. rzeźby ogrodowe, fontanny, pomniki, figury przydrożne, niekubaturowe kapliczki przydrożne, słupy, obeliski, nagrobki, kominki i piece.

Zabytki ruchome są wpisywane do rejestru przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na podstawie decyzji wydanej na wniosek właściciela zabytku (art. 10 ust. 1.) lub z urzędu w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę (art. 10 ust. 2).

Do rejestru nie wpisuje się zabytków ruchomych wpisanych do inwentarza muzeów lub wchodzących w skład narodowego zasobu muzealnego.

Zdecydowana większość zabytków ruchomych znajdujących się na terenie województwa – poza zbiorami muzealnymi – jest włączona do wojewódzkiej ewidencji zabytków. Ewidencja zabytków ruchomych jest stale uzupełniana o nowe obiekty. W chwili obecnej stan rozpoznania zasobu zabytków ruchomych regionu szacuje się na ok. 80 %.

Tylko część zabytków ruchomych województwa zachodniopomorskiego, będących w ewidencji jest wpisana do rejestru.

Ogółem do rejestru zabytków ruchomych województwa zachodniopomorskiego wpisanych jest **5.581** obiektów (stan na dzień 15.12.2007r.)

**ZABYTKI RUCHOME WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW
– ZESTAWIENIE ILOŚCIOWE**

POWIAT	GMINA		ILOŚĆ ZABYTKÓW REJESTROWYCH	
			W GMINIE	W POWIECIE
powiaty grodzkie	gminy miejskie	KOSZALIN	140	349
		SZCZECIN	188	
		ŚWINOUJŚCIE	21	
białogardzki	BIAŁOGARD MIASTO		62	340
	BIAŁOGARD GMINA		110	
	KARLINO		79	
	TYCHOWO		89	
choszczeński	BIERZWNIK		-	160
	CHOSZCZNO		26	
	DRAWNO		61	
	KRZĘCIN		34	
	PEŁCZYCE		14	
	RE CZ		25	
drawski	CZAPLINEK		31	239
	DRAWSKO POMORSKIE		103	
	KALISZ POMORSKI		18	
	OSTROWICE		15	
	WIERZCHOWO		28	
	ZŁOCIENIEC		44	
goleniowski	GOLENIÓW		-	143
	MASZEWO		8	
	NOWOGARD		60	
	OSINA		-	
	PRZYBIERNÓW		75	

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2008-2012
dla Województwa Zachodniopomorskiego

	STEPNICA	-	
gryficki	BROJCE	34	288
	GRYFICE	138	
	KARNICE	57	
	PŁOTY	14	
	REWAL	10	
	TRZEBIATÓW	35	
gryfiński	BANIE	10	279
	CEDYNIA	33	
	CHOJNA	47	
	GRYFINO	55	
	MIESZKOWICE	37	
	MORYŃ	41	
	STARE CZARNOWO	30	
	TRZCIŃSKO ZDRÓJ	26	
	WIDUCHOWA	-	
kamieński	DZIWNÓW	-	202
	GOLCZEWO	2	
	KAMIEŃ POM.	186	
	MIĘDZYZDROJE	-	
	ŚWIERZNO	-	
	WOLIN	14	
kołobrzegi	DYGOWO	53	455
	GOŚCINO	1	
	KOŁOBRZEG MIASTO/GMINA	302	
	RYMAŃ	67	
	SIEMYŚL	29	
	USTRONIE MORSKIE	3	
	koszaliński	BĘDZINO	
BIESIEKIERZ		62	
BOBOLICE		4	
MANOWO		1	
MIELNO		11	

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2008-2012
dla Województwa Zachodniopomorskiego

	POLANÓW	185	
	SIANÓW	285	
	ŚWIESZYNO	15	
łobeski	DOBRA	31	258
	ŁOBEZ	67	
	RADOWO MAŁE	5	
	RESKO	50	
	WĘGORZYNO	105	
mysliborski	BARLINEK	13	76
	BOLESZKOWICE	-	
	DĘBNO	40	
	MYŚLIBÓRZ	16	
	NOWOGRÓDEK POM.	7	
policki	DOBRA	23	64
	KOŁBASKOWO	10	
	NOWE WARPNO	15	
	POLICE	16	
pyrzycki	BIELICE	-	129
	KOZIELICE	1	
	LIPIANY	-	
	PRZELEWICE	19	
	PYRZYCE	80	
	WARNICE	29	
sławieński	DARŁOWO MIASTO	208	747
	DARŁOWO GMINA	201	
	MALECHOWO	112	
	POSTOMINO	91	
	SŁAWNO MIASTO		
	SŁAWNO GMINA	135	
stargardzki	CHOCIWEL	24	260
	DOBRZANY	37	
	DOLICE	59	
	IŃSKO	1	
	KOBYLANKA	3	

	MARIANOWO	21	
	STARA DĄBROWA	8	
	STARGARD SZCZ. MIASTO	10	
	STARGARD SZCZ. GMINA	95	
	SUCHAŃ	2	
szczecinecki	BARWICE	35	356
	BIAŁY BÓR	39	
	BORNE SULINOWO	68	
	GRZMIĄÇA	51	
	SZCZECINEK MIASTO	161	
	SZCZECINEK GMINA	2	
świdwiński	BRZEŻNO	18	262
	POŁCZYN ZDRÓJ	124	
	RĄBINO	17	
	SŁAWOBORZE	19	
	ŚWIDWIN MIASTO	21	
	ŚWIDWIN GMINA	63	
wałeczki	CZŁOPA	32	277
	MIROSŁAWIEC	35	
	TUCZNO	115	
	WAŁCZ MIASTO	55	
	WAŁCZ GMINA	40	
RAZEM:		5 581	5 581

II.8.1. Wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych

Przeważająca większość zabytków ruchomych znajdujących się na terenie województwa stanowi własności kościołów i związków wyznaniowych – najczęściej parafii i zgromadzeń zakonnych rzymskokatolickich, ale również parafii prawosławnych i ewangelicko-augsburskich.

Na terenie województwa najliczniej reprezentowane są: ołtarze, ambony, organy, chrzcielnice, empy organowe. Przeważnie są to obiekty wykonane z drewna, rzeźbione i polichromowane. Stosunkowo liczną grupę zabytków

ruchomych stanowią też rzeźby, obrazy tablicowe i sztalugowe, płyty nagrobne, epitafia oraz dzwony.

Na terenie województwa istnieją kościoły posiadające **pojedyncze zabytki ruchome** o znacznej wartości artystycznej i historycznej, a także kościoły o bardzo bogatym wyposażeniu wewnątrz, np. katedry w: Koszalinie i Szczecinie, konkatedry: w Kamieniu Pomorskim i Kołobrzegu, kościoły miejskie w: Dobrej k/Nowogardu, Reczu, Tucznie, Gryficach, Darłowie, Czaplinku oraz kościoły wiejskie, np. w: Brzesku (gm. Pyrzyce), Cisowie (gm. Darłowo), Dzisnej (gm. Przybiernów), Jarszewie (gm. Kamień Pomorski), Witnicy (gm. Moryń), Iwęcinnie (gm. Sianów), Krağu (gm. Polanów), Oстрыm Bardzie (gm. Darłowo), Runowie Pomorskim (gm. Węgorzyno), w Śmiechowie (gm. Będzino), czy w Wysiedlu (gm. Łobez),

Zabytki ruchome na naszym terenie pochodzą z różnych epok stylowych – od romanizmu (XIII w.) do modernizmu I połowa XX w., przy czym najcenniejsze obiekty powstały od czasów gotyku do późnego baroku, tj. pomiędzy XV a XVIII wiekiem.

Wśród zabytków ruchomych występujących w kościołach na terenie naszego województwa najbardziej charakterystyczne są następujące grupy obiektów:

- CHRZCIELNICE KAMIENNE – granitowe z XIII w. (powstawały zapewne wraz z kościołami) i wapienne, staranniej obrobione, o „puklowanych” czasach, np. w katedrze w Kamieniu Pomorskim, w Mechowie (gm. Pyrzyce), czy Tetyniu (gm. Kozielice);
- GOTYCKIE MALOWIDŁA ŚCIENNE. Zachowane zarówno w monumentalnych kościołach miejskich – np. w konkatedrach w: Kamieniu Pomorskim i Kołobrzegu, w szczecińskim kościele św. Jana Ewangelisty, w kościele Najświętszej Marii Panny w Chojnie, w Chociwlu, w kaplicy św. Gertrudy w Darłowie, jak i w niewielkich kościołach wiejskich – np. w Chwarszczanach (gm. Boleszkowice), w Grzędzicach (gm. Stargard Szczeciński), w Wełtyniu (gm. Gryfino), w Mętynie Małym (gm. Chojna), czy w Czachowie (gm. Cedynia).
- GOTYCKIE, DREWNIANE ELEMENTY WYPOSAŻENIA – ołtarze szafiaste, jak np. ołtarz główny w katedrze w Kamieniu Pomorskim, ołtarze kaplic bocznych katedry w Szczecinie (pochodzące z Ciećmierza i z Objezierza Nowego), relikty ołtarza w katedrze w Koszalinie, tryptyki w konkatedrze kołobrzesckiej i w niektórych kościołach wiejskich, a także pozostałości stall, jak np. w konkatedrach w Kamieniu Pomorskim i Kołobrzegu, czy w kościele parafialnym w Trzebiatowie;

- KAMIENNE PŁYTY NAGROBNE I EPITAFIA, gotyckie, renesansowe i barokowe – np. w Szczecinie: na Zamku Książąt Pomorskich, w kościołach św. Piotra i Pawła i pofranciszkańskim oraz w wielu kościołach na terenie województwa np. w konkatedrach w Kamieniu Pomorskim i Kołobrzegu, w kościołach parafialnych w Gryficach, czy w Dobrej k/Nowogardu;
- PÓŹNORENESANSOWE I BAROKOWE, DREWNIANE ELEMENTY WYPOSAŻENIA:
 - o ł t a r z e i a m b o n y, np. w kościołach miejskich w: Dobrej, Reczu, Stargardzie Szczecińskim, Gryficach, Białogardzie czy Myśliborzu; a także w kościołach wiejskich. Charakterystyczne dla zachodnich i południowo-zachodnich terenów województwa są ołtarze ambonowe o bogatej dekoracji snycerskiej, np. w kościołach: w Kurzycku (gm. Mieszkowice), w Witnicy (gm. Moryń), czy w Buku (gm. Dobra Szczecińska);
 - e m p o r y i l o ż e o parapetach z bogatą dekoracją snycerską i malarską, np. w kościołach miejskich: w Dobrej k/Nowogardu i św. Gertrudy w Darłowie, czy katedrze w Kamieniu Pomorskim, w wielu kościołach wiejskich, np. w Cisowie (gm. Darłowo), w Jarszewie (gm. Kamień Pomorski), w Karnicach (gm. Karnice), w Krągu (gm. Polanów), w Krupach (gm. Darłowo), w Oстрыm Bardzie (gm. Darłowo), w Nowielinie (gm. Pyrzyce), Rakowo (gm. Krzęcin), w Wielinie (gm. Polanów), w Wierzbnie (gm. Pyrzyce), w Witnicy (gm. Moryń), w Wysiedlu (gm. Łobez), w Żelewie (gm. Stare Czarnowo);
 - s t a l l e i ł a w y, zdobione snycersko i przeważnie polichromowane, np. w kościołach miejskich np. w Gryfinie i św. Gertrudy w Darłowie, w kościołach wiejskich np.: w Otanowie (gm. Myślibórz). w Runowie Pomorskim (gm. Węgorzyno) , w Jarszewie (gm. Kamień Pomorski), w Witnicy (gm. Moryń);
- DREWNIANE EPITAFIA, przeważnie barokowe z polichromowaną i złożoną dekoracją snycerską – w kościołach na terenie województwa. Kilka z nich zostało przeniesionych do katedry w Szczecinie oraz do Biblioteki Miejskiej w Pyrzycach;
- BAROKOWE POLICHROMIE NA STROPACH LUB SKLEPIENIACH – np. w kościołach: św. Piotra i Pawła w Szczecinie, w Brzesku (gm. Pyrzyce), w Dzisnej (gm. Przybiernów), w Koniewie (gm. Wolin), w Wierzbnie (gm. Warnice), w Iwęcinnie (gm. Sianów), Kwasowie (gm. Sławno), Śmiechowie (gm. Będzino), Witnicy (gm. Moryń);

- NEOGOTYCKIE ELEMENTY WYPOSAŻENIA – ołtarze, ambony, chrzcielnice, empory, ławki i in., np. w kościołach miejskich w: Trzebiatowie, Mieszkowicach, Maszewie, Resku, Szczecinie-Dąbiu, czy kościele p.w. Najświętszej Marii Panny Gwiazdy Morza w Świnoujściu;
- ORGANY Z DEKORACYJNYMI PROSPEKTAMI ORGANOWYMI – barokowe: w Kamieniu Pomorskim i Karnicach, neogotyckie: w Trzebiatowie, Koszalinie, Maszewie, Szczecinie-Dąbiu, neobarokowe – w Gryficach, czy Resku; W wielu kościołach zachowały się jedynie szafy organowe bez instrumentu;
- WITRAŻE – pochodzące z różnych epok stylowych. Z okresu późnego renesansu i baroku przetrwały małe witrażyki herbowe w niektórych kościołach wiejskich. Liczniej reprezentowane są zespoły witraży z końca XIX i początku XX w. neogotyckich i utrzymanych w innych formach stylowych, np. w konkatedrze w Koszalinie, w kościele p.w. Najświętszej Marii Panny Królowej Świata w Stargardzie Szczecińskim, w kościołach: parafialnym p.w. Macierzyństwa Najświętszej Marii Panny w Trzebiatowie, w kościołach: św. Krzyża i św. Jana w Myśliborzu, w Ławach (gm. Myślibórz), w kościele p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Szczecinku, w Darskowie (gm. Złocieniec) i Chmielnie (gm. Bobolice), w Juchowie (gm. Borne-Sulinowo), w Sulechówku (gm. Malechowo) czy w Siedlicach (gm. Węgorzyno), w Wicewie (gm. Tychowo), a także modernistyczne, np. w kościele w Jesionowie (gm. Przelewice) czy w szczecińskim kościele p.w. Świętej Rodziny.
- IKONY i inne przedmioty związane z kultem w kościołach prawosławnych (fragmenty ikonostasów, szaty i naczynia liturgiczne, oprawy ksiąg, płaszczanice i in.) – pochodzące przeważnie z XIX i pocz. XX w., przywiezione z terenów wschodnich.
- OBRAZY, RZEźBY, PŁASKORZEźBY, pochodzące z różnych epok stylowych, niekiedy będące pierwotnie częścią większych obiektów, wtórnie z nich wymontowanych (np. z ołtarzy, ambon, empor) znajdujące się w wielu kościołach na terenie województwa. Istnieją kościoły posiadające dekorację rzeźbiarską usytuowaną na zewnątrz budowli np. gotyckie płaskorzeźby na elewacji kościoła Piotra i Pawła w Szczecinie, płaskorzeźby na wieży kościoła Najświętszej Marii Panny Królowej Świata w Stargardzie, czy rzeźby w kościele Najświętszej Marii Panny w Chojnie;

- APARATY KOŚCIELNE – przedmioty służące do liturgii, takie jak krucyfiksy, lichtarze, naczynia liturgiczne. Oprócz krucyfiksów, zachowane stosunkowo nielicznie;
- DZWONY – od czasów gotyku do XX w. Na naszym terenie zachowała się grupa najcenniejszych gotyckich, barokowych i klasycystycznych dzwonów spiżowych.

II.8.2. Wyposażenia i wystrój obiektów świeckich

Stosunkowo niewiele przetrwało na terenie województwa elementów wystroju i wyposażenia wnętrz świeckich. Znajdują się one w niektórych budynkach użyteczności publicznej będących własnością Skarbu Państwa (niektórych urzędów, policji, poczty, archiwum państwowego), samorządów (urzędy miast i gmin, szkoły, biblioteki), a także firm prywatnych, np. banków lub organizacji pozarządowych. Obiekty zaliczane do zabytków ruchomych zachowały się również w niektórych budynkach mieszkalnych w miastach (kamienice, wille) pozostających w posiadaniu, samorządów, wspólnot mieszkaniowych i osób prywatnych, a także w wiejskich dworach i pałacach będących własnością osób prywatnych, firm, a w dużej części Agencji Nieruchomości Rolnych.

W pojedynczych obiektach **użyteczności publicznej** zachowały się elementy wyposażenia ruchomego, najczęściej mebli i obrazów, na ogół przeniesionych z dworów i pałaców (wyposażenia gabinetów: wojewody w Urzędzie Wojewódzkim i prezydenta miasta w Urzędzie Miejskim w Szczecinie oraz burmistrza w ratuszu w Trzebiatowie, a także w budynku Archiwum Państwowego w Szczecinie).

W niektórych budynkach użyteczności publicznej przetrwały **jednolite zespoły stałego wyposażenia i wystroju wnętrz**, jak np. sztukaterie, elementy dekoracji snycerskiej, boazerie, polichromie ścienne, witraże, czy kominki. Wymienić tu należy wystrój architektoniczny wnętrz: Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie i Koszalinie, Nowego Ratusza (ob. Bank PKO) w Koszalinie, Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie, Banku PKO BP przy al. Niepodległości w Szczecinie, w ratuszu kołobrzeskim, w dawnym budynku Starostwa (ob. UMiG) w Drawsku Pomorskim, w Banku Gospodarki Żywnościowej przy ul. Kościuszkowców 11 w Wałczu, w kilku szkołach w Szczecinie (np. I LO) i w Wałczu (Szkoła Podstawowa nr 2 przy ul. Konopnickiej i Zespół Szkół nr 1 przy ul. Kilińszczaków 59).

Interesujące przykłady **pełnego wystroju wnętrza** przetrwały w dawnych willach w Szczecinie – pełniących obecnie różne funkcje – np. przy al. Wojska Polskiego: w I Pawilonie Pałacu Młodzieży (nr 84), Liceum Katolickim (nr 76), Państwowej Szkole Muzycznej I stopnia (nr 115), a także wystrój Przedszkola Publicznego nr 30 przy ul. P. Skargi 18 w Szczecinie. Wymienić tu również warto dekorację wnętrza Biblioteki Publicznej Miasta Gminy w Dębnie oraz dwóch budynków (dawnych willi) szpitala w Choszcznie.

Wśród budynków użyteczności publicznej na uwagę zasługują również obiekty posiadające **pojedyncze elementy wystroju**, takie jak witraże, np. w szpitalu w Barlinku, w budynku Urzędu Miasta i Gminy w Dębnie, w ratuszach w Karlinie, Złocieńcu i w Sławnie, w gmachu Urzędu Stanu Cywilnego w Myśliborzu.

Wiele elementów wystroju zaliczanych do zabytków ruchomych zachowało się **w kamienicach**, głównie w Szczecinie, ale także w Świnoujściu, Koszalinie, Szczecinku, Wałczu i innych miastach. Spośród elementów dekoracji wnętrza wymienić należy: wystroje malarskie i sztukatorskie przejazdów bramnych, częstokroć ukryte pod warstwami przemaalowań (np. ul. Obrońców Stalingradu w Szczecinie) czy klatki schodowe ze snycersko opracowanymi balustradami lub z dekoracją malarską (np. w Koszalinie – ul. Spółdzielcza 17, ul. Zwycięstwa 189 czy ul. Niepodległości 40). W niektórych lokalach sklepowych kamienic zachowały się cenne elementy wystroju, takie jak płytki ceramiczne na ścianach i ladach oraz haki metalowe (np. w dawnym sklepie mięsny przy ul. B. Krzywoustego 53 w Szczecinie oraz w sklepie mięsny przy ul. Zwycięstwa 135 w Koszalinie), wyposażenie stolarsko-snycerskie aptek (np. przy pl. Grunwaldzkim oraz na rogu al. Piastów i ul. A. Małkowskiego w Szczecinie). Do najciekawszych przykładów jednorodnych stylistycznie wystrojów wnętrza lokali użytkowych należy dawna restauracja „Bajka” przy al. Niepodległości w Szczecinie, w ostatnim czasie niestety zdewaloryzowana przez nowego właściciela. W wielu mieszkaniach przetrwały elementy dawnego wystroju i wyposażenia: stolarka drzwiowa, boazerie, sztukaterie, piece kaflowe czy witraże (Szczecin, Świnoujście, Koszalin).

W większości **zamków, pałaców i dworów** na terenie województwa nie zachowały się pierwotne, ruchome elementy wyposażenia, takie jak meble czy obrazy. Przetrwały natomiast pozostałości ich wystroju, na stałe związane z architekturą, takie jak: sztukaterie, drewniane okładziny stropów, elementy stolarsko-snycerskiego wyposażenia, takie jak boazerie, schody z balustradami, piece kaflowe i kominki oraz witraże.

Wśród rezydencji na terenie Pomorza Zachodniego wyjątkowe miejsce zajmuje **Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie**, w którym zgromadzony jest wyjątkowy zespół najstarszych i najcenniejszych zabytków ruchomych, do których należą np. renesansowe polichromie wieży Więziennej, zespół sarkofagów książęcych, czy renesansowych kamiennych płyt pamiątkowych i erekcyjnych. We wnętrzach eksponowane są też meble i elementy wyposażenia (z XVIII, XIX i początku XX w.) przemieszczone z innych obiektów. Meble przechowywane są również w zamkach na terenie województwa, np. w Tucznie, Starym Zamku w Płotach, czy dworze w Buku (gm. Przybiernów).

W niektórych pałacach i dworach zachowały się przykłady **kompleksowego wystroju wnętrz**, jak np. w pałacu w Czernikowie (gm. Myślibórz), w Kłopotowie (gm. Dygowo), w Mostach, ob. Dom Dziecka (gm. Goleniów), w Radzimi (gm. Radowo Małe), w Żelmowie (gm. Radowo Małe), w Trzebieszewie (gm. Szczecinek), czy w Białawasach (gm. Barwice). W innych obiektach przetrwały mniejsze zespoły wystroju wnętrz lub pojedyncze elementy, np. w pałacu w Naclawiu (gm. Polanów), w Kraśniku Koszalińskim, w Siemczynie (gm. Czaplinek). Unikatowy charakter w skali województwa i kraju ma barokowa polichromia sali balowej dworu w Świerznie.

Spośród licznych niegdyś **sztukaterii** na terenie województwa szczególne miejsce zajmuje – reprezentująca wysoki poziom artystycznego wykonania – barokowa dekoracja wnętrz zamku w Swobnicy, obecnie zagrożona całkowitym zniszczeniem. Na uwagę zasługują też rozbudowane zespoły dekoracji sztukatorskich w pałacach z końca XIX i pocz. XX w., np. w Czernikowie (gm. Myślibórz).

W niektórych dworach i pałacach zachowały się cenne **witraże**, np. w Kłopotowie (gm. Dygowo), w Rąbinie (gm. Rąbino), w Żelmowie (gm. Radowo Małe).

Na elewacjach niektórych budynków, głównie w miastach zachowały się **elementy wystroju architektonicznego**, takie jak pełnoplastyczne rzeźby, płaskorzeźby. Do najbardziej okazałych przykładów wystroju rzeźbiarskiego gmachów użyteczności publicznej w Szczecinie należą figury z fasad Czerwonego Ratusza, czy Banku PKO BP przy al. Niepodległości. Liczne są również przykłady detalu architektonicznego elewacji kamienic (np. w ciągu zabudowy przy ul. Zwycięstwa w Koszalinie, przy ul. św. Wojciecha 2, al. J. Piłsudskiego i pl. Grunwaldzkim w Szczecinie oraz przy ul. Hołdu Pruskiego w Świnoujściu), a także willi (w większości w Szczecinie) i pensjonatów (głównie w Świnoujściu i Międzyzdrojach). Unikatowym przykładem

na naszym terenie jest barokowe sgarffito z przedstawieniem słonia na jednej z kamienic przy rynku w Trzebiatowie. Do najmłodszych – jednak niezwykle wartościowych pod względem artystycznym – zabytków należy mozaika na elewacji kina „Kosmos” w Szczecinie.

II.8.3. Obiekty małej architektury

Istnieje grupa nieruchomości budowlanych, określanych mianem „małej architektury” – zaliczanych do zabytków ruchomych – usytuowanych na placach wiejskich i miejskich, cmentarzach przykościelnych i grzebalnych oraz przy drogach. Stanowią one własność samorządów, parafii, w pojedynczych przypadkach osób prywatnych. Są to elementy zagospodarowania terenu takie jak: pomniki, rzeźby plenerowe, fontanny, kapliczki przydrożne, pomniki nagrobne, krzyże pokutne, pompy uliczne i inne.

W naszym regionie pozostało niewiele **pomników** z XIX i pocz. XX w. W Szczecinie są to kolumna-pomnik żołnierzy poległych w wojnach napoleońskich na kopcu przy ul. Unii Lubelskiej, pomniki Kornela Ujejskiego (przewieziony ze Lwowa) i Colleonego, zaś na terenie województwa częściowo zniszczony obelisk z pocz. XIX w. w parku pałacowym w Starogardzie Łobeskim oraz pomnik dra Kocha przy dawnym sierocińcu w Moryniu. Cokoły niektórych pomników o znacznej wartości artystycznej po 1945 r. zostały wtórnie wykorzystane do ekspozycji współczesnych rzeźb – np. cokoły pomnika Mickiewicza w Szczecinie i Mieszka I w Mieszkowicach. Stosunkowo liczną grupę na terenie województwa stanowią natomiast pomniki poległych w I wojnie światowej żołnierzy niemieckich, usytuowane na placach i cmentarzach przykościelnych małych miasteczek i wsi, a także na czynnych cmentarzach grzebalnych, np. Centralnym w Szczecinie.

Nieliczną grupę stanowią też **rzeźby plenerowe**, zarówno w Szczecinie, jak i na terenie województwa. Zachowane obiekty pochodzą z XVIII, XIX i XX w. .Wśród nich na uwagę zasługują późnobarokowa grupa rzeźbiarska Flory z placu Orła Białego w Szczecinie (dawniej w zwieńczeniu szczecińskiego pałacu Grumbkowa), rzeźba Herkules walczący z Centaurem na tarasie Wałów Chrobrego w Szczecinie, grupa rzeźbiarska tzw. Miłosiernego Samarytanina z lat 30-tych XX w. przy ul. Unii Lubelskiej w Szczecinie, czy posąg Apolla z parku leśnego w Zatonii Dolnej (gm. Chojna) z dawnego pałacu margrabiów brandenburskich w Schwedt, ob. w depozycie Muzeum Narodowego w Szczecinie. Z obiektów powstałych po 1945 r., reprezentujących plastykę współczesną do najcenniejszych należą dwie rzeźby nieżyjącego artysty Władysława Hasióra

– „Płonące Ptaki” w Parku Kasprowicza w Szczecinie i „Płomienne Ptaki” w Koszalinie.

Na terenie województwa zachowało się interesujące **fontanny**. Najstarszą i najcenniejszą jest barokowa fontanna z lat 30-tych XVIII w. na placu Orła Białego w Szczecinie. Wśród szczecińskich fontann znacznymi wartościami artystycznymi odznaczają się: architektoniczna obudowa i basen szczecińskiej fontanny Sediny z końca XIX w., zachowany mimo zniszczenia grupy rzeźbiarskiej, fontanna z rzeźbą „Chłopiec z harmonią” przy Urzędzie Miasta (z ok. 1927 r.) i Ptasia Fontanna w parku Kasprowicza (z ok. 1930 r.). Poza Szczecinem przetrwały fontanny na rynkach w Darłowie, Barlinku i Lipianach. oraz przed pałacem w Pstrowicach (gm. Pyrzyce). Obiektem o wyjątkowym znaczeniu jest tzw. Święta Studnia w Pyrzycach, upamiętniająca chrzest miejscowej ludności w XII w.

Na terenie obecnego województwa istnieją również **kapliczki przydrożne**, zlokalizowane głównie na terenie powiatu wałeckiego. Do najcenniejszych i najstarszych w regionie zabytków małej architektury należą trzy średniowieczne kamienne **krzyże pokutne**: z Trzebiatowa, Stargardu Szczecińskiego i koło Krępcewa (gm. Dolice). Na niektórych cmentarzach przykościelnych i grzebalnych zachowały się **pomniki nagrobne** o dużej wartości artystycznej, np. w Stolcu (gm. Dobra Szczecińska), Gozdowicach (gm. Mieszkowice), a także na cmentarzach np. w Wąlczu i Centralnym w Szczecinie.

Do charakterystycznych elementów krajobrazu miejskiego należą szczecińskie **pompy uliczne** z końca XIX i pocz. XX w., z których jedna została przeniesiona do Nowego Warpna.

II.8.4. Kolekcje, zbiory

Wojewódzki Konserwator Zabytków nie posiada wpisanych do rejestru zabytków, ani włączonych do wojewódzkiej ewidencji zabytków kolekcji przedmiotów zabytkowych, co nie oznacza, iż nie ma takowych w województwie. Oprócz prywatnych kolekcji, istnieją zbiory znajdujące się w posiadaniu różnych instytucji państwowych, samorządowych oraz organizacji pozarządowych.

II.9. ZBIORY MUZEALNE

Jednym z ważnych elementów systemu ochrony zabytków są muzea, które nie tylko chronią zabytki, ale pełnią też istotną rolę w zakresie badań naukowych, działań popularyzatorskich i edukacyjnych. Muzea stanowią najważniejszą formę

organizacyjną ochrony i opieki nad zabytkami ruchomymi. Gromadzą niezastąpiony zbiór materiału źródłowego do badań naszych dziejów i kultury. Prezentują nie tylko dzieje, dawną i współczesną kulturę materialną i artystyczną, ale również służą budowaniu lokalnej tożsamości i identyfikacji z regionem.

Zgodnie z ustawą o muzeach obiekty znajdujące się w zbiorach muzealnych nie są wpisywane do rejestru zabytków, lecz do inwentarzy muzealiów.

W województwie zachodniopomorskim działa 19 muzeów z 4 oddziałami, czyli łącznie 23 placówki muzealne. Sytuuje to województwo na 13 miejscu w kraju (największą liczbę muzeów posiadają województwa mazowieckie i małopolskie – po 103, najmniejszą województwo opolskie – 13; województwa sąsiadujące z zachodniopomorskim – wielkopolskie – 79, lubuskie – 14, pomorskie – 52). Są to zarówno muzea o statucie zarejestrowanym w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz zbiory, które udostępniają organizacje społeczne i osoby prywatne a oficjalne ich statuty nie zostały zarejestrowane - wg danych GUS z 2006 roku. Na jedno muzeum w województwie przypada około 73,5 tys. mieszkańców; średnia krajowa wynosi 57 tys. mieszkańców na jedną placówkę muzealną. W zbiorach muzeów województwa zachodniopomorskiego znajdowało się 31.12.2006 r. 220 028 muzealiów. Najliczniejsze zbiory posiadają Muzeum Narodowe w Szczecinie, Muzeum w Koszalinie, Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu. W większości muzeów regionu zbiory liczą od kilkuset do kilku tysięcy zabytków.

W województwie nie ma żadnej placówki prowadzonej przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego (np. w województwie pomorskim są 3 takie placówki i 5 muzeów prowadzonych przez sejmik wojewódzki).

Placówka prowadzona przez samorząd województwa wspólnie z Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego

1. Muzeum Narodowe w Szczecinie.

Placówki prowadzone przez starostwa powiatowe i miasta na prawach powiatu

1. Muzeum w Koszalinie
2. Muzeum – Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie
3. Muzeum Techniki „Zajezdnia Sztuki” w Szczecinie
4. Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu
5. Muzeum Rybołówstwa Morskiego w Świnoujściu

Placówki prowadzone przez samorządy gminne

1. Muzeum Ziemi Wałeckiej w Wałczu
2. Muzeum Regionalne w Wolinie
3. Muzeum Regionalne w Szczecinku

4. Muzeum w Stargardzie Szczecińskim
5. Muzeum Wojsk Inżynieryjnych I Armii Wojska Polskiego w Gozdowicach
6. Muzeum Rybołówstwa Morskiego w Niechorzu
7. Muzeum Pojezierza Myśliborskiego w Myśliborzu
8. Muzeum Walk o Wał Pomorski w Mirosławcu
9. Muzeum I Armii Wojska Polskiego w Siekierkach
10. Muzeum Regionalne w Cedyni
11. Izba muzealna w Pałacu - Domu Kultury w Trzebiatowie.

Placówki prowadzone przez instytucje lub osoby prywatne

1. Muzeum Przyrodnicze Wolińskiego Parku Narodowego w Międzyzdrojach
2. Muzeum Geologiczne Uniwersytetu Szczecińskiego w Szczecinie
3. Muzeum Kamieni w Kamieniu Pomorskim, prywatne.

Poza zestawieniem statystycznym dla województwa znajduje się funkcjonujące w Gryficach Muzeum Kolejnictwa pozostające w strukturach Muzeum Kolejnictwa w Warszawie i założone w 2005 r. Muzeum Zamku Drahim w Starym Drawsku, filia Muzeum Motoryzacji i Techniki w Otrębusach.

Większość placówek muzealnych funkcjonuje w budynkach zabytkowych. Przyczynia się to do zwiększenia atrakcyjności placówek dla zwiedzających, ale wymaga jednocześnie zainwestowania znacznych środków finansowych na właściwe przechowywanie oraz zabezpieczenie, a także eksponowanie muzealiów w zabytkowych wnętrzach.

Część nie posiada odrębnych siedzib, dzieląc się budynkiem z innymi instytucjami. Mimo zwiększonych w ostatnich kilku latach nakładów i odnowieniu kilku obiektów muzealnych (Muzeum Narodowe, Muzeum Techniki) czy przeznaczenia na potrzeby muzeów nowych, większych budynków (Muzeum Regionalne w Szczecinku, Muzeum Rybołówstwa Morskiego w Niechorzu), większość placówek cierpi na niedobór powierzchni wystawienniczej i magazynowej. Mimo to kondycja większości muzeów województwa zachodniopomorskiego na ogół jest dobra. Największe muzea posiadają własne pracownie konserwatorskie, dysponujące wysoko wykwalifikowaną kadrą. Jednakże niewystarczająca ilość środków finansowych nie pozwala prowadzić systematycznej konserwacji swoich muzealiów. Problem ten dotyczy również możliwości gromadzenia i uzupełniania zbiorów o pozycje występujące na rynku antykwarycznym lub w ofertach domów aukcyjnych. Często z braku funduszy dzieła sztuki lub rzemiosła artystycznego trafiają do kolekcjonerów prywatnych. Niedobory finansowe powodują, że często wystawom czasowym nie towarzyszą katalogi, zamiast których wydawane są foldery nie spełniające oczekiwań zwiedzających.

Muzea starają się pozyskiwać na te cele fundusze z programów operacyjnych MKiDN i środków unijnych, ale te środki nie pokrywają wszystkich potrzeb.

Część muzeów nie posiada własnych pracowników merytorycznych, większość nie ma własnych pracowni konserwatorskich. Przy stałym niedofinansowaniu, mimo wysiłków utrzymujących je samorządów, muzea nie są w stanie uzupełniać swoich zbiorów o wartościowe zabytki pojawiające się na rynku antykwarycznym, nie są też w stanie w wystarczającym stopniu konserwować swoich zbiorów. Brak funduszy odbija się również na jakości i atrakcyjności organizowanych wystaw. O konieczności wspomagania działań muzeów w staraniach o zwiększenie atrakcyjności wystaw dobitnie świadczą liczby zwiedzających muzea województwa. W 2000 r. wszystkie placówki muzealne w Zachodniopomorskim odwiedziło łącznie 550 347 osób, w 2006 r. było to już tylko 338 909 osób (nawet zamknięcie dla zwiedzających częściowo remontowanych gmachów Muzeum Narodowego nie tłumaczy takiego spadku frekwencji).

Planowane jest utworzenie trzech nowych placówek muzealnych – w Białogardzie, Drawsku i w Karlinie – utrzymywanych z funduszy gminnych. Wszystkie placówki mają znaleźć siedziby w odrestaurowanych obiektach zabytkowych.

Charakterystyczną cechą sieci muzeów województwa zachodniopomorskiego jest jej nierównomierne rozmieszczenie. W Szczecinie znajduje się 1/3 placówek, pozostałe ulokowane są głównie na obrzeżach województwa, natomiast widoczna jest pustka w centrum regionu.

Zabytki ruchome o wartości muzealnej gromadzone są także w kościołach i klasztorach, a ponadto w bibliotekach, archiwach lub szkołach oraz jako wyodrębnione ekspozycje o charakterze muzealnym.

W ostatnich latach pojawiło się kilka ciekawych inicjatyw lokalnych wspieranych przez władze samorządowe – Izba Muzealna w Czaplunku, Izba Regionalna Trzebiatowskiego Ośrodka Kultury, Białoborska Izba Muzealna, Izba Muzealna w Pełczycach, Izba Muzealna w Bibliotece Publicznej w Dębnie, Izba Pamięci „Muzeum Ziemi Doberskiej” w Dobrej Nowogardzkiej, Izba Pamiątek Regionalnych w Mieszkowicach, czy działające od ponad dziesięciu lat Muzeum Ziemi Choszczeńskiej, które nie tylko gromadzą i eksponują zabytki związane z regionem, ale też często realizują rozmaite projekty służące edukacji regionalnej.

Powstają też coraz częściej izby muzealne organizowane przez stowarzyszenia pozarządowe – np. przez Jamneńskie Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne, Towarzystwo Miłośników Historii Ziemi Gryfińskiej, Towarzystwo Miłośników Ziemi Kamieńskiej, Stowarzyszenie Przyjaciół Ziemi Polickiej „Skarb”,

instytucje, firmy, uczelnie – np. Zakład Wodociągów i Kanalizacji w Szczecinie, Książnicę Pomorską, Archidiecezję Szczecińsko-Kamieńską, Pomorską Akademię Medyczną czy wreszcie przez osoby prywatne – np. Prywatna Izba Muzealna w Bornym Sulinowie, Muzeum im. Wł. Wysockiego w Koszalinie, Prywatna kolekcja rzeźb ludowych z terenu ziemi darłowskiej, w Starym Jarosławiu, prywatna kolekcja antyków z terenu ziemi darłowskiej w Dąbkach.

Liczba takich placówek paramuzealnych wzrasta, świadcząc o rosnącym zainteresowaniu historią i kulturą regionu, ale nadal na terenie 2/3 gmin województwa zachodniopomorskiego nie ma żadnego muzeum lub innej placówki zajmującej się gromadzeniem i eksponowaniem zabytków etnograficznych i historycznych dokumentujących historię i kulturę regionu. Niepokojący jest jednak częsty brak wsparcia ze strony samorządów dla lokalnych inicjatyw mających na celu stworzenie niewielkich kolekcji pamiątek przeszłości. Utworzenie dużego muzeum z całą pewnością przerasta finansowe i organizacyjne możliwości większości zachodniopomorskich samorządów jednak dla lokalnych społeczności ważne jest ustanowienie miejsca, w którym pamiątki związane z historią najbliższą mogłyby znaleźć schronienie.

Niepokojący jest brak w regionie choćby jednego skansenu chroniącego tradycyjne budownictwo wiejskie i architekturę przemysłową.

II.10. WARTOŚCI NIEMATERIALNE

Używana od niemal tysiąca lat nazwa krainy geograficzno-historycznej: *Pomorze, Pommern, Pomerania*, obejmuje znacznie większy obszar niż obecne województwo zachodniopomorskie. Region geograficzno-historyczny o tej nazwie swym zasięgiem wykracza poza granice Polski świadcząc o wielonarodowym i wieloetnicznym charakterze dziedzictwa kulturowego. Sama nazwa regionu, którego część położona na terenie Polski jest podzielona między dwa województwa, jest elementem tradycji, należąc do dziedzictwa niematerialnego. Województwo zachodniopomorskie zajmuje część historycznego Pomorza, zwanego dawniej Hinterpommern, obecnie nazwaną Pomorzem Zachodnim. Region ten w swoich dziejach należał do Księstwa Pomorskiego, Szwecji, Prus i Polski.

Silny napływ ludności z zachodu w ramach wielowiekowego procesu kolonizacji spowodował, że nie zachowała się na tym obszarze ludność rodzima. Mieliśmy natomiast do czynienia z osadnikami z niekiedy bardzo odległych regionów Europy – francuskimi hugenotami, kolonistami z południowych terenów Niemiec. W wieku XIX teren obecnego województwa zachodniopomorskiego nabrał cech

jednorodnych etnicznie. Na podstawie literatury i świadectw materialnych oraz dużej liczby różnorodnych stowarzyszeń i związków pielęgnujących lokalne tradycje, można stwierdzić, że w tym samym czasie miał miejsce rozwój poczucia tożsamości regionalnej. Regionalizm wynikał z wielowiekowej tradycji autonomii kulturowej i środowiskowej, która przetrwała mimo zmieniającej się przynależności państwowej.

Ostatnie sześćdziesięciolecie przyniosło Pomorzu Zachodniemu zasadnicze zmiany na jego politycznej i społecznej mapie. Nastąpiła całkowita wymiana ludności i co za tym idzie przerwanie naturalnego rozwoju kulturowego regionu. Przybyli tutaj Polacy pochodzili głównie z ziem centralnych i wschodnich Rzeczypospolitej. Nowi mieszkańcy pozbawieni swoich korzeni i tradycyjnych związków społecznych powoli wrastali w nowy, obcy krajobraz. Miała ułatwić im to propaganda wykorzystująca argumenty historyczne dla wzmocnienia racji politycznych. Jej skuteczność okazała się jednak dość nikła, gdyż nie można mówić o pełnej identyfikacji z tradycją historyczną regionu, którą przedstawiano najczęściej w sposób subiektywny. Polityka polonizacji terenów Pomorza Zachodniego oznaczała często nie tylko usuwanie i niszczenie obiektów kojarzonych z niemiecką historią regionu, ale także rugowanie historycznych nazw miejscowych i geograficznych, jeśli nie miały słowiańskiego rodowodu. W wyniku wymiany ludności zaginęła pamięć legend i tradycji miejscowych, natomiast pojawiły się zwyczaje i tradycje przywiezione z miejsc rodzinnych nowych mieszkańców. W efekcie wymieszania obyczajów przywiezionych z różnych regionów II Rzeczypospolitej, z których żadne nie zdołało zdominować innych, powstał konglomerat kulturowy.

Od kilkunastu lat można obserwować wzmożone zainteresowanie historią lokalną. Mimo oczywistych różnic kulturowych oraz czasami barier językowych, obecni mieszkańcy województwa zachodniopomorskiego starają się poszerzać swą wiedzę o miejscu, w którym żyją. Nie można nazwać tego szukaniem korzeni, bo tych przecież należy szukać najczęściej poza regionem, może bardziej słuszne jest określenie tego procesu jako kolejny stopień osvajania i wrastania w krajobraz, w którym żyją już kolejne pokolenia nowych mieszkańców. Proces ten zaczyna być bardzo istotnym zjawiskiem często bezpośrednio wpływającym na stan zabytków, czego przykładem mogą być inicjatywy lokalne, mające na celu ochronę lub konserwację pamiątek przeszłości.

Brak w regionie jednorodnych, rozpoznawalnych, regionalnych strojów, pieśni czy wyrobów rzemiosła ludowego.

III. DIAGNOZA STANU ZACHOWANIA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO – ANALIZA SWOT

PODSUMOWANIE WYNIKÓW ANALIZY SWOT DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

Wyniki analizy dla poszczególnych elementów zostały umieszczone w aneksie.

MOCNE STRONY

- Dość dobre rozpoznanie i zgromadzenie podstawowej dokumentacji zasobu dziedzictwa kulturowego regionu przez instytucje zajmujące się ochroną zabytków.
- Duża różnorodność typologiczna i stylowa oraz wysoka wartość zachowanego dziedzictwa kulturowego, w tym zespołów i obiektów:
 - ❖ walorach unikalnych w skali europejskiej i ogólnokrajowej: m.in. zespół pocysterski w Kołbaczu, zespół katedralny w Kamieniu Pomorskim, kościół Mariacki w Stargardzie Szczecińskim, kaplica templariuszy w Chwarszczanach, zamki książęce w Darłowie i Szczecinie, średniowieczne kościoły granitowe i średniowieczne miejskie systemy obronne, założenia urbanistyczne Szczecina, w tym Cmentarz Centralny;
 - ❖ walorach ponadregionalnych: m.in. założenia staromiejskie z czytelnym średniowiecznym planem i zabudową reprezentującą wszystkie okresy dziejowe (od gotyku po modernizm), gotyckie murowane kościoły i zespoły, wiejskie ryglowe kościoły, zespoły polichromowanych stropów drewnianych, budowle obronne okresu nowożytnego i XX-wieczne, obiekty techniki np. latarnie morskie, obiekty hydrotechniczne, budownictwo kurortów nadmorskich
 - ❖ walorach regionalnych, tworzących charakterystyczne krajobrazy lokalne: m.in. średniowieczne układy ruralistyczne, wiejskie budownictwo ryglowe, zespoły rezydencjonalno-folwarczne z układem zieleni towarzyszącej.
- Atrakcyjne otoczenie przyrodnicze wielu obiektów, zespołów urbanistycznych i ruralistycznych.
- Wykształcona historycznie rozbudowana sieć drożna, ułatwiająca dostęp do większości miejscowości obiektów.

- Ustalony stan własnościowy większości obiektów zabytkowych.
- Zrealizowane poprawnie inwestycje – odbudowy i adaptacje obiektów zabytkowych.
- Ustalenia planu zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego uchwalonego w 2002 r. dotyczące ochrony krajobrazu kulturowego (propozycja systemu ochrony obszarowej).
- Określenie zabytkowych wartości krajobrazu kulturowego i zasad jego ochrony w opracowanych dla większości gmin i miast *studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego*.
- Istnienie wojewódzkiej samorządowej instytucji kultury (Biura Dokumentacji Zabytków), dysponującej doświadczoną kadrami, systematycznie powiększanym zasobem dokumentacyjnym, prowadzącej prace badawcze oraz wspomagającej samorządy lokalne w sprawowaniu opieki nad zabytkami.

SŁABE STRONY

- Brak zintegrowanej, systemowej opieki nad krajobrazem kulturowym i naturalnym:
 - ❖ brak dostatecznej koordynacji działań pomiędzy instytucjami powołanymi do ochrony zabytków, a władzami samorządowymi i właścicielami zabytków,
 - ❖ brak poczucia odpowiedzialności i kompetencji do ochrony na poziomach gminnym i powiatowym – brak samorządowych służb ochrony zabytków (inspektorów d.s. ochrony zabytków)
 - ❖ marginalizowanie zagadnień z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami w działaniach planistycznych, projektowych itp.
 - ❖ niedoinwestowanie i braki etatowe w instytucjach odpowiedzialnych za ochronę i opiekę nad zabytkami oraz dziedzictwo kulturowe regionu.
- Zły stan techniczny znaczącej części zasobu kulturowego, niekontrolowana translokacja i wywóz obiektów ruchomych, brak zabezpieczeń antywłamaniowych i p.poż. obiektów budowlanych.

- Wieloletnie niedoinwestowanie w sferze ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym regionu.
- Zbyt wolno wzrastająca identyfikacja mieszkańców regionu z dziedzictwem kulturowym i wynikające stąd niedostateczne zrozumienie społeczne dla problematyki ochrony zabytków i brak tożsamości kulturowej wobec obszarów chronionych.
- Brak systemowych badań naukowych nad przeobrażeniami historycznych krajobrazów zachodniopomorskich pod wpływem działalności człowieka (zbyt mała ilość opracowań dokumentacyjnych, analitycznych i syntetyzujących).
- Niedostateczna liczba muzeów lokalnych i regionalnych placówek kulturalnych prezentujących dziedzictwo kulturowe Pomorza Zachodniego, szczególnie dotkliwy jest brak skansenu etnograficznego, t.j. placówki poświęconej tradycyjnemu budownictwu wiejskiemu i gromadzącej dorobek materialny ludności, także przybyłej po 1945 r.
- Niewystarczająca liczba funkcjonujących, profesjonalnie przygotowanych, turystycznych szlaków tematycznych, obejmujących atrakcyjne turystycznie zabytki kulturowe.
- Niedostateczna popularyzacja wiedzy o wartości dziedzictwa kulturowego, jego historii i wielokulturowości oraz niewystarczające wykorzystanie jego potencjału w promocji Pomorza Zachodniego oraz w tworzeniu jego marki – produktu turystycznego.

SZANSE

- Kształtowanie tożsamości kulturowej województwa poprzez promocję walorów krajobrazu kulturowego poszczególnych regionów i rozszerzanie działań edukacyjnych, przy wykorzystaniu m.in. instytucji kultury, ośrodków kształcenia różnych poziomów, organizacji pozarządowych.
- Rosnące zainteresowanie samorządów lokalnym dziedzictwem kulturowym, jego ochroną i udostępnianiem w ofercie turystycznej.

- Możliwość koordynacji opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego z systemem ochrony środowiska przyrodniczego.
- Możliwość stworzenie systemu monitoringu stanu zachowania i wykorzystania dziedzictwa kulturowego oraz poziomu zabezpieczenia przed zagrożeniami zniszczeniem (ochrona przeciwpożarowa, przeciwwłamaniowa).
- Aktywizacja ekonomiczna i społeczna mieszkańców regionu w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego:
 - ❖ rozszerzanie działań edukacyjnych dotyczących prawidłowego utrzymania i odnawiania zabytków przy użyciu tradycyjnych materiałów i dawnych technologii (podtrzymywanie tradycji rzemiosła budowlanego, szczególnie w odniesieniu do architektury drewnianej tzw. ginących zawodów)
 - ❖ możliwość tworzenie nowych miejsc pracy przy pomocy środków pomocowych w związku z rewitalizacją zespołów i obiektów zabytkowych, skorelowanych z rozwojem ruchu turystycznego.
- Rozwój inicjatyw lokalnych i organizacji pozarządowych propagujących opiekę nad dziedzictwem kulturowym, m.in. zajmujących się edukacją, ochroną, pozyskiwaniem środków oraz propagujących różnorodne formy opieki nad dziedzictwem kulturowym.
- Mocne zakorzenienie istniejących instytucji kultury (w tym szczególnie muzeów) w środowiskach lokalnych, kształtujących dzięki swoim działaniom edukacyjnym świadomość różnorodności kulturowej regionu.
- Wyeksponowanie i promowanie poszczególnych zabytków, walorów krajobrazu kulturowego oraz dobrych praktyk (np. stymulujący przykład Parku Kulturowego Chwarszczany), skansenów, tworzenie tematycznych szlaków turystycznych.
- Rewaloryzacja i rewitalizacja obiektów i założeń; kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o zrównoważone zagospodarowanie obiektów zabytkowych.

- Poprawa jakości sieci komunikacyjnej i rozbudowa infrastruktury turystycznej ułatwiającej dostęp do zabytków regionu, w tym wprowadzanie nowoczesnych systemów informacji turystycznej.

IV. CELE I ZADANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

Cel perspektywiczny	Cel operacyjny	Zadania	Zadania priorytetowe lata 2008-2012
I. Utrzymanie zabytków budujących krajobraz kulturowy regionu	1. ochrona i opieka nad zabytkami w strategiach rozwoju i planach zagospodarowania przestrzennego	1. aktualizacja planu zagospodarowania przestrzennego województwa z uwzględnieniem Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami	Aktualizacja planu zagospodarowania przestrzennego województwa z uwzględnieniem Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami
		2. wnioskowanie zadań wynikających z programu opieki nad zabytkami w procedurach zmian studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin i planach miejscowych	
		3. opiniowanie planów miejscowych uwzględniających propozycje zaproponowane w Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami	
	2. integracja opieki nad zabytkami z ochroną przyrody	1. opracowanie wojewódzkiego programu zintegrowanej ochrony krajobrazu	
		2. opracowanie wniosków do planów ochrony Parków Krajobrazowych, Parków Kulturowych, Obszarów Chronionego Krajobrazu i Zespołów przyrodniczo-krajobrazowych w zakresie ochrony krajobrazu kulturowego i Zabytków	
		3. wykonanie studiów dróg krajobrazowych i opracowanie wojewódzkiego programu zagospodarowania zabytkowych dróg i zadrzewień przydrożnych	wykonanie studiów dróg krajobrazowych i opracowanie wojewódzkiego programu zagospodarowania zabytkowych dróg i zadrzewień przydrożnych
		4. opracowanie wojewódzkiego programu	opracowanie

		ochrony i zagospodarowania zabytkowych cmentarzy i parków	wojewódzkiego programu ochrony i zagospodarowania zabytkowych cmentarzy i parków	
		5. opracowanie wojewódzkiego programu zagospodarowania terenów występowania zabytków archeologicznych, zagospodarowania ruin i miejscowości wyludnionych	opracowanie wojewódzkiego programu zagospodarowania terenów występowania zabytków archeologicznych, zagospodarowania ruin i miejscowości wyludnionych	
		6. podjęcie działań do opracowania wojewódzkiego programu zagospodarowania nadwodnych terenów historycznego osadnictwa i zabytków hydrotechnicznych	podjęcie działań do opracowania wojewódzkiego programu zagospodarowania nadwodnych terenów historycznego osadnictwa i zabytków hydrotechnicznych	
		3. poprawa materialnego stanu zasobów dziedzictwa kulturowego	1. opracowanie raportu o stanie zachowania i wykorzystania obiektów zabytkowych województwa zachodniopomorskiego	opracowanie raportu o stanie zachowania i wykorzystania obiektów zabytkowych województwa zachodniopomorskiego
			2. opracowanie wojewódzkiego programu przeciwdziałania zagrożeniom obiektów zabytkowych	opracowanie wojewódzkiego programu przeciwdziałania zagrożeniom obiektów zabytkowych
			3. opracowanie wojewódzkiego programu opieki nad budownictwem szkieletowym, uwzględniającego zapotrzebowanie na powstanie muzeum skansenowskiego	
	4. tworzenie bazy danych o zabytkowych obiektach opuszczonych, zaniedbanych,			

		nieużytkowanych	
		5. budowa zintegrowanego systemu monitoringu stanu zachowania dziedzictwa kulturowego	
		6. stworzenie warunków do powołania Wojewódzkiej Fundacji Opieki nad Zabytkami	
		7. opracowanie interdyscyplinarnego projektu dotyczącego ekonomiki zarządzania obszarami o wybitnych wartościach zabytkowych (współpraca z uczelniami i PAN)	
	4. decentralizacja zadań opieki nad zabytkami	1. określenie zadań i kompetencji dotyczących opieki nad zabytkami w obrębie administracji powiatów i gmin, promowanie powołania Powiatowych Konserwatorów Zabytków	
		2. wspieranie instytucjonalne i merytoryczne komórek ds. ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w jednostkach samorządu terytorialnego	
		3. organizacja systematycznego szkolenia urzędników samorządowych w zakresie opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego	organizacja systematycznego szkolenia urzędników samorządowych w zakresie opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego
	5. delimitacja (wyznaczanie granic) wartościowych obszarów krajobrazu kulturowego do zachowania	1. opracowanie propozycji obiektów do uznania za Pomniki Historii, opracowanie Dokumentacji	opracowanie propozycji obiektów do uznania za Pomniki Historii,
		2. weryfikacja listy proponowanych parków kulturowych i określenie proponowanych granic, pomoc Radom Gmin w przygotowaniu uchwał do ich powołania	weryfikacja listy proponowanych parków kulturowych i określenie proponowanych granic, pomoc Radom Gmin w przygotowaniu

			uchwał do ich powołania
		3. określenie obszarów i metod zabezpieczenia i ekspozycji rezerwatów archeologicznych	określenie obszarów i metod zabezpieczenia i ekspozycji rezerwatów archeologicznych
		4. wskazanie obszarów kulturowych i określenie ich granic (w powiązaniu z siecią dróg krajobrazowych i szlaków turystycznych)	wskazanie obszarów kulturowych i określenie ich granic (w powiązaniu z siecią dróg krajobrazowych i szlaków turystycznych)
	6. utrzymanie w dobrym stanie zabytków stanowiących własność Województwa Zachodniopomorskiego (wpisanych do rejestru i ewidencji zabytków).	1. ustalenie zasad opieki i współpracy ze służbami konserwatorskimi, określenie podstawowych zobowiązań opiekuńczych, pomoc merytoryczna przy opracowaniu programów konserwatorskich	
		2.ustalenie indywidualnych programów działań w oparciu o zalecenia konserwatorskie i plany rozwoju	ustalenie indywidualnych programów działań w oparciu o zalecenia konserwatorskie i plany rozwoju
II. Funkcjonowanie zabytków w procesie aktywizacji ekonomicznej i społecznej województwa	1. stworzenie warunków finansowych i organizacyjnych do opieki nad dziedzictwem kulturowym regionu	1. opracowanie wojewódzkiego programu aktywizacji ekonomicznej i społecznej w oparciu o zasób zabytkowy, szczególnie na obszarach staromiejskich i popegeerowskich	
		2. ustalenie priorytetu wykorzystania funduszy strukturalnych na zadania zw. z rewitalizacją obszarów zabytkowych i aktywizacją gospodarczą w oparciu o zasoby zabytkowe	ustalenie priorytetu wykorzystania funduszy strukturalnych na zadania zw. z rewitalizacją obszarów zabytkowych i aktywizacją gospodarczą w oparciu o zasoby zabytkowe
		3. zwiększenie wysokości funduszy przeznaczonych na opiekę nad zabytkami (prace	zwiększenie wysokości funduszy przeznaczonych na

		konserwatorskie i promocja) w budżecie samorządu wojewódzkiego (ustalenie stałego procentu budżetu przeznaczanego na dziedzictwo kulturowe)	opiekę nad zabytkami (prace konserwatorskie i promocja) w budżecie samorządu wojewódzkiego (ustalenie stałego procentu budżetu przeznaczanego na dziedzictwo kulturowe)
		4. utworzenie w strukturze Urzędu Marszałkowskiego komórki doradczej d.s. pozyskiwanie środków finansowych na opiekę nad zabytkami	utworzenie w strukturze Urzędu Marszałkowskiego komórki doradczej d.s. pozyskiwanie środków finansowych na opiekę nad zabytkami
		5. doradztwo merytoryczne z nowoczesnym systemem informacji elektronicznej w zakresie zagospodarowania zabytkowych budowli	
		6. tworzenie miejsc pracy związanych z zagospodarowaniem i popularyzacją dziedzictwa, szkolenie fachowców - rzemieślników reprezentujących „ginące” zawody	
	2. zwiększanie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości	1. aktualizacja Strategii Rozwoju Turystyki na podstawie POnZ (udział specjalistów w zakresie opieki nad dziedzictwem kulturowym)	aktualizacja Strategii Rozwoju Turystyki na podstawie POnZ (udział specjalistów w zakresie opieki nad dziedzictwem kulturowym)
		2. budowa i promocja produktów turystycznych w oparciu o dziedzictwo kulturowe, np. otwarte kościoły, adaptacja dworów i zabudowań rolniczych, zagospodarowanie parków i cmentarzy, itp.	

		3. rozwój tematycznych szlaków turystycznych promujących walory kulturowe i przyrodnicze regionu	rozwój tematycznych szlaków turystycznych promujących walory kulturowe i przyrodnicze regionu
		4. cykliczne promocje i nagrody, np.: nagroda Ministra Kultury za opiekę nad zabytkami, konkurs gospodarczy Marszałka Województwa (za zagospodarowanie zabytku)	
III. Kształtowanie świadomości regionalnej w oparciu o dziedzictwo kulturowe i potrzebę jego zachowania dla przyszłych pokoleń	1. edukacja regionalna	1. organizacja działań kulturalnych, festiwali, konferencji naukowych i popularnonaukowych, pogłębiających wiedzę o dziedzictwie i metodach opieki nad zabytkami	
		2. organizacja kształcenia nauczycieli i organizatorów życia kulturalnego w zakresie opieki nad zabytkami, w tym organizowanie kursów zawodowych dla nauczycieli rzemiosł	organizacja kształcenia nauczycieli i organizatorów życia kulturalnego w zakresie opieki nad zabytkami, w tym organizowanie kursów zawodowych dla nauczycieli rzemiosł
		3. wspieranie inicjatyw lokalnych i organizacji pozarządowych działających na rzecz popularyzacji wiedzy o zabytkach oraz opieki i ochrony nad zabytkami	
		4. tworzenie programów nauczania regionalnego i podręczników uwzględniających dziedzictwo kulturowe dla wszystkich poziomów nauczania, wspieranie projektów edukacyjnych poświęconych upowszechnianiu historii i	tworzenie programów nauczania regionalnego i podręczników uwzględniających dziedzictwo kulturowe dla wszystkich poziomów nauczania,

		dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie zabytków zachodniopomorskich w nauczaniu dziejów urbanistyki, architektury i budownictwa	wspieranie projektów edukacyjnych poświęconych upowszechnianiu historii i dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie zabytków zachodniopomorskich w nauczaniu dziejów urbanistyki, architektury i budownictwa
		5. wspieranie rozbudowy sieci muzeów i izb regionalnych, organizacja konkursu na najciekawszą ekspozycję poświęconą dziedzictwu kulturowemu regionu	
		6. utworzenie skansenu	utworzenie skansenu
	2. promocja walorów kulturowych regionu	1. opracowanie publikacji popularno-naukowych poświęconych zabytkom w układzie tematycznym np. obiektom ryglowym, zabytkom techniki, zespołom dworsko-folwarcznym, kościołom, architekturze mieszczańskiej	
		2. przygotowanie wydawnictw albumowych prezentujących krajobraz i dziedzictwo kulturowe o walorach ponadregionalnych	
		3. wspomaganie publikacji indywidualnych monografii i opracowań popularyzatorskich odnoszące się do różnych typów obiektów zabytkowych	
		4. tworzenie propozycji szlaków turystycznych związanych z dziedzictwem kulturowym regionu, opracowanie metod promocji i współpracy z organizacjami turystycznymi	

		5. tworzenie profesjonalnego portalu internetowego poświęconego prezentacji i opiece nad dziedzictwem kulturowym regionu (jednym z głównych założeń powinno być: propagowanie dobrych przykładów zagospodarowania i użytkowania zabytków;)	tworzenie profesjonalnego portalu internetowego poświęconego prezentacji i opiece nad dziedzictwem kulturowym regionu (jednym z głównych założeń powinno być: propagowanie dobrych przykładów zagospodarowania i użytkowania zabytków;)
		6. cykliczne promocje i nagrody, np.: „Swojskie zabytki”	

V. FUNDUSZE NA OCHRONĘ ZABYTEKÓW I OPIEKĘ NAD ZABYTEKAMI

Poniżej przedstawione informacje są wskazaniem możliwości finansowania niezbędnych prac w różnorodnych obszarach działań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego, nie stanowią zaś bezpośredniego wskazania sposobów finansowania poszczególnych zadań, lecz. Ponieważ opieka i ochrona zabytków realizowana jest poprzez zespół różnorodnych działań, dotyczących sfery zarówno *stricte* materialnej (np. zabezpieczenia, konserwacja i renowacja zabytków nieruchomych i ruchomych) jak i niematerialnej (np. edukacja i popularyzacja wiedzy), w wielu dziedzinach – np. edukacji, kulturze, turystyce, działalności gospodarczej - system finansowania ochrony i opieki nad zabytkami jest w Polsce złożony z wielu różnorodnych i niezależnych od siebie elementów.

Podstawowymi źródłami finansowania są:

- źródła publiczne
 - krajowe (budżet państwa, budżety samorządów terytorialnych wszystkich szczebli, fundusze celowe)
 - zagraniczne (środki Unii Europejskiej i inne środki pomocowe)
- źródła prywatne (osób fizycznych i prawnych, organizacji pozarządowych, stowarzyszeń, fundacji, kościelnych osób prawnych itp.)

V.1. CHARAKTERYSTYKA WYBRANYCH INSTRUMENTÓW FINANSOWANIA OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI

Zgodnie z *Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, ale także na prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz jego zabezpieczeniu, dla utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań także jest obowiązkiem podmiotu posiadającego tytuł prawny do zabytku - osób fizycznych, jednostek organizacyjnych - a więc właścicieli, trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest jej zadaniem własnym. Wsparciem w realizacji tych zadań mogą być środki publiczne przekazywane w formie dotacji

celowej, udzielanej na wniosek na wniosek właściciela, użytkownika lub osób przez nie upoważnionych.

V.1.1. Finanse publiczne - budżet państwa i budżety samorządów terytorialnych

Dotacje na ochronę dziedzictwa kulturowego, w tym na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane, przeznaczane z budżetu państwa i budżetów samorządów lokalnych, mogą być udzielane przez :

- Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego) oraz innych ministrów
- Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (w części budżetu państwa w dyspozycji wojewody)
- Sejmik Województwa (budżet województwa)
- rady powiatów (budżety powiatów)
- rady gmin (budżety gmin)
- rady miast (budżety miast)

V.1.1.1. Budżet Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego dysponuje instrumentami finansującymi działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego na mocy przyjętych rozwiązań wynikających z „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013”.

Celem Strategii jest zróżnicowanie rozwoju kultury w regionach, zaś celami częściowymi są m.in.:

- wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury,
- zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju kultury,
- wzrost uczestnictwa w kulturze,
- zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków,
- zmniejszenie luki cywilizacyjnej poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury kulturalnej,

Jednym z trzech instrumentów wdrażania przyjętych celów częściowych są Narodowe Programy Kultury, w tym Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego”. Określony jest on poprzez podprogramy, priorytety

i działania, które Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego realizuje w corocznie ogłaszanych programach operacyjnych. Programy te zawierają m.in. plan budżetu przeznaczony na każdy instrument, rodzaje kwalifikujących się projektów, sposobów ich naboru oraz wykaz podmiotów uprawnionych do ubiegania się o wsparcie finansowe.

Programy Ministra (poprzednia nazwa: Programy Operacyjne) są podstawą ubiegania się o środki na zadania z zakresu kultury realizowane przez jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury, instytucje filmowe, szkoły i uczelnie artystyczne, organizacje pozarządowe, placówki doskonalenia zawodowego nauczycieli szkół artystycznych oraz podmioty gospodarcze i osoby fizyczne. W 2008 r. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego ogłosił następujące programy:

1. „Promocja twórczości”
2. „Rozwój infrastruktury kultury i szkół artystycznych”
3. „Edukacja kulturalna i upowszechnianie kultury”
4. „Fryderyk Chopin”
5. „Rozwój inicjatyw lokalnych”
6. „Promocja kultury polskiej za granicą”
7. „Promocja czytelnictwa”
8. „Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego”
9. „Patriotyzm jutra”
10. „Znaki Czasu”
11. „Dziedzictwo Kulturowe”
12. „Herbert”

Dla zadań związanych z ochroną zabytków najistotniejsze wydają się programy: Dziedzictwo Kulturowe (na prace budowlane, konserwatorskie, renowacyjne), Rozwój inicjatyw lokalnych, Edukacja kulturalna i upowszechnianie kultury (na prace badawcze, dokumentacyjne, edukacyjne związane z dziedzictwem kulturowym).

V.1.1.1.1 Dotacje na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków

Dotacje na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, realizowane są na podstawie ustaw

(o ochronie zabytków.., o finansach publicznych..) i aktów wykonawczych do nich (rozporządzeń – np. *dotacje na prace konserwatorskie i roboty budowlane...*).

Zapisy aktów prawnych określają precyzyjnie katalog prac, które mogą być dofinansowane poprzez udzielenie dotacji celowej - są to prace zmierzające do zabezpieczania, zachowania i utrwalania historycznej substancji zabytku. Poważnym ograniczeniem możliwości ubiegania się o dotacje jest ustawowe zawężenie przedmiotowe do obiektów wpisanych do rejestru zabytków, co zważywszy na strukturę ochrony obiektów, uniemożliwia pozyskanie środków na prace przy większości z nich, znajdujących się jedynie w ewidencji zabytków -wojewódzkiej lub gminnej.

Zasadą ustawową udzielanych dotacji budżetowych jest współfinansowanie prac - dotacja z jednego źródła może być udzielana do wysokości 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac, co zmusza inwestorów do poszukiwania różnych źródeł finansowania. W przypadku, gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową, dotacja jednego organu może być udzielona w wysokości do 100 % koniecznych nakładów. Takim wskazaniem może być również zły stan zachowania zabytku, który wymaga podjęcia prac konserwatorskich lub wyjątkowa wartość historyczna, naukowa lub artystyczna zabytku.

Ze środków budżetowych nie jest natomiast możliwe finansowanie prac modernizacyjnych czy też związanych z adaptacją obiektu dla nowych funkcji, jak wprowadzanie nowoczesnych rozwiązań technicznych podwyższających standard użytkowania.

W Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego w/w. dotacje celowe realizowane są poprzez program „Dziedzictwo kulturowe”. Corocznie ogłaszany regulamin programu określa m.in. wielkość budżetu, osoby uprawnione do otrzymania dotacji (beneficjentów), priorytety zadań, warunki naboru wniosków i zasady rozliczeń finansowych.

V.1.1.1.2. Mecenate Państwa w dziedzinie kultury

Programy związane z działalnością dotyczącą dziedzictwa kulturowego mogą być dofinansowane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego poprzez dotacje z budżetu państwa na dofinansowanie zadań objętych mecenatem państwa w dziedzinie kultury (*na podst. rozporządzenia z dn. 19.04.2005 r.*). Jeden z 6 programów ogłoszonych na 2008 r. nosi nazwę „ Zachowanie, waloryzacja i ochrona dziedzictwa kulturowego”. W tym roku Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego za priorytet uznał realizację programów służących rozwojowi instytucji oraz regionów w jakich funkcjonują - środki kierowane będą głównie na programy służące wzmocnieniu i rozwojowi infrastruktury kulturalnej.

O dotacje w ramach Mecenatu ubiegać się mogą wyłącznie jednostki samorządu terytorialnego na zadania wykonywane w ramach programów realizowanych przez instytucje filmowe i instytucje kultury, które zostały przejęte przez jednostki samorządu terytorialnego w dniu 1 stycznia 1999 r.. Ponieważ celem ogólnym jest stworzenie impulsu do rozwoju instytucji i regionów, finansowane są najlepsze programy instytucji kultury mających kluczowe znaczenie dla działalności kulturalnej w regionie np. wzmocnienie atrakcyjności turystycznej, atrakcyjności dla mieszkańców, inwestorów, wzmocnienia funkcji metropolitalnych miast itp., w tym na poprawę infrastruktury technicznej, i remonty siedzib instytucji w zabytkowych obiektach.

V.1.1.2. Budżet Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków

Wojewódzki Konserwator Zabytków, oprócz działań administracyjnych, realizuje ustawowo określone zadania wspierające i pomocowe dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego, przy pomocy środków z budżetu państwa w części, której dysponentem jest Wojewoda. Udzielane przez WKZ dotacje dotyczą prac konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach nieruchomych i ruchomych oraz zadań związanych z edukacją i promocją dziedzictwa kulturowego województwa.

V.1.1.2.1. Dotacje na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytkach - wpisanych do rejestru zabytków

Dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, realizowane są udzielane – podobnie jak dotacje Ministra Kultury - na podstawie ustaw (*o ochronie zabytków.., o finansach publicznych..*) i aktów wykonawczych do nich (rozporządzeń – np. *dotacje na prace konserwatorskie i roboty budowlane...*).

Katalog zadań uprawniający do ubiegania się o dotacje jest ten sam, co w przypadku dotacji Ministra. Tu także istotnym ograniczeniem jest zawężenie pomocy do obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

Omawiane dotacje te realizowane są w cyklu danego roku budżetowego, adekwatnie do wielkości przyznanych środków finansowych. WKZ corocznie ogłasza nabór wniosków w dwóch terminach: do 29 lutego dla wniosków na prace planowane do wykonania w danym roku oraz do 30 czerwca na realizację refundacji poniesionych wcześniej nakładów.

Katalog prac, na jakie można otrzymać dotację, obejmuje nakłady konieczne m.in. na sporządzanie ekspertyz, badań, programu konserwatorskiego, projektów budowlanych, zabezpieczanie obiektu, odnowienie i odtworzenie okładzin, tynków, okien, drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych, wykonanie izolacji przeciwwilgociowej, zakup materiałów budowlanych, wyeksponowanie oryginalnych elementów parku, wykonanie instalacji przeciwwłamaniowej, przeciwpożarowej i odgromowej.

V.1.1.2.2. Zadania publiczne

Promowanie osiągnięć w zakresie opieki nad zabytkami i upowszechnienie wiedzy o zabytkach województwa zachodniopomorskiego realizowane jest przez WKZ, zgodnie z ustawą o *działalności pożytku publicznego i wolontariacie* oraz na podst. ustawy o *ochronie zabytków*. Corocznie ogłaszany jest otwarty konkurs ofert na realizację zadań publicznych przez organizacje pozarządowe i inne podmioty wymienione w ustawie.

Zadania mogą być realizowane w różnych formach, w szczególności przez:

- organizowanie festiwali, przeglądów, konkursów, konferencji, seminariów, szkoleń, spotkań, plenerów, warsztatów, kursów, wystaw i innych imprez,
- wydanie niskonakładowych, niekomercyjnych publikacji, periodyków, książek – w tym przekładów literatury a także z wykorzystaniem innych technik zapisu niż druk, katalogów, druków ulotnych,
- prowadzenie badań naukowych, prac studialnych, opracowanie ekspertyz technicznych.

V.1.1.3. Fundusz Kościelny w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji

Na prace konserwatorskie i budowlane przy budowach sakralnych dodatkowym wsparciem finansowym mogą być środki pochodzące z budżetu państwa zgromadzone w Funduszu Kościelnym, usytuowanym w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji. Fundusz, będący ustawową formą rekompensaty za utracone przez kościoły dobra ziemskie, udziela dotacji na remonty i konserwacje obiektów sakralnych, także o wartości zabytkowej. Katalog prac objętych dofinansowaniem ograniczony jest do podstawowych prac budowlanych zabezpieczających, nie uwzględnia otoczenia, wystroju wnętrz, zabytków ruchomych będących wyposażeniem świątyni, jednak nie zawiera ograniczenia przedmiotowego: dotyczy wszystkich obiektów sakralnych, także tych, znajdujących się w ewidencji konserwatorskiej.

V.1.1.4. Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej

W szczególnych projektach możliwie jest pozyskanie środków z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, na prace przy utrzymaniu i rewitalizacji zabytkowych parków a także zabytkowych obiektów budowlanych powiązanych z zielenią (np. zespołów pałacowo-folwarcznych z parkami). Dotyczy to inwestycji związanych np. z edukacją ekologiczną (ścieżki edukacyjno-przyrodnicze) czy ośrodkami dydaktyczno-naukowymi (ogród dendrologiczny). Wśród kryteriów przyznawania środków nie ma ograniczenia dotyczącego wpisu obiektu czy zespołu do rejestru zabytków.

Fundusz posiada osobowość prawną, jest wojewódzkim funduszem celowym w rozumieniu ustawy o finansach publicznych. Nadzór prawny nad działalnością Funduszu sprawuje Wojewoda Zachodniopomorski, zaś nadzór merytoryczny Samorząd Województwa i Minister Środowiska. Fundusz pozyskuje środki z opłat z opłat za korzystanie ze środowiska przez podmioty prawne.

V.1.1.5. Budżet Województwa Zachodniopomorskiego

Z budżetu Województwa Zachodniopomorskiego corocznie wydatkowane są środki na działalność związaną z kulturą, w tym na prowadzenie samorządowych wojewódzkich instytucji kultury. Organizator instytucji kultury zapewnia tej instytucji środki niezbędne do prowadzenia działalności kulturalnej, w tym utrzymania obiektu. W klasyfikacji budżetowej środki te występują w dziale „Kultura i Ochrona Dziedzictwa Narodowego”, gdzie mieszczą się m.in. rozdziały: „Domy i ośrodki kultury”, „Biblioteki”, „Muzea”, „Ośrodki ochrony i dokumentacji zabytków”.

Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego w grudniu 2007 r. podjął uchwałę o trybie i zasadach realizacji zadań publicznych w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami pn. „Dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, położonym na obszarze województwa zachodniopomorskiego”.

Uchwała określiła, iż z budżetu Województwa Zachodniopomorskiego mogą być udzielane dotacje celowe na prace przy zabytku posiadającym istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub kulturowe oraz znajdującym się w złym stanie technicznym.

Zasady udzielania dotacji, zawarte w ustawie o *ochronie zabytków...*, terminy składania wniosków oraz warunki ubiegania się o środki, określone są w ogłoszeniach o konkursach i przyjętym regulaminie.

V.1.1.6. Budżety samorządów lokalnych

Działając na podstawie *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* organy stanowiące samorządów lokalnych, a więc Rady Powiatów, Rady Gmin, Rady Miast, mają prawo udzielania dotacji na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na swoim terenie. Zasady udzielania w/w. dotacji, są określane w podjętych uchwałach, tworzących prawo lokalne.

V.1.1.7. Fundusze europejskie i środki pomocowe

Znaczne środki finansowe na różnorodne działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, są możliwe do pozyskania z funduszy europejskich. Uprawnieni beneficjenci mają możliwość aplikowania głównie do funduszy strukturalnych, Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszy Rozwoju Regionalnego. W innych programach – np. Rozwój Terenów Wiejskich - można odnaleźć działania wspierające prace przy zabytkach (np. rewaloryzacja zabytkowych gospodarstw agroturystycznych).

Po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej, oprócz dotychczasowych funduszy, pojawiła się możliwość wsparcia projektów z zakresu kultury w ramach Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego, które to wymieniają Ochronę kulturowego dziedzictwa europejskiego jako jeden z obszarów priorytetowych dla finansowania projektów. Przyznane środki w ramach obu mechanizmów są dostępne w okresie od 1 maja 2004 r. do 30 kwietnia 2009 r.

V.1.2. Finanse niepubliczne – źródła prywatne

Według zapisu w Narodowej Strategii Rozwoju Kultury: „polski model finansowania kultury zakłada, że mecenat prywatny jest uzupełnieniem, a nie alternatywą dla publicznego finansowania kultury. Łączenie środków publicznych z prywatnymi jest swoistym docelowym elementem systemu.”

W praktyce jednak, szczególnie dotyczącej utrzymania, rewaloryzacji i konserwacji zabytków nieruchomych znajdujących się w rękach osób prywatnych lub osób prawnych (szczególnie przedsiębiorstw), finansowanie w znacznej mierze odbywa się w oparciu o własne środki. Wielkość niepublicznych źródeł finansowania – zarówno osób fizycznych jak i osób prawnych, w tym przedsiębiorstw, organizacji pozarządowych, stowarzyszeń, fundacji, kościelnych osób prawnych itp. – przeznaczanych na ten cel jest z pewnością znaczna lecz trudna do oszacowania.

V.1.3. Finansowanie działalności naukowej, edukacyjnej i popularyzatorskiej

Realizacja, a tym samym finansowanie działalności popularyzatorskiej, edukacyjnej i naukowej, jest działaniem wykonywanym przez wiele niezależnych podmiotów. Działalność ta jest jednym z celów statutowych zarówno instytucji finansowanych z budżetu państwa należących do sektora administracji zespolonej (działalność Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków), jak i będących w gestii Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (Muzeum Narodowe – współfinansowane przez samorząd województwa, Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków), samorządowych instytucji kultury Województwa Zachodniopomorskiego finansowanych z budżetu Województwa Zachodniopomorskiego (Biuro Dokumentacji Zabytków, Książnica Pomorska), organizacji społecznych działających na terenie województwa (np. Zachodniopomorskiej Regionalnej Organizacja Turystycznej), stowarzyszeń i organizacji pozarządowych (np. Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków, Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Stowarzyszenia na Rzecz Cmentarza Centralnego, Stowarzyszenia Czas Przestrzeń Tożsamość), korzystających z dotacji państwowych, samorządowych i prywatnych. Jednostki te realizują działalność popularyzatorską poprzez organizowanie konferencji, wystaw, działalność publicystyczną, prowadzenie imprez promujących dziedzictwo kulturowe województwa zachodniopomorskiego.

Oprócz instytucji i organizacji specjalistycznych powołanych do działań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego, pewne zadania są realizowane przez instytucje kultury (np. biblioteki miejskie i gminne). Wśród imprez edukacyjnych i promujących dziedzictwo są prelekcje, wystawy, spotkania.

Finansowanie działań naukowych, edukacyjnych i popularyzatorskich następuje w różnorodnej formule, co utrudnia zbilansowanie przeznaczanych na nie środków. Przekazywanie środków odbywa się poprzez: dotacje na działalność bieżącą (np. dla instytucji kultury), dotacje celowe przyznawane na zasadach konkursu ofert (np. dotacje ZWKZ dla organizacji pożytku publicznego) lub dotacje na realizację wskazanych zadań (np. dotacja Urzędu Marszałkowskiego na realizację Europejskich Dni Dziedzictwa Województwie Zachodniopomorskim). W części jest to także działalność podejmowana społecznie przez członków organizacji i stowarzyszeń. Organizacje pozarządowe korzystają ponadto z prawa aplikowania o środki zewnętrzne np. Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na zadania mieszczące się w priorytetach Programów.

V.2. WYBRANE ŚRODKI PRZEZNACZONE NA OCHRONĘ I OPIEKĘ NAD ZABYTKAMI W WOJEWÓDZTWIE ZACHODNIOPOMORSKIM WYDATKOWANE W LATACH 2004-2007

V.2.1. Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

W 2007 r. funkcjonowało 12 programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, z których program „Dziedzictwa kulturowe” czy „Rozwój infrastruktury i szkolnictwa wyższego” umożliwiały aplikowanie o środki na prace budowlane i konserwatorskie przy zabytkach, zaś inne programy, np. „Edukacja kulturalna i upowszechnianie kultury” czy „Rozwój inicjatyw lokalnych” dawały możliwość pozyskania środków na prace badawcze czy dokumentacyjne związane z dziedzictwem kulturowym.

Program „Dziedzictwo kulturowe” funkcjonuje od 2004 r. Minister udzielił dotacji na inwestycje w Województwie Zachodniopomorskim w następującej wysokości:

- 2004 r. – 768.025 zł (6 inwestycji)
- 2006 r. – 986.676 zł (6 inwestycji)
- 2007 r. – 1.952.377 zł (10 inwestycji)

V.2.2. Dotacje Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Od 2005 r. ZWKZ udziela dotacji na prace konserwatorskie i roboty budowlane, na zasadach określonych w obecnie obowiązującej ustawie. W kolejnych latach udzielono dotacji o łącznej wartości odpowiednio:

- 2005 r. - 145.681 zł (10 inwestycji)
- 2006 r. - 501.030 zł (25 inwestycji)
- 2007 r. - 707.682 zł (26 inwestycji)

Dotacje na realizację zadań publicznych w oparciu o ustawę o działalności pożytku publicznego i wolontariacie to:

- 2005 r. – 52.319 (5 zadań)
- 2006 r. – 90.000 zł (9 zadań)
- 2007 r. - 91.480 zł (7 zadań)

V.2.3. Wydatki z budżetu Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej

W latach 2003-2007 Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Szczecinie udzielał uprawnionym podmiotom (gminom, nadleśnictwom, zakładom budżetowym) dotacji na realizację prac przy zabytkowych parkach znajdujących się w rejestrze zabytków województwa zachodniopomorskiego. Wartość dotacji tego rodzaju w kolejnych latach wyniosła:

- 2004 r. – 123.639 zł (6 zadań)
- 2005 r. – 45.681 zł (2 zadania)
- 2006 r. – 23.649 zł (2 zadania)
- 2007 r. – 0 zł

W przedstawionym zestawieniu nie są uwzględnione inne, poza rejestrowymi, zespoły zieleni zabytkowej, które także mogły uzyskać dofinansowanie.

Obserwowana tendencja zmniejszania wartości dotacji nie wynika ze zmian zasad ich udzielania, a jest skutkiem brakiem odpowiednio przygotowanych wniosków.

V. 2.4. Wydatki z budżetu Województwa Zachodniopomorskiego

V. 2.4.1. Utrzymanie i działalność samorządowych instytucji kultury i ochrony dziedzictwa narodowego

Na podstawie analizy wykonania wydatków budżetu województwa zachodniopomorskiego w latach 2003-2007 można przedstawić następujące wydatki w dziale „Kultura i Ochrona Dziedzictwa Narodowego”:

- 2003 r. - 23.756.224 zł, w tym: Ośrodki ochrony i dokumentacji zabytków – 310.000 zł, oraz 4.905.150 zł w dziale „Muzea”
- 2004 r. - 25.934.146 zł, w tym: Ośrodki ochrony i dokumentacji zabytków – 247.835 zł oraz 5.049.259 zł w dziale „Muzea”
- 2005 r. - 29.220.870 zł, w tym: Ośrodki ochrony i dokumentacji zabytków – 305.925 zł oraz 6.424.481 zł w dziale „Muzea”
- 2006 r. - 33.581.255 zł, w tym: Ośrodki ochrony i dokumentacji zabytków – 404.629 zł oraz 6.138.917 zł w dziale „Muzea”
- 2007 r. - 28.801.796 zł, w tym: Ośrodki ochrony i dokumentacji zabytków – 422.607 zł oraz 4.736.725 zł w dziale „Muzea”

Obserwowana jest pozytywna tendencja stopniowego zwiększania wartości wydatków na sferę kultury (z wyjątkiem roku 2007) , jednak zważywszy na ogólnokrajowe wskaźniki wzrostu inflacji i kosztów funkcjonowania instytucji, w tym niezbędnego wzrostu płac, tempo to uznać należy za niewystarczające.

V. 2.4.2. Konkurs ofert Zarządu Województwa Zachodniopomorskiego

Realizacja uchwały Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego dotycząca wspierania zadań publicznych w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami pn. „Dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, położonym na obszarze województwa zachodniopomorskiego”, odbywa się poprzez ogłoszenie przez Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego otwartego konkursu ofert na realizację zadania.

Ogłoszony regulamin określa rodzaje kwalifikujących się do dofinansowań zadań, podmioty uprawnione do aplikowania, zasady i terminy składania wniosków.

W 2008 r. na realizację tego zadania przeznacza się z budżetu Województwa Zachodniopomorskiego środki finansowe w wysokości 500.000 zł.

V. 2.5. Dotacje udzielane przez Gminy i Powiaty

Dotacje udzielane przez organy stanowiące miast, gmin i powiatów opierają się na zasadach przyjętych przez te organy w uchwałach. Na podstawie ankiety opracowanej i przeprowadzonej przez Biuro Dokumentacji Zabytków w 2007 r. można przyjąć, iż pomocy takiej udziela ponad 50% gmin. Wartość udzielonych dotacji jest bardzo zróżnicowana i wynosi od 7.000 zł w gminie wiejskiej do 1.400.000 zł w Szczecinie. Pozytywnym aspektem jest obserwowana tendencja do zwiększania w kolejnych latach wartości kwot przeznaczanych w budżetach samorządów lokalnych na ochronę zabytków.

V. 2.6. Fundusze europejskie i środki pomocowe

W latach 2004-2006 Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego był jednostką uczestniczącą w zarządzaniu komponentem regionalnym Zintegrowanego Programu Rozwoju Regionalnego współfinansowanym z zasobów Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz Europejskiego Funduszu Społecznego.

Wartość udzielonych dotacji w zakresie kultury to 34.462.540 zł (dofinansowano 15 projektów). Ponadto, w okresie tym Województwo Zachodniopomorskie otrzymało wsparcie na realizację zadań z zakresu omawianego zakresu w ramach komponentu A inicjatywy wspólnotowej INTERREG III, finansowanej z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego - na rzecz kultury i oświaty zrealizowano 9 projektów o wartości 7.410.842 zł.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego realizowany w ramach funduszy strukturalnych w latach 2007-2013 przewiduje wspieranie zadań związanych z zachowaniem dziedzictwa kulturowego w ramach: osi priorytetowej 5. Turystyka, Kultura, Rewitalizacja, poddziałanie 5.4.2. Zachowanie Dziedzictwa Kulturowego w wysokości 3.362.674 euro oraz osi priorytetowej 6. Rozwój Funkcji Metropolitalnych, poddziałanie 6.2.2. Zachowanie dziedzictwa kulturowego w wysokości 1 777 326 euro. Kontynuację inicjatywy INTERREG III na lata 2007-13 stanowi Europejska Wspólnota Terytorialna, gdzie wkład ze środków unijnych wynosi 1.975.600 euro na 3 priorytet „Transgraniczny rozwój zasobów ludzkich oraz wspieranie współpracy transgranicznej w zakresie ochrony zdrowia, kultury, edukacji”.

Kolejną grupę stanowią środki dotyczące obszarów wiejskich. W ramach sektorowego Programu Operacyjnego - Rolnictwo „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004-2006” przyjęto do realizacji cztery projekty związane z rewaloryzacją zabytków i przyznano dofinansowanie w wysokości 680 tys. zł. Kontynuacją tego programu w latach 2007-2013 jest Program Rozwoju Terenów Wiejskich. Na działanie „Odnowa i rozwój wsi” przeznaczono 589.580.000 euro, z czego alokacja dla Województwa Zachodniopomorskiego wynosi 23.468.603 euro. W ramach programu projektowane jest wspieranie m.in. działań dotyczących rewitalizacji obiektów wpisanych do rejestru zabytków i objętych wojewódzką ewidencją zabytków, w tym sakralnych oraz użytkowanych na cele publiczne, a także małej architektury, lokalnych pomników itp.

V.3. MONITORING FINANSOWANIA DZIAŁAŃ ZWIĄZANYCH Z DZIEDZICTWEM KULTUROWYM

Przedstawiony przegląd środków finansowych przeznaczanych na prace konserwatorskie nie jest pełny, z uwagi na brak jednostki zbierającej informacje o rozproszonych źródłach oraz podstaw prawnych do informowania się wzajemnego wszystkich instytucji udzielających wsparcia. Finansowanie części działań jest

trudnych do bezpośredniego wykazania, gdyż prace wykonywane były w ramach większych zadań (np. modernizacyjnych czy adaptacyjnych zespoły pałacowe na ośrodki naukowo-badawcze) realizowanych w obiektach zabytkowych.

Brak dostatecznej wiedzy także o zakresie prowadzenia i montażu finansowym innych działań na poziomie gmin i województwa, szczególnie edukacyjnych i promocyjnych w zakresie dziedzictwa kulturowego. Są to zadania własne jednostek, podział i monitoring następuje tylko na poziomie lokalnym.

W 2007 r. Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie przygotowało ankietę kierowaną do gmin województwa zachodniopomorskiego, która zbierała m.in. informacje o nakładach finansowych na ochronę dziedzictwa kulturowego. Zebrany materiał może stać się bazą dla analiz prowadzonych w kolejnych latach.

Należy jednak zauważyć, iż problemem jest brak wydzielonej statystyki finansowej dla ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego – także w statystykach GUS dane dotyczące kultury występują w postaci zagregowanej ze sferą rekreacji, turystyki, sportu i edukacji, co powoduje zafałszowanie obrazu i trudności w analizie zebranych informacji.

VI. WYTYCZNE DO PLANU WOJEWÓDZKIEGO

VI.1. UWARUNKOWANIA OCHRONY KRAJOBRAZU KULTUROWEGO I ZABYTKÓW

Dziedzictwo kulturowe, na które składają się materialne i niematerialne dobra kultury jest bogactwem województwa i jego mieszkańców, zasób tych dóbr jest nieodnawialny i wymaga pieczołowitej ochrony i opieki. Ogrom strat wojennych i powojennych oraz zerwanie ciągłości kulturowej regionu wymagają szczególnej aktywności ze strony mieszkańców i władz samorządowych w dziedzinie zachowania i odbudowy krajobrazu kulturowego oraz przywracania wartości utraconych. W ustaleniach planu rozwoju przestrzennego województwa znaczące miejsce winny mieć: wielowiekowa tradycja osadnicza, ochrona zabytków i ich otoczenia, utrzymanie wartościowego krajobrazu, dbałość o relikty osadnictwa pradziejowego, pomniki i nekropolie, eksponowanie sylwetek prominentnych mieszkańców, dbałość o zasoby archiwalne, kolekcje sztuki, szanowanie tradycyjnego nazewnictwa, ochrona historycznych znaków i symboli.

Konsekwentna polityka ochrony dziedzictwa kulturowego ma przyczyniać się do utrzymania i kreowania wartości pozwalających na identyfikację obywateli z regionem i tworzenia jego wizerunku w kraju i zagranicą. Ochrona zasobów krajobrazu kulturowego jest, obok ochrony środowiska naturalnego, najważniejszym celem publicznym polityki przestrzennej województwa, winna jednak być prowadzona racjonalnie, odpowiednio do stopnia rozpoznanych zagrożeń i stanu zachowania. Różnorodność tych wartości jest pochodną dziejów odrębnych prowincji historycznych, które weszły w skład obecnego terytorium województwa zachodniopomorskiego; powiat wałecki - do czasów rozbiorów był integralną częścią Wielkopolski, obszary powiatów Drawsko Pomorskie, Choszczno, Myślibórz i części powiatów Gryfino i Świdwin należały od średniowiecza do Brandenburgii, stanowiąc obszar Nowej Marchii, a pozostały obszar przynależał do księstwa Zachodniopomorskiego, które rozciągało się również na tereny na zachód i wschód od dzisiejszych granic województwa. Bogata i skomplikowana historia tych ziem miała zasadniczy wpływ na ukształtowanie krajobrazu województwa, w szczególności struktury przestrzennej i form osadnictwa oraz form historycznej zabudowy. Na szczególną uwagę zasługują: historycznie ukształtowane układy miejskie i ruralistyczne, zespoły i niektóre pojedyncze budowle zabytkowe, zespoły zieleni komponowanej, układy komunikacyjne, obsadzenia przydrożne, cmentarze,

zespoły militarne i relikty osadnictwa pradziejowego tworzące krajobraz archeologiczny.

Na terenie miast i wsi zachodniopomorskich zachowały się czytelne układy sieci drożnej i ulicznej, obwody miejskich murów obronnych, często z zachowanymi bramami, basztami, relikdami fos i wałów, nowożytnie fortyfikacje i zespoły koszarowe, obiekty sakralne, ratusze i inne obiekty użyteczności publicznej, rezydencje i zamki, zabudowa przemysłowa i folwarczna, a także zabudowa mieszkalna, najliczniej reprezentowana przez obiekty z końca XIX i początku XX w. Układy zabytkowe i zabytki województwa zachodniopomorskiego posiadają zróżnicowaną hierarchię wartości – wiele z nich posiada rangę europejską, bądź znaczenie krajowe, ale większość ma znaczenie regionalne budujące tożsamość województwa.

Zniszczenia wojenne i powojenne znacznie zubożyły powszechność występowania kompletnych zespołów zabytkowych, a odbudowa miast, rzadko uwzględniając wymogi ochrony nie zawsze rozumianego i pożądanego dziedzictwa przyczyniła się do znacznych przekształceń, lecz dobrze utrzymane zabytki, a w szczególności duże zespoły miejskie, stanowią atrakcję turystyczną, podobnie jak prawidłowo użytkowana i racjonalnie uzupełniana zabudowa wiejska, uwzględniająca historyczne układy ruralistyczne i regionalny charakter budownictwa ryglowego czy murowanego.

Programy ochrony środowiska i ochrony dóbr kultury powinny być dostosowane do potrzeb budowy przyjaznego dla mieszkańców środowiska, w którym potrzeby rozwoju i wymogi cywilizacyjne jednocześnie muszą współtworzyć nowe wartości świadczące o kulturze i przedsiębiorczości społeczności lokalnych kolejnych pokoleń.

VI. 2. ZASÓB CHRONIONEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

W skład zasobu chronionego wchodzi zabytki wpisane do rejestru zabytków oraz zabytki występujące w gminnej ewidencji zabytków, nie wpisane do rejestru zabytków, chronione ustaleniami planów miejscowych, a także, ustanowione uchwałami Rad Gmin, Parki Kulturowe.

Rejestr zabytków

W rejestrze zabytków na terenie województwa zachodniopomorskiego znajduje się 2 893 obszarów i obiektów nieruchomości (układy przestrzenne, zespoły zieleni zabytkowej, relikty osadnictwa pradziejowego, budynki, budowle i ich zespoły

oraz układy liniowe komunikacji), których wykaz prowadzi Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Szczecinie.

W postępowaniach administracyjnych dotyczących tych nieruchomości obligatoryjny jest udział organu ds. ochrony zabytków. Wykonywanie wszelkich prac (badania, projektowanie, lokalizacja nowego obiektu, utwardzenie terenu, remont, modernizacja, rozbudowa, wymiana stolarki i pokrycia dachowego, prace ziemne, ogradzanie, podział działki, dosadzanie i wycinka drzew oraz zmiana sposobu użytkowania) wymaga zezwolenia organu właściwego ds. ochrony zabytków, w formie decyzji administracyjnej.

Ewidencja konserwatorska

Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi Wojewódzką ewidencję zabytków, w której znajdują się wszystkie zabytki posiadające jakakolwiek dokumentację konserwatorską. Obejmuje ona kilkadziesiąt tysięcy obiektów zabytkowych.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami obliguje gminy do sporządzania Gminnych Ewidencji Zabytków, które są podstawą do sporządzania Gminnych Programów Opieki Nad Zabytkami. Zabytki ujawnione w gminnej ewidencji stanowią podstawowe tworzywo miast i wsi Pomorza Zachodniego oraz krajobrazu kulturowego terenów niezurbanizowanych (zabytki archeologiczne i komponowanego krajobrazu), które wyznaczają standard zabudowy i zagospodarowania regionu i powinny zostać utrzymane przy zastosowaniu podstawowych zabiegów badawczych, remontowych i modernizacyjnych na jak najdłuższy czas. Gminna Ewidencja Zabytków stanowi podstawę do ustalania ochrony tych zabytków w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, zgodnie z uwarunkowaniami rozwoju, co oznacza możliwość weryfikacji zbioru poprzez eliminację obiektów konfliktowych i uzupełnianie obiektami pożądanymi z punktu widzenia planu. Na etapie wyłożenia planu, ochrona zabytków ewidencyjnych jest poddana społecznej weryfikacji, poprzez umożliwienie sołectwom i radom osiedlowym w miastach, wyrażenia opinii, w wyniku której ochrona może zostać zawężona lub rozszerzona, zgodnie z lokalnym odczuciem mieszkańców. Ochrona obiektów bez woli społeczności lokalnej jest zadaniem sprzecznym z podstawową intencją kreowania pozytywnych zachowań wobec dziedzictwa kulturowego.

W celu umożliwienia prowadzenia racjonalnej polityki związanej z ochroną zabytków nie wpisanych do rejestru, a znajdujących się w ewidencji prowadzonej przez zarządy gmin, ustala się podstawy standard ochrony tych obiektów, do realizacji w planach miejscowych.

Zabytki powinny być utrzymane i użytkowane w dobrym stanie technicznym, w odpowiednim standardzie cywilizacyjnym bez naruszania wartości estetycznych i kulturowych:

1. ich ochrona winna być ustanowiona w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego,
2. posiadać indywidualnie zapisane ustalenia ochrony gabarytu, formy, detalu, kolorystyki i bezpośredniego otoczenia, ze wskazaniem na dopuszczalne zmiany, uzupełnienia w ramach modernizacji lub adaptacji,
3. dla zabytków archeologicznych wyznacza się obszar potencjalnego zalegania warstw kulturowych, zwanych także strefami ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych, Dla zabytków archeologicznych posiadających własną formę krajobrazową oraz wpisanych do rejestru zabytków ustala się zakaz wykonywania prac ziemnych i zabudowy, dla pozostałych zabytków archeologicznych ustala się jedynie ochronę w granicach potencjalnego zalegania warstw kulturowych, celem realizacji procedury wynikającej z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, bez określania postępowania wynikającego z ustaleń planu.
4. dla określenia warunków zagospodarowania otoczenia zabytków, wartościowych układów urbanistycznych i ruralistycznych a także cennych układów krajobrazowych i widokowych, w planach ustala się Strefy Ochrony Konserwatorskiej, na obszarze których plan ustala elementy kompozycji urbanistycznej, ochronę zespołów zieleni, małej architektury, w tym zakazy zabudowy lub nakazy usunięcia lub przebudowy obiektów zakłócających charakter zabytkowy obszaru.

Zasób wartości kulturowych znajdujących się na terenie województwa powinien być przedmiotem szczególnej troski zarówno mieszkańców jak i władz samorządowych, jako ważny cel publiczny. Należy kontynuować działania dążące do ich ochrony w formie biernej - w prawie miejscowym i czynnej, poprzez finansowanie prac konserwatorskich na obiektach pozostających we władaniu samorządów i udzielania dotacji dla pozostałych właścicieli obiektów zabytkowych.

REZERWATY KULTUROWE (RK) - obszary występowania zabytków i krajobrazu kulturowego w stanie naturalnym, bez konieczności bezpośredniego użytkowania dla utrzymania aktualnego stanu zachowania.

Celem ustanowienia Rezerwatu Kulturowego zabytku egzystującego od lat w pełnej symbiozie ze środowiskiem naturalnym w postaci reliktyw osadnictwa pradziejowego (zabytki archeologiczne o własnej formie krajobrazowej), relikty

średniowiecznych zespołów poklasztornych, zamków i trwałych ruin, a także dzieł budownictwa militarnego, występujących na terenach rolnych, leśnych, oraz jako wydzielone obszary w granicach miejscowości, których zagospodarowanie polega na podtrzymywaniu stanu zachowania i ekspozycji (zakaz inwestowania), jest podjęcie działań opiekuńczych w postaci ustalenia granic specjalnego zagospodarowania, w tym teren zabytku, teren ekspozycji, teren lokalizacji elementów obsługi informacyjnej i turystycznej oraz zapewnienie zasad gospodarowania, osób lub instytucji opiekuńczych i monitoringu stanu zachowania.

W granicach RK winny obowiązywać ustalone w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy zasady zagospodarowania opierające się na wymogach opieki nad zabytkami w powiązaniu z planami rozwoju turystycznego gminy. W rezerwacie kulturowym obowiązywać powinno pełne zachowanie istniejących wartości zabytkowych i krajobrazowych, określone rygory zagospodarowania przestrzennego obejmujące: dojazdy, parkowanie, rekreację i informację.

Dla obszaru RK określa się indywidualnie zadania opiekuńcze wraz ze zobowiązaniami właściciela terenu lub zarządcy obiektu, które powinny uwzględniać:

1. umożliwienie prowadzenia badań nad historią i przekształceniami środowiska naturalnego i antropogenicznego,
2. zachowanie dla badań śladów osadnictwa pradziejowego,
3. utrzymanie struktury terenu determinującej fizjonomię krajobrazu otoczenia,

Wykaz proponowanych Rezerwatów Kulturowych:

1. "Bardy", gm. Dygowo (archeologiczny - zespół cmentarzyska kurhanowego i grodziska)
2. "Borkowo", gm. Malechowo (archeologiczny - cmentarzysko megalityczne)
3. "Gronowo", gm. Ostrowice (archeologiczny - cmentarzysko kurhanowe i kręgi płaskie)
4. "Grzybница", gm. Manowo (archeologiczny - cmentarzysko kurhanowe i kręgi płaskie)
5. "Kłopotowo", gm. Dygowo (archeologiczny - cmentarzysko kurhanowe i grodzisko)
6. "Liszkowo", gm. Borne Sulinowo (archeologiczny - zespół osad z grodziskiem)
7. "Lipie", gm. Rąbino (archeologiczny - grodzisko z ruinami zamku)
8. "Nowy Łowicz (Borowo)", gm. Kalisz Pomorski (archeologiczny – cmentarzysko kurhanowe)
9. "Radacz", gm. Borne Sulinowo (archeologiczny – zespół grodzisk z osadą)

10. "Rakowo", gm. Borne Sulinowo (archeologiczny – zespół grodziska z osadami)
11. "Skronie", gm. Gościno (archeologiczny – cmentarzysko kurhanowe)
12. "Świelubie", gm. Dygowo (archeologiczny – grodzisko i cmentarzysko kurhanowe)
13. "Wrześnica", gm. Sławno (archeologiczny – zespół grodziska i osad)
14. "Żydowo", gm. Polanów (archeologiczny – zespół grodzisk)
15. "Dobra Nowogardzka", gm. Dobra Nowogardzka (archeologiczny – ruiny zamku)
16. "Dolice", gm. Dolice (archeologiczny – cmentarzyska kurhanowe)
17. "Karsko", gm. Przelewice (archeologiczny – grobowiec kujawski)
18. "Kocierz", gm. Płoty (archeologiczny – krąg kultowy)
19. "Krępcewo", gm. Dolice (archeologiczny – grobowiec kujawski)
20. "Nowe Objezierze", gm. Moryń (archeologiczny – cmentarzysko kurhanowe)
21. "Sądów", gm. Dolice (archeologiczny – cmentarzysko kurhanowe)
22. "Starza", gm. Świerzno (archeologiczny – kurhany)
23. "Szadzko", gm. Dobrzany (archeologiczny – grodzisko z ruinami zamku)
24. "Wolin", gm. Wolin (archeologiczny – Wzgórze Wisielców, Srebrne Wzgórze, - osady, grodzisko, cmentarzysko kurhanowe).

PARKI KULTUROWE (PK) - obszary utworzone w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej obejmujące całe jednostki osadnicze lub ich części, o czytelnej kompozycji przestrzennej i znacznym zachowaniu historycznej zabudowy i zagospodarowania.

Celem ustanowienia Parku Kulturowego jest opieka nad zabytkami i krajobrazem poprzez działania rewaloryzacyjne, odbudowę i zmiany zagospodarowania obszaru. Powstanie i utrzymanie Parku Kulturowego wymaga aktywności właścicieli terenu i obiektów oraz władz lokalnych, w podejmowaniu prac renowacyjno-konserwatorskich zabudowy, rewaloryzacji obszarów zieleni komponowanej, zachowania ekspozycji i wzbogacania programów użytkowych dla aktywnego wykorzystania walorów historycznych w budowaniu tożsamości regionu oraz rozwoju turystyki i rekreacji.

Ustanowienie Parku Kulturowego inicjuje zarząd gminy w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków na wniosek lokalnej organizacji pozarządowej, grupy mieszkańców lub rady gminy. Ustalenie Parku Kulturowego następuje w drodze uchwały rady gminy.

Konkretne wymogi związane z renowacją i rewaloryzacją oraz dopuszczalnymi funkcjami i charakterem zagospodarowania określa miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, którego sporządzenie dla terenu Parku jest obligatoryjne i powinno zawierać:

1. umożliwienie prowadzenia badań nad historią i przekształceniami środowiska naturalnego i antropogenicznego,
2. zachowanie dla badań śladów osadnictwa pradziejowego,
3. utrzymanie struktury osadniczej i podstawowej funkcji terenu determinującej fizjonomię krajobrazu otoczenia poszczególnych miejscowości
4. zachowanie historycznych form zagospodarowania - układów przestrzennych (miast, wsi), charakterystycznych typów zabudowy, poszczególnych obiektów o znacznych walorach artystycznych i historycznych - świadczących o historii terenu oraz decydujących o charakterze krajobrazu kulturowego,
5. zachowanie w dobrym stanie technicznym i estetycznym składników struktury osadniczej w postaci zabudowy mieszkalnej, gospodarczej, przemysłowej, usługowej w tym obiektów o randze obiektów publicznych: kościołów, szkół, urzędów, parków, cmentarzy, pomników i innych elementów zagospodarowania i wyposażenia miejscowości,
6. utrzymanie i eksponowanie: urządzeń technicznych i komunikacyjnych, otwarcie krajobrazowych, punktów widokowych, obsadzeń przydrożnych i śródpolnych, zabytkowych alej i zasadniczych proporcji krajobrazu otwartego do zwartych skupisk leśnych.

Proponowany wykaz postulowanych Parków Kulturowych:

1. - "Osiedle Katedralne" w Kamieniu Pomorskim
2. - "Trzebusz", gm. Trzebiatów
3. - "Strzmielo", gm. Radowo Małe
4. - "Dolice", gm. Dobrzany
5. - "Kołbacz", gm. Stare Czarnowo
6. - "Nieborowo", gm. Pyrzyce
7. - "Zatoń Dolna", gm. Chojna
8. - "Rurka", gm. Chojna
9. - "Bierzwnik", gm. Bierzwnik
10. - "Chwarszczany" gm. Dębno Lubuskie
11. - "Karsko", gm. Nowogródek
12. - "Strzaliny", gm. Tuczno
13. - "Krupy", gm. Darłowo
14. - "Stary Jarosław", gm. Darłowo

- 15.- "Bukowo Morskie", gm. Darłowo
- 16.- "Krag", gm. Polanów
- 17.- "Budzistowo", gm. Kołobrzeg
- 18.- "Sarbia", gm. Kołobrzeg
- 19.- "Ostre Bardo", gm. Połczyn Zdrój
- 20.- "Buślary", gm. Połczyn Zdrój
- 21.- "Lekowo", gm. Świdwin
- 22.- "Siemczyno", gm. Czaplunek

OBSZAR KULTUROWY (OK) - forma aktywnej opieki nad zabytkami i krajobrazem kulturowym, umożliwiającą kształtowanie wyróżniających się krajobrazowo i kulturowo terenów, na których znajdują się zróżnicowane bądź jednorodne pod względem historyczno-architektonicznym walory kulturowe i przyrodnicze, posiadające wyrazistą tożsamość, wraz z otaczającym krajobrazem geograficzno-przyrodniczym.

Celem ustanowienia Obszaru Kulturowego jest skierowanie aktywności mieszkańców i władz samorządowych na świadome wykorzystanie wartości kulturowych i krajobrazowych poprzez utrzymanie zabytkowych form i treści krajobrazu kulturowego (układy przestrzenne, zabudowa, układy komunikacyjne, zieleń komponowana) zintegrowanego z wartościami środowiska przyrodniczego oraz kreowanie wartościowego krajobrazu stanowiącego o specyfice regionu, ze wskazaniem do wykorzystania jako atrakcja turystyczno-rekreacyjna.

Ustanowienie Obszaru Kulturowego winno nastąpić w trybie uchwały Sejmiku Samorządowego Województwa Zachodniopomorskiego, po uzyskaniu akcesu co najmniej połowy gmin znajdujących się w granicach wskazanego Obszaru Kulturowego.

Na terenie Obszaru Kulturowego obowiązują zasady ochrony krajobrazu i zespołów zabudowy oraz zagospodarowania terenu, stanowiące w odpowiednim programie, który powinien być opracowywany na poziomie planu regionalnego i stanowić wytyczne dla studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin.

Dla Obszaru Kulturowego określa się indywidualnie cele powołania i zasad zagospodarowania krajobrazu kulturowego, które powinny uwzględniać:

1. umożliwienie prowadzenia badań nad historią i przekształceniami środowiska naturalnego i antropogenicznego,

2. zachowanie dla badań śladów osadnictwa pradziejowego, utrzymanie struktury osadniczej i podstawowej funkcji terenu determinującej fizjonomię krajobrazu otoczenia poszczególnych miejscowości, oparte na następujących zasadach:

- utrzymanie sieci osadniczej i ograniczenie lokalizacji nowej zabudowy poza obrębem tradycyjnych jednostek osadniczych; wskazana reaktywacja zamaryłych miejscowości,
- w miejscowościach utrzymanie układu ulic i placów z zachowaniem ich przebiegu, przekrojów, nawierzchni, pierwotnych linii rozgraniczających i linii zabudowy,
- utrzymanie istniejącej zabudowy o wartości historycznej lub lokalnej-kulturowej oraz zachowanych elementów zagospodarowania terenu w dobrym stanie technicznym, funkcjonalnym oraz estetycznym,
- nowa zabudowa powinna być lokalizowana w granicach historycznych układów oraz na siedliskach pustych i porzuconych,
- nowa zabudowa realizowana w gabarytach i na lokalizacji zabudowy dotychczasowej w nawiązaniu do usuniętej lub w oparciu o typ zabudowy regionalnej
- utrzymanie i wyeksponowanie układów komponowanej zieleni parków, cmentarzy i obsadzeń przydrożnych.

Proponowany Wykaz Obszarów Kulturowych:

1. Obszar Kulturowy "Wyspy Wolin"
2. Obszar Kulturowy „Rzeki Regi”
3. Obszar Kulturowy "Doliny Rzeki Płoni"
4. Obszar Kulturowy „Pogranicza”
5. "Cedyńsko-Moryński Park Kulturowy"
6. Obszar Kulturowy "Lubin"
7. Obszar Kulturowy "Cedynia"
8. Obszar Kulturowy "Dobra Nowogardzka"
9. Obszar Kulturowy "Lipiany"
10. Obszar Kulturowy "Maszewo"
11. Obszar Kulturowy "Mieszkowice"
12. Obszar Kulturowy "Moryń"
13. Obszar Kulturowy "Trzcieńsko Zdrój"
14. Obszar Kulturowy "Trzebiatów"

15. Obszar Kulturowy "Lutkowo"
16. Obszar Kulturowy "Brzesko"
17. Obszar Kulturowy "Kołobrzeg"
18. Obszar Kulturowy "Nawodna"
19. „Drawieński Obszar Kulturowy”
20. Obszar Kulturowy "Dolina Myśli"
21. Obszar Kulturowy "Strąpie"
22. Obszar Kulturowy "Boleszkowice"
23. Obszar Kulturowy "Stradzewo"
24. „Obszar Kulturowy Wału Pomorskiego"
25. Obszar Kulturowy "Kraina w Kratkę"
26. Obszar Kulturowy "Przełom Grabowej"
27. Obszar Kulturowy "Święte Góry"
28. Obszar Kulturowy "Dolina Parsęty"
29. Obszar Kulturowy "Szwajcaria Połczyńska"
30. Obszar Kulturowy "Pojezierze Drawskie"
31. Obszar Kulturowy "Okole"
32. Obszar Kulturowy "Darłowo"
33. Obszar Kulturowy "Białogard"

VI. 3. ZAGROŻENIA DLA ZABYTKÓW I ZABYTKOWEGO KRAJOBRAZU

Ogromny upadek gospodarczy w XVII wiek i dalszy ekstensywny rozwój Pomorza Zachodniego, rabunkowa gospodarka powojenna i brak "wielkich budów socjalizmu" stworzyły swoisty stan zastoju, w którym obecnie głównym zagrożeniem dla zachowanych obiektów historycznych stał się naturalny proces zużycia nie hamowany codzienną dbałością. Straty z tego tytułu w substancji budowlanej, szczególnie w ostatnim 10-leciu są znaczne, nie mniej nadal utrzymuje się, w stanie prawie niezmienionym, zasadniczy - historyczny charakter krajobrazu pomorskiego dla którego zagrożeniem jest niekontrolowany przyrost rozproszonych inwestycji, zanik funkcji rolniczych i utrata zachowanego, opartego na naturalnych skupiskach funkcji - krajobrazu. W bardzo niewielkim stopniu na terenie województwa występują zagrożenia dla zabytków, wynikające z zanieczyszczenia środowiska, dotyczy to kilku największych miast i terenu oddziaływania transgranicznego przemysłu niemieckiego.

Podstawowym zagrożeniem dla utrzymania wielu wartościowych obiektów zabytkowych jest ich katastrofalny stan techniczny i brak ekonomicznych podstaw

do inwestowania w remonty i renowację zdekapitalizowanych obiektów. Zagrożenie to jest zdecydowanie mniejsze dla obiektów sakralnych i budowli prestiżowych dla których zagadnienie opłacalności nie jest istotne lub ich restauracja została wykonana w okresie do 1990 roku. Zaniedbania użytkowe są najgroźniejsze dla zabudowy gospodarczej i mieszkaniowej, szczególnie wykonanej w technice szkieletowej.

W przypadku podejmowania prac remontowych zagrożeniem dla wartości zabytkowych jest niedostatek wrażliwości i kultury technicznej projektantów i wykonawców prac, wysokie ceny usług budowlanych i nierzetelność firm je oferujących, łatwość pozornej modernizacji polegającej na likwidacji detalu architektonicznego, wymianie stolarki, wymianie ogrodzenia, wycięciu drzew i zabetonowaniu lub zaasfaltowaniu bruku. Wspomaga te zjawiska zalew tandetnych wyrobów przemysłowej galanterii budowlanej, nadużywanie wyrobów betonowych, niewłaściwe wykorzystywanie obiektów, nadbudowy i rozbudowy zniekształcające formy architektoniczne, a także przeinwestowanie terenu zabudową o charakterze tymczasowym.

Właściciele starych domów nie czują się wyróżnieni pozytywnie, a raczej zapomniani. Niezaspokojona potrzeba nowości i nowoczesności jest podstawowym zagrożeniem dla tradycyjnego krajobrazu i utrzymania lokalnego charakteru miejscowości. Brak uzasadnienia ekonomicznego do remontów i użytkowania wartościowych zachowanych zabudowań powoduje brak możliwości skutecznej ochrony. Właściciel dla własnej wygody pozostawia zabytkowe budowle bez remontów by pozbyć się kłopotów i odzyskać teren dla nowej bardziej z jego punktu widzenia racjonalnej inwestycji, nawet gdyby to miał być garaż blaszany. W ten sposób dochodzi do degradacji przestrzeni historycznej i przekształcania się wartościowych układów w amorficzny tandetny bałagan. Zjawisko to jest tak powszechne że nie można wskazać terenów gdzie by było szczególnie nasilone lub terenów od niego wolnych.

Przekształcenia zabudowy w oparciu o wzorce z katalogów zachodnich i powstających struktur podmiejskich, zmieniają krajobraz atrakcyjnych, historycznie wykształconych założeń wiejskich w jej karykatury. Zjawisko to, szczególnie widoczne jest na obrzeżach małych i dużych miast, gdzie zamożniejsza ludność przenosi się z terenów śródmiejskich na łatwe do pozyskania wolne tereny porolnicze, tworząc "willowo-barakowe" przedmieścia. Szczególnie zagrożone takim zainwestowaniem są obrzeża dróg krajowych i lokalnych oraz tzw. tereny turystyczne w pasie nadmorskim i pojeziernym.

Masowe lokalizowanie wież telekomunikacyjnych, wiatraków energetycznych, wielkogabarytowych reklam i samotnych stacji paliw oraz przydrożnej gastronomii niszczy "romantyzm" krajobrazu, jego finezyjne piękno i ślady historii jego rozwoju. Powszechność takich zjawisk grozi "zaśmiecaniem" krajobrazu wzdłuż głównych ciągów jego odbioru.

Powszechna i trudna do opanowania dewastacja krajobrazu kulturowego dotyczy również niskonakładowych inwestycji, których nieodwracalne skutki wynikają z chęci poprawy warunków zamieszkania i wiążą się z powiększaniem otworów okiennych i drzwiowych, wymianą stolarki z naruszeniem zasad kompozycji, ocieplaniem budynków i likwidacją wystroju ceglanego i tynkowego, zagospodarowaniem poddaszy i zakłócaniem geometrii dachów, adaptacjami zabudowy bez opracowań projektowych, montażem anten satelitarnych na eksponowanych elewacjach, likwidacją tradycyjnych ogrodzeń i płotów na rzecz betonowych prefabrykatów czy systemowych rozwiązań metalowych oraz likwidacja brukowanych nawierzchni podwórzy.

Zagrożone są zespoły zabytkowej zieleni komponowanej; pozostawione własnemu losowi, dziczeją zatracając pierwotny charakter, mający tworzyć w naturalnym krajobrazie tło kolorystyczne i oparcie przestrzenne dla terenów zainwestowanych. Zagrożone są historyczne cmentarze, pozostające w większości w bardzo złym stanie, nieliczne posiadają zachowane ogrodzenia, a obsadzenia wzdłuż ich granic, z powodu braku jakiegokolwiek pielęgnacji rozrosły się i rzadko pozostają czytelne. Nieliczne obiekty architektoniczne oraz krzyże, nagrobki i mogiły czy dość powszechnie występujące pomniki upamiętniające poległych żołnierzy I wojny światowej bywają zdewastowane lub rozgrabione. Miejsca te są często nieczytelne w terenie lub zgoła niedostępne publicznie. Dla licznych jeszcze obsadzeń dróg wyrokiem może być potrzeba ich modernizacji, choć jako podstawowe zagrożenie należy wskazać brak regularnej pielęgnacji i planowego uzupełniania ubytków oraz nieprofesjonalnie prowadzone nasadzenia.

Krajobraz zabytkowych miast na dużym obszarze Pomorza Zachodniego znacznie zniszczonych powojennym budownictwem blokowym jest podwójnie zagrożony, degradacją osiedli mieszkaniowych typu blokowego oraz bezplanowym zaśmiecaniem śródmieść, parterowymi obiektami tymczasowymi. Konkurencją dla śródmieścia staje się, podmiejska zabudowa jednorodzinna, o bezplanowej urbanistyce utrwalającej rolnicze podziały terenu. Dla obsługi tych nowych dzielnic, dostatecznie oddalonych od centrów miast powstają nowe tereny kompleksów handlowych. Tym samym ulega przekształceniom historycznie wykształcony układ hierarchiczny miasta i zanika czytelność jego odbioru, zakłócana także poprzez

lokalizowane prostopadłe i równoległe do osi ulic wielkowieściowe nośniki reklamowe, skutecznie oddzielające przejścia od jakiegokolwiek krajobrazu.

VII. WYTYCZNE I ZALECENIA DO POWIATOWYCH I GMINNYCH PROGRAMÓW OPIEKI NAD ZABYTKAMI

VII.1. ZAŁOŻENIA OCHRONY WARTOŚCI KULTUROWYCH

Ochrona zabytkowego krajobrazu kulturowego jest obok ochrony środowiska naturalnego najważniejszym celem publicznym polityki przestrzennej gminy. Na terenie gminy występują obszary, o różnym stopniu wymagań ochronnych, w zależności od zachowanych lub koniecznych do uczynienia i ekspozycji walorów zasobu kulturowego, na których obowiązują powszechne standardy ochrony wynikające z obowiązującego prawa.

Zgodnie z wymogami ustawowymi, ustala się zasady ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego, które powinny uwzględnione w prawie lokalnym.

Zabytki, chronione na podstawie wpisu do rejestru, podlegają ustawowym procedurom i na ich terenie zapisy prawa miejscowego mają charakter ograniczony do istotnych ustaleń komunikacyjnych i inżynierskich nie ingerujących w struktury chronione.

Zabytki, wskazane do ochrony prawem miejscowym, podlegają w całości ustaleniom planów, a prawidłowość tych ustaleń jest weryfikowana w procedurach opiniowania i uzgodnień organów.

Dla zabytków nie wpisanych do rejestru a chronionych prawem miejscowym, w tym zabytków archeologicznych wykazanych w AZP (ewidencja archeologiczna), przedmiot i zasady ochrony ustala się w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, zgodnie z polityką określoną w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.

Podstawową przesłanką waloryzacji i kwalifikacji zabytków do różnego stopnia ochrony jest wartość naukowa, edukacyjna, regionalna i fizjonomiczna stanu istniejącego, poddanego niezbędnym działaniom poznawczym i porządkowym – opieka nad zabytkami.

VII. 2. CELE OCHRONY

Celami ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego na terenie gminy są:

1. Ochrona dziedzictwa kulturowego i historycznego, utrzymanie i wyeksponowanie zachowanych zasobów i struktury krajobrazu kulturowego, w tym:

- układu i reliktyw osadnictwa prahistorycznego i średniowiecznego (stanowisk archeologicznych),
- średniowiecznej i nowożytnej struktury osadniczej,
- historycznych nawarstwień i przekształceń cywilizacyjno-kulturowych,
- niematerialnych wartości historycznych i społecznych.

2. Zachowanie i kształtowanie wartościowego środowiska antropogenicznego i zapewnienie jego trwałego użytkowania poprzez:

- ochronę prawno-konserwatorską zabytków archeologicznych,
- ochronę prawno-konserwatorską osadniczych układów przestrzennych,
- ochronę prawno-konserwatorską zabytków budownictwa, techniki i zieleni zabytkowej,
- ochronę prawno-administracyjną lokalnych form zagospodarowania terenu,
- prawne kształtowanie współczesnych form zabudowy i zagospodarowania terenu z poszanowaniem tradycji i wykorzystaniem wzorców regionalnych,
- utrzymanie podstawowej funkcji terenu, determinujących fizjonomię krajobrazu poszczególnych miejscowości,
- zachowanie w formie naturalnej cieków, stawów i terenów bagiennych w granicach miejscowości,
- zachowanie krawędzi leśnych zamykających obszary otwarte jako otoczenia miejscowości,
- zachowanie w dobrym stanie technicznym i estetycznym dominant kulturowych i krajobrazowych, utrzymanie ich roli w krajobrazie,
- zahamowanie niekorzystnych procesów degradujących krajobraz, powstałych poprzez ugorowanie terenów rolnych, wycinanie zadrzewień przydrożnych i śródpolnych, intensywne pozyskiwanie kruszyw, obudowy brzegów jezior obiektami turystycznymi, prowadzenie zrębów zupełnych w dolinach rzecznych, na zboczach dolin, zboczach mis jeziornych, atrakcyjnych przyrodniczo ścian lasów i w innych istotnych form fizjonomii krajobrazu,
- likwidowanie skutków oddziaływania (rekułtywacja) obiektów wymagających makroniwelacji i znacznych przekształceń topografii (wzrost kruszyw, farmy hodowlane, tereny stawów hodowlanych).
- utrzymanie zabudowy w granicach historycznych układów przestrzennych wsi, z kontynuacją zasad lokalizacji zabudowy

i zagospodarowania terenu,

- wypełnienie ubytków tradycyjnej niwy siedliskowej,
- przeciwdziałanie chaotycznej parcelacji terenu,
- utrzymanie i nie ograniczanie ekspozycji: układów przestrzennych siedlisk, pomników i krzyży, urządzeń technicznych i komunikacyjnych,
- utrzymanie i nie ograniczanie ekspozycji układów komponowanej zieleni parków, cmentarzy i obsadzeń przydrożnych i śródpolnych,
- utrzymanie historycznie ukształtowanej sieci dróg,
- utrzymanie charakterystycznych przekrojów, nawierzchni i rodzaju obsadzeń istniejącego układu dróg,
- zapobieganie powstawaniu ubytków w zabudowie i tworzenie warunków do ich ponownej zabudowy,
- utrzymanie i eksponowanie zabudowy historycznej, jej proporcji, formy, dachów, wielkości i układu otworów, rodzaju stolarki i jej zdobnictwa, materiału budowlanego,
- kształtowanie walorów estetycznych nowej zabudowy mieszkalnej, rekreacyjno-turystycznej i produkcyjnej poprzez nawiązywanie do tradycji i wartości regionalnych, w zakresie określania formy architektonicznej i materiałów budowlanych,
- przeciwdziałanie „zaśmiecaniu” krajobrazu kulturowego nowymi lokalizacjami budowli substandardowych (tymczasowych pawilonów usługowych, baraków, budek kempingowych, agresywnych form reklamy) i rozwiązaniami technicznymi (naziemne sieci inżynieryjne, wieże anten telekomunikacyjnych),
- dopuszczanie lokalizacji farm wiatraków energetycznych jedynie na obszarach krajobrazu cywilizacyjnego (w sąsiedztwie napowietrznych sieci wysokiego napięcia oraz podobnych) z wyłączeniem terenów o walorach kulturowych i krajobrazowych określonych w planie zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego (aktualizacji),
- estetyzacja i humanizacja zabudowy i zagospodarowania terenu osiedli “PGR-owskich” i blokowych oraz współczesnej zabudowy techniczno-produkcyjnej,
- ochronę przed dewastacją zabytków archeologicznych – ustalanie ochrony w planach miejscowych,
- utrzymanie i eksponowanie grodzisk posiadających charakterystyczną

formę krajobrazową,

- zachowanie w dobrym stanie technicznym i estetycznym zabytków oraz innych elementów zagospodarowania i wyposażenia miejscowości,
- ochronę miejsc związanych ze sprawowaniem praktyk religijnych w miejscowościach, gdzie nie ma kościołów – krzyży i kapliczek przydrożnych, związanych między innymi z kultem maryjnym (maj, październik),
- opracowanie materiałów pomocniczych do nauczania i propagowania historii i tradycji regionu,
- umieszczanie na zabytkach znaków informacyjnych.

VII.3. FORMY OCHRONY WARTOŚCI KULTUROWYCH

Ochrona winna być realizowana poprzez:

- sporządzanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego ustalających, po weryfikacji, wskazane w studium granice stref ochrony konserwatorskiej i zawierające odpowiednie ustalenia dla działań w tych strefach,
- sporządzanie programów opieki nad zabytkami,
- podejmowanie uchwał określających zobowiązania właścicieli obiektów zabytkowych do opieki nad zabytkami zgodnie z gminnym programem opieki nad zabytkami,
- współpracę ze specjalistami kształtowania krajobrazu i zabytkoznawcami przy sporządzaniu strategii i programów rozwoju gminy oraz przy realizacji polityki przestrzennej określonej w studium,
- utrzymywanie w dobrym stanie technicznym i estetycznym budynków i budowli zabytkowych stanowiących własność gminy,
- utrzymywanie i uzupełnianie obsadzeń alejowych dróg publicznych,
- porządkowanie i utrzymywanie historycznych nekropolii (w tym nieczynnych),
- oznaczenie i ochronę grodzisk stanowiących zabytki archeologiczne,
- udzielanie pomocy prawnej i materialnej w utrzymaniu i remontach zabytkowych obiektów publicznych i prywatnych,
- wspieranie i dokumentowanie powstawania nowych wartości kulturowych na terenie gminy.

VIII. ZASADY MONITORINGU REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI W WOJEWÓDZTWIE ZACHODNIOPOMORSKIM

VIII.1. WDRAŻANIE WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Przyjmuje się, że cele i zadania określone w Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami w województwie zachodniopomorskim będą realizowane w wyniku:

1. wspólnych – harmonijnych i zdecydowanych – działań władz regionu z ministerstwem do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, wojewódzkim konserwatorem zabytków, jednostkami samorządu terytorialnego, władzami kościelnymi, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi i – nade wszystko – z właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych;
2. działań własnych władz regionu w zakresie:
 - tworzenia prawa miejscowego;
 - finansowania na właściwym poziomie instytucji kultury, tworzenia systemu dotacji, ulg finansowych, nagród i różnego rodzaju zachęt dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych;
 - wykonywania niezbędnych remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością województwa;
 - realizacji projektów i programów regionalnych;
 - różnego rodzaju działań wspierających, symulujących, promocyjnych i – zwłaszcza – edukacyjnych, odnoszących się do zagadnień opieki nad zabytkami.
3. działań w ramach programów dofinansowanych z funduszy Unii Europejskiej i projektów o zasięgu ponad regionalnym i ponad krajowym.

VIII. 2. MONITORING I OCENA REALIZACJI WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Za monitorowanie realizacji Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego odpowiadać będzie wyspecjalizowana, wojewódzka, samorządowa jednostka kultury, Biuro Dokumentacji Zabytków. Instytucja ta prowadzić będzie systematyczną obserwację dynamiki zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji Programu; działanie to realizowane będzie

w oparciu o wyznaczone kryteria i wskaźniki. Na bieżąco prowadzony będzie również monitoring zadań, określonych w WPOnZ (np. sporządzanie programów tematycznych czy opracowań eksperckich przez instytucje czy wydziały urzędu, wskazane przez Zarząd Województwa). Biuro Dokumentacji Zabytków przedstawi stosowne materiały analityczne w tym zakresie do oceny Zarządowi Województwa.

Zarząd Województwa będzie przedstawiał Sejmikowi Województwa co dwa lata sprawozdanie ze stanu zaawansowania realizacji Programu. Sprawozdanie to przekazywane będzie – zgodnie z zapisem ustawowym – Wojewódzkiemu i Generalnemu Konserwatorowi Zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Po upływie czteroletniego okresu realizacji Programu dokonana będzie ewaluacja jego wyników. W tym celu Zarząd Województwa powoła zespół niezależnych ekspertów, który we współpracy ze specjalistycznymi instytucjami dokona takiej oceny. Zaakceptowana przez Zarząd Województwa ewaluacja WPOnZ zostanie przedstawiona do zatwierdzenia Sejmikowi Województwa i upubliczniona w portalu internetowym Województwa.

ANEKS I

DIAGNOZA STANU ZACHOWANIA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO – ANALIZA SWOT

Analizę stanu krajobrazu kulturowego i zabytków, słabych i mocnych stron oraz szans i zagrożeń przeprowadzono na podstawie:

- raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych – stan na grudzień 2004 r. (oprac. Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków na podstawie ankiet sporządzonych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków)
- opinii specjalistów zajmujących się ochroną krajobrazu kulturowego oraz zabytków,
- wiedzy i doświadczenia autorów poszczególnych rozdziałów Programu.

Opracowując diagnozę analizowano następujące uwarunkowania:

- walory krajobrazu i dziedzictwa kulturowego (układy i obiekty zabytkowe o istotnym znaczeniu w skali kraju, województwa, lokalnej),
- stan zachowania dziedzictwa kulturowego,
- funkcjonowanie systemu ochrony zabytków,
- funkcjonowanie informacji o zabytkach ,
- struktura własnościowa ,
- możliwości zagospodarowania na różnorodne cele użytkowe, w tym na funkcje turystyczne w powiązaniu ze środowiskiem naturalnym,
- fundusze na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami i możliwości ich pozyskania,
- stan wiedzy o zabytkach i świadomość potrzeby opieki nad zabytkami.

MOCNE STRONY

KRAJOBRAZ KULTUROWY

- Stosunkowo dobrze zachowany krajobraz historyczny (struktura sieci osadniczej, granice i formy przestrzenne jednostek osadniczych).
- Brak wielkoprzestrzennych inwestycji degradujących krajobraz.

DZIEDZICTWO ARCHEOLOGICZNE

- Różnorodność zasobu - bogaty materiał do badań pradziejów regionu.
- Dobre rozpoznanie – dla niemal 100% powierzchni województwa wykonano rozpoznanie AZP (zinwentaryzowano około 35000 stanowisk archeologicznych). Obecnie rozpoznanie kontynuowane dzięki realizacja programów (archeologicznych badań podwodnych, założeń klasztornych) ratunkowych badań archeologicznych prowadzonych przy okazji dużych inwestycji liniowych (infrastruktura, drogi).
- Ustalenie stref ochrony stanowisk archeologicznych wraz z podstawowym zakresem ochrony w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego zdecydowanej większości gmin, obowiązujących przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.
- Stymulujący przykład Parku Kulturowego Chwarszczany, w ramach którego ochroną objęto pozostałości dworu zakonnego templariuszy i joannitów, nowożytnego folwarku wraz z stanowiskiem archeologicznym (wielokulturowa osada pradziejowa, średniowiecze, nowożytność).
- Obiekty archeologiczne posiadające formy przestrzenne (cmentarzyska kurhanowe, grody, kręgi kamienne) - osnowa tworzenia turystycznych szlaków kulturowych.
- Możliwość pozyskania środków na badania (program MKiDN: "Zachowanie, waloryzacja i ochrona dziedzictwa kulturowego", priorytet 4 : „Ochrona zabytków archeologicznych”).

UKŁADY URBANISTYCZNE

- Zachowane w wielu ośrodkach staromiejskich historyczne cechy, charakterystyczne dla miast hanzeatyckich (mogą sprzyjać działaniom o charakterze transgranicznym, podejmowanym z innymi ośrodkami z regionów nadbałtyckich – jak np. Szlak Gotyku Ceglanego).
- Występujące w wielu miastach dobrze zachowane nowożytne zespoły o znacznych walorach urbanistyczno-architektonicznych.
- Zachowane obiekty budowlane o największej wartości kulturowej – kościoły, ratusze i inne budowle użyteczności publicznej, w wielu ośrodkach stanowią o ich atrakcyjności.

- Większość założeń staromiejskich objęto ochroną prawną (wpisane do rejestru zabytków).
- Dobre rozpoznanie i udokumentowanie znacznej części układów.
- Możliwości rewaloryzacji ośrodków staromiejskich - stosunkowo duża ilość terenów niezagospodarowanych po II wojnie światowej lub możliwych do zagospodarowania ze względu na dotychczasowy niewłaściwy sposób wykorzystania terenu np. Szczecin (Podzamcze), Stargard Szczeciński, Kołobrzeg.
- Stymulujące przykłady działań inwestorów i mecenasów prywatnych na rzecz rewaloryzacji i zagospodarowania ośrodków staromiejskich (na Podzamczu w Szczecinie, Stargardzie).
- Atrakcyjne dla wykorzystania potencjału turystycznego położenie wielu ośrodków urbanistycznych, powiązane z wartościami przyrodniczo-krajobrazowymi.
- Możliwość pozyskania funduszy na działania rewitalizacyjne, rewaloryzacyjne.
- Odnotowane doświadczenia w samoorganizacji społecznej w obronie zabytków oraz istnienie organizacji pozarządowych działających na polu opieki nad zabytkami.

UKŁADY RURALISTYCZNE / WIEJSKIE

- Zachowane cechy pierwotnego rozplanowania przestrzennego dużej części wsi owalnicowych i XVIII-XIX-wiecznych wsi kolonizacyjnych.
- Występowanie wsi o założeniu owalnicowym oraz XVIII-XIX-wiecznych wsi kolonizacyjnych.
- Znaczna ilość historycznej zabudowy chłopskiej (głównie XIX-wiecznej).
- Zachowanie naturalnych warunków ekspozycji sylwet wsi.
- Zachowanie w dużej części wsi pierwotnych dominant architektonicznych (kościół).
- Określone strefy ochrony konserwatorskiej układów o walorach zabytkowych w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego większości gmin, obowiązujące przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

ZABUDOWA MIAST

- Zachowane cechy historycznej architektury zabudowy mieszkalnej w zwartych zespołach w obrębie układów nowożytnych i staromiejskich.
- Zachowana większość reprezentacyjnych obiektów: kościołów farnych i budowli użyteczności publicznej (ratusze, szkoły, poczty i in.).
- Różnorodność stylowa – przykłady zabudowy od gotyku po modernizm.

- Obiekty mieszkalne o największej wartości kulturowej stanowią często o atrakcyjności ośrodków (np. Darłowo, Szczecin, Trzebiatów).
- Pensjonaty i hotele w miejscowościach uzdrowiskowych i nadmorskich (np. Świnoujście, Międzyzdroje, Dziwnów, Mielno, Trzcińsko Zdrój, Połczyn Zdrój) podnoszą walory i nadają określony charakteru przestrzeni urbanistycznej.
- Obiekty użyteczności publicznej: dobry stan i dostępność większości obiektów użyteczności publicznej (także części wnętrz) zlokalizowanych w centrach miejscowości, znaczne walory architektoniczne, co daje szansę zaistnienia tych obiektów jako atrakcji turystycznych i utrwalenie ich wizerunku jako rozpoznawalnego „znaku” danej miejscowości (szczególnie dotyczy ratuszy).
- Dobre rozpoznanie zasobów zabytkowych, zaawansowany stan ewidencjonowania.
- Niewielka liczba obiektów o nieustalonym stanie własnościowym.
- Jakość środowiska naturalnego nie wpływa niekorzystnie na stan zabytków (za wyjątkiem śródmieścia Szczecina).
- Pozytywne doświadczenia w zakresie wsparcia finansowego inwestycji przy rewaloryzacji, modernizacji obiektów zabytkowych z różnych źródeł: międzynarodowych, państwowych, regionalnych, gminnych, prywatnych.
- Pozytywne doświadczenia we wprowadzaniu programów edukacyjnych. dotyczących utrzymania i odnawiania zabytków przy użyciu naturalnych materiałów i dawnych tradycyjnych technologii (rzemiosło budowlane, architektura drewniana).

ZABUDOWA WSI

- Duże nasycenie tradycyjną zabudową i zespołami zabudowy chłopskiej
- Zabudowa w kratę jako wyróżnik regionu
- Różnorodność typologiczna zasobu;
- Powiększany systematycznie zbiór dokumentacji konserwatorskiej (np. karty architektury i budownictwa, inwentaryzacje konserwatorsko-budowlane, katalogi budownictwa ludowego);
- Dobrze wykształcona sieć drożna; stosunkowo łatwa dostępność zasobu;

ARCHITEKTURA SAKRALNA

- Bogaty i reprezentatywny zasób architektury sakralnej obejmujący obiekty o metryce XII-XX w., prezentujący wszystkie style architektoniczne. Zespół z uwagi

na walory historyczne, architektoniczne i artystyczne znaczący w skali kraju i rejonu krajów nadbałtyckich.

- Znaczne nasycenie regionu architekturą średniowieczną, w tym duży zespół wczesnogotyckich kościołów granitowych, znakomitej klasy późnogotycka architektura ceglana (kościół, klasztory, obwarowania, ratusze). Jeden z wyróżniających się zespołów w skali kraju. Szereg ośrodków miejskich Pomorza Zachodniego z sakralną i świecką zabudową średniowieczną, włączonych zostało do prestiżowej sieci Europejskiego Szlaku Gotyku Ceglanego (Stargard Szczeciński, Szczecin, Chojna, Koszalin, Kołobrzeg).
- Bogaty zasób obiektów średniowiecznej architektury klasztornej, w tym pocysterskiej. Najlepiej zachowane budowle zakonu templariuszy.
- Liczne kościoły reprezentujące budownictwo szkieletowe korespondujące z małomiasteczkową i wiejską zabudową mieszkalną i gospodarczą (rejon północno-wschodni województwa).
- Liczne sanktuaria stanowiące znaczący potencjał dla turystyki pielgrzymkowej.
- Większość obiektów sakralnych i poklasztornych udokumentowana i wpisana do rejestru zabytków. Rejestr sukcesywnie powiększany o obiekty o metryce XIX i XX- wiecznej.
- Optymalny stan prawno-własnościowy: kościoły i kaplice stanowią własność kościołów i związków wyznaniowych, w tym zasadniczo kościoła rzymskokatolickiego. Obiekty sakralne użytkowane zgodnie z pierwotną funkcją.
- Pozytywne doświadczenia w zakresie wsparcia finansowego inwestycji przy rewaloryzacji, remontach i zagospodarowaniu obiektów sakralnych przy udziale środków: unijnych, rządowych i samorządowych.
- Konferencje naukowe, publikacje naukowe i periodyki akademickie poświęcone historii i konserwacji zabytków sakralnych, publikacje popularno-naukowe, przewodniki i broszury popularyzujące zasób zabytkowy.
- Inicjatywy dot. tworzenia szlaków kulturowych, w tym powołanie w Bierzwniku Ogólnopolskiego Stowarzyszenia Gmin Cysterskich (Bierzwnik, Krzęcin, Marianowo, Pełczyce, Recz, Stare Czarnowo i Węgorzyno) na rzecz budowy szlaku cysterskiego w Polsce, w tym pętli zachodniopomorskiej. Stowarzyszenie Szlak Templariuszy z siedzibą w Raszynie (docelowo siedziba w Chwarszczanach).

ZAŁOŻENIA REZYDENCJONALNE

- Duże walory historyczne i architektoniczne zasobu.

- Grupa obiektów o randze ponadregionalnej: zamki władców księstwa pomorskiego, zakonów rycerskich i rodów rycerskich: w Szczecinie, Darłowie, Pęzinie, Świdwinie, Kraju, Płotach, Tucznie, Swobnicy, zespół dworski w Świerznie (wyróżniający się skalą założenia i techniką budowy w konstrukcji ryglowej).
- Liczna grupa obiektów o walorach ponadlokalnych o określonych, wyrazistych formach stylowych, będące punktami odniesienia w ustalaniu rozwoju architektury na Pomorzu. Zaliczyć do nich można już znacznie więcej budowli tego typu jak: zamek w Starym Drawsku, w Dobrej k/Nowogardu, pozostałości po zamku biskupów w Golczewie, dwory w Karsku, Buku i Szczecinie Dąbiu, pałace w Trzebiatowie, Ostrowcu, Siemczynie, Stolcu, Trzygłowie, Darskowie, Parsowie, Przelewicach, Dolsku, Rybokartach, Naclawiu czy Iglicach.
- Zróżnicowana kubatura obiektów, kwalifikujących się do adaptacji na różne funkcje (domy mieszkalne, hotele, pensjonaty, ośrodki wczasowe itp.),
- Korzystne położenie, bardzo często nad jeziorami; z własnymi terenami zielonymi (parki).
- Dobre przykłady zrealizowanych odbudowy i adaptacji.

ŚREDNIOWIECZNE OBWAROWANIA

- Ponadregionalne walory historyczne, architektoniczne i edukacyjne założeń obronnych średniowiecznych miast (zespoły w: Stargardzie, Pyrzycach, Mieszkowicach, Moryniu, Maszewie, Trzciesku Zdroju) należą do najcenniejszych i najbardziej charakterystycznych zabytkowych zespołów zabytkowych na Pomorzu i w Polsce).
- Wszystkie zabytki z grupy średniowiecznych obwarowań wpisane są do rejestru zabytków.
- Jednorodność substancji zabytkowej sprzyja opracowaniu programów konserwacji i rewaloryzacji w skali województwa.
- Stosunkowo nieskomplikowana konstrukcja budowlana sprzyja uzyskaniu znacznych efektów w poprawie kondycji ogółu tego typu zabytków w stosunku do poniesionych nakładów.
- Stabilny stan własnościowy (większość średniowiecznych obwarowań stanowi własność samorządów lokalnych, pewna grupa jest własnością skarbu państwa, a tylko nieliczne są własnością osób prywatnych i stowarzyszeń).
- Możliwości zagospodarowania na cele użytkowe obiektów kubaturowych (bram, baszt) - przykłady adaptacji i użytkowania z zachowaniem historycznej substancji budowlanej i architektury (np. Choszczno, Goleniów, Stargard, Trzebiatów).

FORTYFIKACJE NOWOŻYTNE

- Występowanie obiektów o znacznych walorach, reprezentatywnych dla rozwoju nowożytnego budownictwa obronnego od 2 poł. XIX w. po I.30-40. XX w.
- Zaawansowane rozpoznanie i dokumentowanie (dokumentacje konserwatorskie i publikacje).
- Cenniejsze obiekty są wpisane do rejestru zabytków (forty w Świnoujściu i Kołobrzegu).
- Ustalony stan własnościowy (Dyrekcje Regionalne Lasów Państwowych, jednostki samorządu terytorialnego, jednostki wojskowe, OC).
- Stymulujące przykłady dobrego użytkowania części obiektów (forty w Świnoujściu, obiekty Wału Pomorskiego).
- Przykłady popularyzacji i edukacji (powstające coraz liczniej różnego typu publikacje, działania terenowe).
- Powstające organizacje pozarządowe statutowo zajmujące się opieką, ochroną i popularyzacją fortyfikacji.

OBIEKTY PRZEMYSŁU I TECHNIKI

- Występowanie obiektów o znaczeniu ponadregionalnym: tereny portowe (port wolnocłowy) w Szczecinie, latarnie morskie, elektrownie wodne, niektóre obiekty kolejowe, wyposażenie ruchome stoczni i portów.
- Występowanie obiektów dokumentujących rozwój cywilizacyjny regionu (znaczenie historyczne, edukacyjne).
- Stosunkowo dobre rozpoznanie, zaawansowane ewidencjonowanie.
- Zainteresowanie turystów i społeczności lokalnych tą grupą zabytków.
- Ilość, różnorodność i lokalizacja obiektów dziedzictwa technicznego potencjałem do kreowania nowych funkcji (łącznie z mieszkalnymi), w tym także jako produktu turystycznego.
- Związek z naturalnym środowiskiem obiektów takich jak: wodne elektrownie i młyny, urządzenia hydrotechniczne na rzekach, dobrą podstawą do tworzenia produktu turystycznego
- Przykłady dobrego zagospodarowania części obiektów (zajezdnie tramwajowe w Szczecinie, kolejka wąskotorowa Gryfice-Rewal-Pogorzelica, fabryka benzyny syntetycznej w Policach, latarnie morskie).
- Dobre przykłady działalności edukacyjnej, promocji – seminaria, akcje terenowe nawiązujące do wydarzeń historycznych, wydawnictwa.

- Przykłady dobrej promocji jako produktu turystycznego (latarnie morskie, gryficka kolejka wąskotorowa).
- Funkcjonowanie organizacji pozarządowych zajmujących się zabytkami techniki (Police, Rogowo).

ZIELEŃ KOMPONOWANA

- Wysokie walory przyrodnicze i krajobrazowe regionu (pobrzeże Bałtyku, pojezierza, lasy, sieć wodna). Tym samym znaczny potencjał turystyczny.
- Bogaty i reprezentatywny zasób parków i ogrodów obejmujący obiekty o metryce XVII-XX w., prezentujących europejskie style sztuki ogrodowej: barok, klasycyzm, liczne odmiany krajobrazowe (romantyczne i naturalistyczne). Zespół z uwagi na walory historyczne, kompozycyjne, przyrodnicze i ekologiczne znaczący w skali kraju:
 - Liczny zasób zespołów rezydencjonalnych: zamków, pałaców i dworów otoczonych ogrodami i parkami.
 - Parki zdrojowe związane z kurortami i uzdrowiskami.
 - Parki miejskie, publiczne zakładane po likwidacji obwarowań miejskich (planty) i na surowym pniu.
 - Ogrody dendrologiczne.
 - Cmentarze przykościelne, polowe i leśne. Najcenniejsze z zachowanymi kaplicami cmentarnymi, małą architekturą i pomnikami nagrobnymi.
 - Cenny zespół krajobrazowych alei przydrożnych.
 - Bogaty skład gatunkowy drzew krzewów, z uwagi na specyficzne warunki klimatyczne wielka liczba roślin egzotycznych.
 - Większość parków udokumentowana i wpisana do rejestru zabytków. Rejestr sukcesywnie powiększany o kolejne obiekty.
 - Coraz liczniejsze, pozytywne doświadczenia w zakresie wsparcia finansowego inwestycji przy rewaloryzacji, remontach i zagospodarowaniu zabytkowych parków i cmentarzy przy udziale środków: unijnych, rządowych i samorządowych.
 - Pozytywne rezultaty działań właścicieli, samorządów i organizacji pozarządowych na rzecz rewaloryzacji i zagospodarowania parków i cmentarzy.
 - Konferencje naukowe, publikacje naukowe i periodyki akademickie poświęcone historii i konserwacji zabytkowych parków cmentarzy i alei. W ślad za tym publikacje popularnonaukowe, przewodniki i broszury popularyzujące zasób zabytkowy.

- Rosnąca świadomość ekologiczna mieszkańców regionu. W ślad za tym opinia publiczna reagująca na niszczenie przyrody, w tym wycinki alei przydrożnych, dewastacje historycznych cmentarzy.

ZABYTKI RUCHOME

- Liczny zasób zabytków ruchomych o dużej wartości artystycznej, stanowiący o atrakcyjności regionu, reprezentatywny dla Europy Środkowej, w nim zabytki od późnego romanizmu do czasów najnowszych.
- Zaawansowany stan badań naukowych nad dziedzictwem regionu, pozwalający we właściwy sposób sprawować opiekę nad zabytkami, posiadający korzystny wpływ na kształtowanie się świadomości regionalnej na szczeblu gmin i powiatów,
- Przykłady dobrej współpracy samorządów ze służbami konserwatorskimi i służbami mundurowymi: Policją, Strażą Pożarną, Służbą Celną i Strażą Graniczną w zakresie prewencji i ochrony zabytków ruchomych

SŁABE STRONY

KRAJOBRAZ KULTUROWY

- Brak zintegrowanej, systemowej ochrony krajobrazu kulturowego i przyrodniczego. Obszary chronione na terenie województwa zachodniopomorskiego zajmują 20% powierzchni, co stawia je na 14 miejscu w kraju (średnia krajowa powyżej 50%).
- Brak systemowych badań nad przeobrażeniami krajobrazów zachodniopomorskich pod wpływem działalności człowieka.

DZIEDZICTWO ARCHEOLOGICZNE

- Słabo rozwinięta sieć muzeów lokalnych prezentujących dziedzictwo archeologiczne.
- Położenie na terenach we władaniu różnych właścicieli, w tym właścicieli prywatnych.
- Brak funduszy na systemowe badania archeologiczne.
- Słaba znajomość przepisów i skuteczność ich egzekwowania urzędników wielu samorządów powiatowych i lokalnych.

UKŁADY URBANISTYCZNE

- Zniszczenia fragmentów historycznych układów na skutek współczesnych inwestycji (budowlanych, komunikacyjnych).
- Zły stan techniczny (dekapitalizacja) większości zespołów mieszkalnych, głównie drewnianej zabudowy mieszkalnej na terenach ośrodków staromiejskich takich jak Dobra, Lipiany czy Mieszkowice, w skutek którego dochodzi do katastrof budowlanych, wymuszonych rozbiórek.
- Brak ochrony prawnej części wartościowych układów urbanistycznych (brak planów zagospodarowania przestrzennego, brak wpisów do rejestru zabytków, stosunkowo niewielka ilość obiektów budowlanych wpisanych do rejestru).
- Konieczność budowania warunków zabudowy każdorazowo dla poszczególnych inwestycji (w związku z brakiem planów zagospodarowania) jest nie tylko znaczną przeszkodą dla inwestujących, ale również dla prawidłowej realizacji polityki przestrzennej - konieczność tworzenia doraźnych rozwiązań w zagospodarowaniu przestrzennym, dostosowywanych do bieżących, często przypadkowych potrzeb inwestorów.
- Brak poczucia odpowiedzialności i kompetencji do ochrony na poziomach gminnym i powiatowym; niedocenianie przez samorządy lokalne znaczenia ochrony zabytków urbanistycznych dla rozwoju lokalnego.
- Tolerowanie samowoli i odstępstw od prawa przestrzennego i budowlanego.
- Niedostateczna ilość pracowników służb konserwatorskich.
- Brak samorządowych konserwatorów zabytków (pomimo ustawowych możliwości jedynie w Szczecinie powołano miejskiego konserwatora zabytków).
- Słabe poparcie dla odpowiednich organizacji pozarządowych – zajmujących się ochroną dziedzictwa kulturowego.
- Brak integracji środowisk działających w obszarze dziedzictwa (projektanckich, konserwatorskich).
- Brak funduszy na odpowiednie przygotowanie procesów rewaloryzacji i rewitalizacji ośrodków miejskich, w tym na badania (archeologiczne, architektoniczne, archiwalne), które muszą stanowić podstawę do właściwego zagospodarowania centrów zabytkowych.
- Brak powiązania mieszkańców z tradycjami małej ojczyzny nie wyzwala ambicji opieki; słabe zrozumienie społeczne dla problematyki ochrony zabytków i tożsamości kulturowej obszarów chronionych.
- Słaba popularyzacja wiedzy o wartości chronionych ośrodków oraz idei ochrony zabytków.

ZABUDOWA MIAST

- Ogólnie zły stan techniczny zabudowy mieszkalnej (dekapitalizacja) - głównie drewnianej/ryglowej zabudowy na terenach ośrodków staromiejskich takich jak Dobra, Lipiany czy Mieszkowice.
- Brak ochrony prawnej większości zespołów zabudowy miejskiej (brak planów zagospodarowania przestrzennego, stosunkowo niewielka ilość obiektów wpisanych do rejestru).
- Niewielki stopień zaawansowania tworzenia wojewódzkiej i gminnych ewidencji zabytków .
- Konieczność budowania warunków zabudowy każdorazowo dla poszczególnych inwestycji, jest nie tylko znaczną przeszkodą dla inwestujących, ale również dla prawidłowej realizacji polityki opieki nad zabytkami.
- Konieczność tworzenia doraźnych rozwiązań w zakresie użytkowania obiektów mieszkalnych, dostosowywanych do bieżących potrzeb właścicieli, bez poszanowania zabytkowych wartości obiektu budowlanego.
- Niedostateczna ilość pracowników służb konserwatorskich.
- Brak samorządowych konserwatorów zabytków.
- Rozczłonkowanie własnościowe – wielu właścicieli prywatnych, prowadzi do rozmycia odpowiedzialności za stan zachowania obiektów.
- Brak mechanizmów zarządzania zabytkowymi budynkami mieszkalnymi z uwzględnieniem szczególnych uwarunkowań związanych z koniecznością ochrony ich wartości.
- Zła sytuacja finansowa znacznej liczby właścicieli obiektów mieszkalnych, szczególnie w mniejszych miejscowościach.
- Brak poczucia odpowiedzialności i kompetencji do ochrony na poziomach gminnym i powiatowym; niedocenianie przez samorządy lokalne znaczenia ochrony (w większości prywatnych) zabytków dla rozwoju lokalnego.
- Tolerowanie samowoli i odstępstw od prawa przestrzennego i budowlanego.
- Brak integracji środowisk działających w obszarze dziedzictwa (projektanckich, konserwatorskich).
- Brak środków na badania (architektoniczne, archiwalne), które muszą stanowić podstawę do właściwego postępowania w użytkowaniu i zagospodarowaniu obiektów zabytkowych.
- Zbyt małe zaangażowanie społeczne w opiekę nad zabytkami i brak poparcia władz publicznych dla tego zaangażowania.

- Za słabe poparcie dla odpowiednich organizacji pozarządowych – zajmujących się ochroną dziedzictwa kulturowego.
- Brak popularyzacji wiedzy o wartości chronionych obiektów oraz idei ochrony zabytków.

Brak powiązania mieszkańców z tradycjami małej ojczyzny nie wyzwała ambicji opieki; słabe zrozumienie społeczne dla problematyki ochrony zabytków w odniesieniu do obiektów mieszkalnych.

ZABUDOWA WSI

- Brak muzeum skansenowskiego na terenie województwa zachodniopomorskiego;
- Brak decyzji o powołaniu parków kulturowych (mimo istniejących zapisów w planach miejscowych);
- Postępujący ubytek historycznej zabudowy ryglowej w obrębie zagród (głównie obiektów gospodarczych);
- Zły stan techniczny większości budynków wzniesionych w technice ryglowej;
- Słabe egzekwowanie ochrony prawnej tradycyjnej zabudowy chłopskiej; niewystarczająca ilość wpisów do rejestru zabytków;
- Niewystarczający poziom edukacji o zabytkowych krajobrazie kulturowym wsi

UKŁADY RURALISTYCZNE

- Postępujący zanik obiektów wznoszonych w tradycyjnych technikach budowlanych (budynki ryglowe), w tym zwłaszcza gospodarczych.
- Zły stan techniczny dużej części zabudowy, w tym pofolwarczej.
- Postępujący proces likwidacji tradycyjnych nawierzchni dróg wiejskich.
- Zbyt mała ilość analitycznych opracowań dokumentacyjnych w zakresie ruralistyki.
- Zatarty lub częściowo zatarty układ kompozycyjny części zespołów pofolwarczych, dewastacja znaczącej części obiektów pofolwarczych, brak programów rewitalizacji zespołów pofolwarczych.
- Braki w zakresie edukacji o walorach przestrzennych wsi.

ARCHITEKTURA SAKRALNA

- Zły stan techniczny architektury sakralnej, zwłaszcza dotyczy to tej wzniesionej w konstrukcji szkieletowej, drewnianej. Wynika to z długoletnich

zaniedbań dotyczących bieżącego utrzymania obiektów, podejmowania remontów bez udziału wykwalifikowanych wykonawców, właściwych metod i środków i materiałów.

- Zły stan zachowania i zagospodarowania najcenniejszego na Pomorzu Zachodnim założenia opactwa cysterskiego w Kołbaczu. Brak koordynacji działań związanych z zagospodarowaniem zespołu, pozyskiwaniem środków na jego konserwację i popularyzacją jego cennych walorów przez właścicieli poszczególnych obiektów i terenów.
- Brak systemów zabezpieczeń obiektów sakralnych w tym przeciwpożarowych (dotyczy to zwłaszcza architektury szkieletowej, drewnianej) i antywłamaniowych (cenne wyposażenia wnętrz).
- Dewaloryzacja obiektów spowodowana niekontrolowanym wprowadzaniem elementów obcych – np. ahistorycznej kolorystyki, współczesnych materiałów (np. tynki, stolarka), technik i technologii budowlanych, anten telefonii komórkowych.
- Niewielka skuteczność służb nadzoru budowlanego w stosunku do samowoli budowlanych i konserwatorskich.
- Niewystarczające środki finansowe na konserwację zabytków sakralnych. Znaczne trudności w zakresie pozyskiwania środków europejskich przez niewielkie parafie (skomplikowana procedura, brak środków na fachowe dokumentacje i wkład własny).
- Ograniczone środki na badania naukowe, których wyniki umożliwiają prawidłową odbudowę, remonty i adaptacje obiektów zabytkowych (kwerendy źródłowe, badania architektoniczne, badania dendrochronologiczne i in.).
- Brak wystarczającej promocji obiektów, szlaków kulturowych, wydawnictw, infrastruktury turystycznej.

ZAŁOŻENIA REZYDENCJONALNE

- Zły stan techniczny większości obiektów, wg danych z raportu o stanie zabytków z 2004 r., na ogólną liczbę 257 obiektów wpisanych do rejestru zabytków, ponad połowa wymaga remontu kapitalnego co oznacza, że w tym momencie nie nadają się do użytkowania, w stanie dobrym w wykazie odnotowano zaledwie 15 obiektów, sytuacja jest znacznie gorsza w grupie obiektów nie wpisanych do rejestru zabytków, tu liczba budowli pozostających w stanie krytycznym może sięgać (szacunkowo) do 70 % zasobu.
- Liczna grupa rezydencji w posiadaniu właścicieli nie podejmujących żadnych prac remontowych, najbardziej drastycznym przykładem jest zamek w Swobnicy,

pałace w Gądnie, Krzymowie, Mirowie, Rościnnie, Rynowie, Stołecznej, Warnicy, Żelmowie Przyjezierzu, oraz w Dreżewie, Koziej Górze, Podwilczu.

- Brak ochrony prawnej (wpisu do rejestru zabytków) części XIX- i XX-wiecznych rezydencji.
- Niewystarczające fundusze w budżecie państwa na dotacje dla właścicieli wykonujących prace przy zabytkach.
- Niewielkie możliwości wykorzystania funduszy strukturalnych, unijnych przez prywatnych właścicieli rezydencji.

ŚREDNIOWIECZNE OBWAROWANIA

- Ogólnie niezadowalający stan techniczny średniowiecznych obwarowań spowodowany wieloletnim zaniedbaniem, brakiem bieżących prac remontowo-konserwatorskich. Dodatkowe pogarszanie się stanu tych budowli i zagrożenie dla stabilności murów powoduje: ruch pojazdów, plantowanie terenu dawnych wałów i fos po zewnętrznej stronie murów, zabudowa terenu w ich pobliżu.
- Osłabianie wartości zabytkowej murów w trakcie realizacji prac remontowych poprzez wymiany fragmentów murów, a nie ich konserwacji.
- Parcelacja i zabudowa terenów po dawnych obwarowaniach ziemnych - wałach i fosach - ograniczanie terenów zieleni w miastach.
- Brak zainteresowania potencjalnych inwestorów możliwościami zagospodarowania obiektów kubaturowych (bramy, baszty).
- Słaba popularyzacja znaczenia historycznego i walorów architektonicznych - słabe wykorzystanie w promocji miast i w turystyce.
- Niewykorzystanie w edukacji lokalnej (mury świadkiem średniowiecznych dziejów miejscowości) - niski poziom wiedzy o funkcji murów, o ich znaczeniu dla średniowiecznych miast.

NOWOŻYTNE BUDOWLE OBRONNE

- Zły stan techniczny wielu obiektów XX-wiecznych spowodowany celowymi wyburzeniami po 1945 r. (Wał Pomorski, świnoujski rejon umocnień).
- Znaczne rozproszenie poszczególnych dzieł, a w przypadku świnoujskiego rejonu umocnień - kolizje na styku z zarządami terenów portowych.
- Trudna dostępność części zasobu, szczególnie budowli Wału Pomorskiego, zlokalizowanych na terenach leśnych, brak oznakowania, dróg.

ZABYTKI TECHNIKI

- Zły stan techniczny i zagrożenie likwidacją znacznej liczby obiektów (budowle i wyposażenie), szczególnie: obiektów kolejowych, nierentownych zakładów produkcyjnych, tradycyjnych obiektów przetwórstwa rolnego (młyny, gorzelnie).
- Zanik historycznego wyposażenia na skutek modernizacji procesów technologicznych, rabunku i złomowania.
- Stosunkowo niewielki zasób objęty ochroną prawną (wpis do rejestru, plany zagospodarowania).
- Słabe regulacje prawne i słaba egzekucja restrykcji wobec niszczących zabytki (np. złomiarzy).
- W wielu przypadkach niejasna sytuacja własnościowa, brak jednego właściciela (np. koleje), częste zmiany właścicieli, zajmowanie zabytkowych nieruchomości i ruchomości w przypadkach upadłości.
- Brak odpowiedniej polityki w przypadkach restrukturyzacji lub likwidacji, zapewniającej zachowanie najcenniejszych obiektów (np. koleje - działania polegające na chaotycznym wyzbywaniu się mienia, brak koncepcji funkcjonowania kolei).
- Brak funduszy na zabezpieczanie obiektów i wyposażenia do czasu znalezienia nowego użytkownika/funkcji.
- Większość obiektów obecnie nie jest przygotowana do ekspozycji/ zwiedzania.
- Problemy z zachowaniem waloru autentyczności przy adaptacjach na nowe funkcje.
- Brak promocji, ogólnodostępnej wiedzy o zabytkach techniki (vide: dobre przykłady portali www czeskich, słowackich czy innych województw w kraju).

ZAŁOŻENIA ZIELENI KOMPONOWANEJ

- Zły stan zachowania zespołów rezydencjalnych w tym zabudowy, ogrodów i parków.
- Bardzo zły stan zachowania większości cmentarzy dotyczy to zwłaszcza cmentarzy wiejskich, polowych i leśnych. Powyższe spowodowane zostało całkowitą wymianą ludności po 1945 r. Ludność napływowa nie znalazła powodów dla pielęgnacji i utrzymywania cmentarzy poewangelickich i żydowskich. Ich utrzymaniu nie sprzyjały działania urzędów administracji, które w ramach tzw. repolonizacji stopniowo likwidowały także cmentarze, w tym głównie pomniki nagrobne.
- Zagrożenie alei przydrożnych wynikające z modernizacji dróg publicznych.
- Słaba identyfikacja mieszkańców regionu z krajobrazem kulturowym, a tym samym niezrozumienie wartości obiektów zabytkowych, podejmowanie

nieskoordynowanych i spontanicznych działań w zakresie ich ochrony np. tworzenie w dobrej wierze licznych, niewielkich lapidariów stanowiących formę upamiętnienia dawnych niemieckich mieszkańców. Obiekty tego typu zakładane są bez stosownych projektów i dokumentacji, bez uzgodnień ze służbami konserwatorskimi.

- Ograniczone środki na konserwację i rewaloryzację zabytkowych założeń zieleni komponowanej.
- Słabe rozpoznanie i udokumentowanie alei przydrożnych, a co za tym idzie ich waloryzacja i obejmowanie ochroną przez wojewódzkich konserwatorów zabytków i przyrody.
- Słaba promocja dziedzictwa kulturowego, niewystarczająca świadomość jego walorów wśród użytkowników i społeczności lokalnych.
- Brak wystarczającej promocji obiektów, szlaków kulturowych, wydawnictw, infrastruktury turystycznej.

ZABYTKI RUCHOME

- Zły stan techniczny większości zabytków ruchomych, zwłaszcza wykonanych z drewna, rzeźbionych i polichromowanych (większość z nich jest wtórnie przemalowana farbami olejnymi i porażona czynnym żerem owadów oraz posiada liczne ubytki snycerskie).
- Słabe zabezpieczenie zabytków ruchomych przed kradzieżą i pożarem.
- Niewielkie zainteresowanie organów samorządowych stanem zabytków na ich terenie.
- Niedostateczna wysokość nakładów przeznaczanych na konserwację zabytków z budżetów państwa i samorządów, brak skutecznego lobbingu w centralnych instytucjach i urzędach na rzecz zaspokojenia potrzeb finansowych na zachowanie zabytków ruchomych regionu zachodniopomorskiego.
- Brak dostatecznego przepływu informacji i odpowiedniej bazy danych o zabytkach skradzionych i zaginionych oraz o obiektach zagrożonych pożarem.
- Niewielka w stosunku do walorów zasobu jego popularyzacja i edukacja.

MUZEA

- Zbyt mała liczba muzeów o znaczeniu ponadregionalnym i lokalnym oraz ich nierównomierne rozmieszczenie na terenie województwa, co utrudnia dostęp dużej liczbie mieszkańców.

- Brak dostatecznej liczby pracowni konserwacji zabytków i pracowników merytorycznych w muzeach oraz nakładów na konserwację zabytków i zakupy obiektów do zbiorów.
- Zbyt małe nakłady na unowocześnienie infrastruktury wystawienniczej
- Brak placówek eksponujących dziedzictwo kulturowe wsi - skansenu.
- Brak wspólnej bazy internetowej danych o muzeach i działalności.
- Brak dobrej akcji promocyjnej.

SZANSE

KRAJOBRAZ KULTUROWY

- Stworzenie systemu zintegrowanej ochrony krajobrazu kulturowego i przyrody sprzyjającego zahamowaniu procesów degradacji.
- Włączenia problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych (wojewódzkich, powiatowych, gminnych) wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
- Wyeksponowania poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.

DZIEDZICTWO ARCHEOLOGICZNE

- Powoływanie parków kulturowych z programami opieki nad zasobami archeologicznymi.
- Możliwość wykorzystania np. działalność muzeów regionalnych, które po części realizują już różnorodne własne programy edukacyjne m. in. związane z problematyką opieki nad zabytkami, z wykorzystaniem posiadanych przez nie zasobów zabytków ruchomych (tzw. żywe lekcje historii).
- Budowa programów edukacyjno-turystycznych w oparciu o wiedzę historyczną i opiekę nad zabytkami, realizowanych już w poszczególnych gminach (np. Dobra k/Nowogardu - ścieżka historyczno-przyrodnicza Szlak Olbrzymów) i przez stowarzyszenia, w tym te biorące udział w projektach unijnych.

UKŁADY URBANISTYCZNE

- Rewaloryzacja i rewitalizacja układów urbanistycznych stanowiących o tożsamości historycznej regionu.

- Kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o zrównoważone zagospodarowanie obiektów zabytkowych.
- Włączenie wartości dziedzictwa kulturowego ośrodków zabytkowych w obieg gospodarczy.
- Poprawa dostępności komunikacyjnej zabytkowych ośrodków urbanistycznych pozostających poza głównym strumieniem ruchu turystycznego.
- Wprowadzanie nowoczesnych systemów informacji turystycznej.
- Korzystanie z doświadczeń międzynarodowych, rozszerzenie współpracy międzyregionalnej.
- Wprowadzanie nowoczesnych metod badawczych i naukowych w dziedzinie planowania przestrzennego na terenach zabytkowych.
- Postęp w zakresie wsparcia finansowego z różnych źródeł: międzynarodowych, państwowych, regionalnych, gminnych, prywatnych.
- Rozwój i wzrost skuteczności działania edukacji w kierunku poszanowania zabytków, ich prawidłowej ochrony.
- Edukacja w dziedzinie zarządzania dziedzictwem kulturowym.
- Wzrost świadomości zabytkowego ośrodka urbanistycznego jako produktu turystycznego.

ZABUDOWA UKŁADÓW URBANISTYCZNYCH

- Poprawa kondycji technicznej zabudowy mieszkalnej i podniesienie standardów użytkowych.
- Wprowadzanie nowoczesnych metod badawczych i naukowych w dziedzinie rewaloryzacji i konserwacji obiektów zabytkowych.
- Zaangażowanie właścicieli w utrzymaniu zabytkowych walorów nieruchomości.
- Włączenie w obieg gospodarczy wartości dziedzictwa kulturowego budownictwa mieszkalnego z terenów ośrodków zabytkowych.
- Kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o zrównoważone zagospodarowanie obiektów zabytkowych - wzrost świadomości zabytku jako produktu turystycznego.
- Postęp w zakresie wsparcia finansowego z różnych źródeł: międzynarodowych, państwowych, regionalnych, gminnych, prywatnych.

- Rozwój i wzrost skuteczności działania edukacji w kierunku poszanowania zabytków, ich prawidłowej ochrony.
- Korzystanie z doświadczeń międzynarodowych, rozszerzenie współpracy międzyregionalnej.
- Wprowadzanie programów edukacyjnych dotyczących utrzymania i odnawiania zabytków przy użyciu naturalnych materiałów i dawnych, tradycyjnych technologii (rzemiosło budowlane, architektura drewniana).

UKŁADY RURALISTYCZNE

- Możliwość zachowania historycznego ładu przestrzennego poprzez wpisywanie nowych elementów zabudowy w tradycyjny krajobraz kulturowy.
- Możliwość eksponowania tradycyjnych wzorów wsi, np. poprzez tworzenie szlaku wsi owalnicowych; powiązania z rozwojem ruchu turystycznego.
- Uwzględnianie w procesach ochrony i rewaloryzacji całościowego kształtowania zespołów ruralistycznych wraz z kontekstem przestrzennym i krajobrazowym oraz wnętrzami architektonicznymi, wyodrębnionymi w oparciu o analizy historyczne i strukturalno-krajobrazowe.
- Powstanie zainteresowania i dumy z wartości kulturowych wsi (w tym i walorów rozplanowania).
- Możliwość rewitalizacji cenniejszych założeń pofolwarcznych.
- Tworzenie nowych miejsc pracy w związku z rewitalizacją zespołów pofolwarcznych i wprowadzaniem nowych funkcji użytkowych - możliwość skorelowania działań rewitalizacyjnych zespołów pofolwarcznych z rozwojem ruchu turystycznego.

ZABUDOWA WSI

- Możliwość eksponowania tradycyjnej zabudowy ryglowej wsi zachodniopomorskiej jako swoistego wyróżnika regionu ;
- Możliwość lokowania nowych elementów kubaturowych w zagrodach chłopskich w nawiązaniu do tradycyjnych (historycznych) układów;
- Możliwość prowadzenia działalności agroturystycznej w zabytkowych zagrodach i budynkach (co znacznie podnosi atrakcyjność oferty turystycznej);
- Uwzględnianie w działaniach edukacyjnych i promocyjnych znaczenia zagrody chłopskiej jako swoistego „samodzielnego bytu” waloryzującego krajobraz kulturowy

- Uwzględnienie cennych (charakterystycznych dla regionu) zagród chłopskich w ramach szlaków turystycznych i kulturowych;
- Wspieranie liderów (lub grup liderów) w działaniach na rzecz podnoszenia świadomości kulturowej mieszkańców społeczności lokalnych;

ARCHITEKTURA SAKRALNA

- Poprawa stanu technicznego zabytków sakralnych.
- Zwiększenie oferty funduszy przeznaczonych na szeroko pojętą ochronę dziedzictwa kulturowego: unijnych, rządowych, samorządowych, prywatnych
- Wzrost świadomości wartości dziedzictwa kulturowego regionu, rozwój organizacji pozarządowych zajmujących się jego popularyzacją, ochroną i pozyskiwaniem środków na ten cel.
- Rozwój inicjatyw lokalnych i organizacji pozarządowych.
- Budowanie szlaków kulturowych i kreowanie produktów turystycznych w oparciu o dziedzictwo kulturowe i zabytki.
- Budowa profesjonalnych systemów informacji turystycznej, strony internetowej, publikacje, mapy etc.
- Wprowadzanie programów edukacyjnych dotyczących konserwacji i utrzymania zabytków przy wykorzystaniu tradycyjnych materiałów i użyciu dawnych technologii dot. zwłaszcza architektury szkieletowej, drewnianej.

ZAŁOŻENIA REZYDENCJONALNE

- Zamki, pałace i dwory na Pomorzu należą do grupy zabytków o bardzo wysokich walorach artystycznych i historycznych.
- Walory estetyczne wzmacniane są w większości przypadków niezwykle atrakcyjnym położeniem w terenie, duża liczba zabytków położona jest w sąsiedztwie jezior, rozległych parków i dużych kompleksów leśnych, w gminach północnych: Kamień Pomorski, Świerżno, Gryfice, Kołobrzeg atutem jest bliskość morza,
- Możliwości włączenia rezydencji do bazy turystycznej, do jej poszerzenia i uatrakcyjnienia, do stworzenia sieci hoteli, pensjonatów i do wzbogacenia ofert turystycznych - budowa szlaków tras turystycznych w oparciu atrakcyjne obiekty rezydencjonalne , np. szlaku zamków książęcych, szlaku zamków zakonów i rycerzy.
- Edukacja o stylach architektonicznych i budownictwie.

ŚREDNIOWIECZNE OBWAROWANIA

- Budowa programu zachowania unikalnego w skali kraju zespołu średniowiecznych systemów obronnych miast dzięki stosunkowo niewielkiej ilości zachowanych obiektów, jednorodność substancji zabytkowej, jednakowej formie własności (samorządowej).
- Możliwość zagospodarowanie na funkcje użytkowe obiektów kubaturowych (bram, baszt).
- Wykorzystanie walorów architektonicznych i krajobrazowych w rewaloryzacji i rewitalizacji średniowiecznych systemów obronnych – mury otoczone pasem zieleni na terenach dawnych fos i wałów.
- Włączenie w obieg gospodarczy ośrodków staromiejskich.
- Baza do rozwoju inicjatyw lokalnych i organizacji pozarządowych.
- Edukacja szkolna i popularyzacja wiedzy o średniowiecznej historii regionu.

NOWOŻYTNE SYSTEMY OBRONNE

- Zachowanie reprezentatywnego zasobu budownictwa obronnego z XIX-XX w.
- Poprawa kondycji technicznej i wprowadzenie funkcji użytkowych.
- Wykorzystanie zainteresowania nowożytnymi budowlami obronnymi i waloru położenia (w otoczeniu lasów, jezior, w miejscowościach nadmorskich) w wykreowaniu produktu turystycznego.
- Aktywizacja terenów popegeerowskich we wschodniej części województwa (obszar występowania umocnień Wału Pomorskiego).

ZABYTKI TECHNIKI

- Rewitalizacja obecnie zdegradowanych obszarów i obiektów przemysłowych.
- Możliwości zagospodarowania na nowe funkcje obiektów o zróżnicowanej kubaturze (od wielkobudaturowych, wieloobektowych po niewielkie, często jednoprzestrzenne wnętrza pozwalają na dowolne kształtowanie przestrzeni funkcjonalnych) i położeniu (na terenach zurbanizowanych w pobliżu centrów miast, na terenach rekreacyjnych - np. młyny nad rzekami).
- Wykorzystanie walorów kulturowych i przyrodniczych w kreowaniu produktu turystycznego na bazie zabytków techniki - połączenie turystyki krajoznawczej i kulturowej (np. szlaki kajakowe z ekspozycją zagospodarowania cywilizacyjnego – elektrownie, młyny wodne).

- Możliwość wykorzystania funduszy krajowych i unijnych (na projekty rewaloryzacyjne i rewitalizacyjne i aktywizację terenów zdegradowanych).
- Aktywizacja (ekonomiczna i świadomościowa) lokalnych społeczności.
- Podniesienie ogólnej wiedzy o dziedzictwie cywilizacyjnym regionu.

ZIELEŃ KOMPONOWANA

- Zainteresowanie właścicieli i użytkowników zabytków ich konserwacją i adaptacją na cele użytkowe.
- Zwiększenie oferty funduszy przeznaczonych na szeroko pojętą ochronę dziedzictwa kulturowego: unijnych, rządowych, samorządowych, prywatnych
- Wzrost świadomości wartości dziedzictwa kulturowego regionu, rozwój organizacji pozarządowych zajmujących się jego popularyzacją, ochroną i pozyskiwaniem środków na ten cel.
- Rozwój inicjatyw lokalnych i organizacji pozarządowych.
- Wzrost świadomości ekologicznej społeczeństwa, aktywizacja organizacji pozarządowych w zakresie ochrony przyrody, parków, alei przydrożnych.
- Budowanie szlaków kulturowych i kreowanie produktów turystycznych w oparciu o dziedzictwo kulturowe i zabytki.
- Budowa profesjonalnych systemów informacji turystycznej, strony internetowej, publikacje, mapy etc.

ZABYTKI RUCHOME

- Podjęcie działań zmierzających do poprawy stanu technicznego zabytków poprzez konserwację oraz zabezpieczenie przed kradzieżą i pożarem – uratowanie posiadanego zasobu przed zniszczeniem i jego utratą.
- Wykorzystanie zasobów zabytków ruchomych w promocji, w tym turystycznej, regionu.
- Stworzenie systemu monitoringu stanu zachowania i zabezpieczenia.
- Stworzenie zintegrowanego systemu informacji o finansowaniu ochrony i opieki nad zabytkami, w tym: organizacja szkoleń na temat możliwości pozyskania dotacji ze środków państwowych, samorządowych i unijnych na konserwację zabytków oraz prawidłowego przygotowania wniosków.
- Stworzenie zintegrowanego wojewódzkiego systemu finansowania ochrony i opieki nad zabytkami ruchomymi, w tym dofinansowania ze środków samorządowych wszystkich szczebli:

- dokumentacji konserwatorskich i kosztorysowych, dotyczących niezbędnych prac przy zabytkach ruchomych; koniecznych przy składaniu wniosków o dotacje z różnych źródeł;
- prac konserwatorskich przy zabytkach ruchomych, ułatwiających właścicielom pozyskanie dotacji z innych źródeł.
 - Edukacja społeczeństwa, zwłaszcza właścicieli i użytkowników zabytków ruchomych w zakresie:
 - wartości historyczno-artystycznej zabytków,
 - przepisów prawa dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami, w szczególności związanych z koniecznością uzgadniania ze służbami konserwatorskimi wszelkich działań podejmowanych przy zabytkach co w konsekwencji – doprowadzi do podniesienia społecznej świadomości i poczucia identyfikacji z regionem.

MUZEA

- Rozbudowa sieci muzeów - wzrost liczby lokalnych inicjatyw związanych z gromadzeniem świadectw historii regionalnej.
- Programy edukacyjne w muzeach związane z problematyką opieki nad zabytkami i historią regionalną powiązane ze szkolnymi ścieżkami edukacyjnymi,
- Wykorzystanie muzeów w promocji turystycznej regionu.

ZAGROŻENIA

KRAJOBRAZ KULTUROWY

- Degradacja krajobrazu kulturowego w wyniku realizacji inwestycji nie uwzględniających kontekstu historycznego i przyrodniczego, spowodowana brakiem systemowej ochrony obszarowej krajobrazu.
- Ubożenie zasobów dziedzictwa kulturowego.

DZIEDZICTWO ARCHEOLOGICZNE

- Niszczenie zabytków archeologicznych - działania amatorów (poszukiwaczy skarbów), którzy nielegalnie przy pomocy wykrywaczy metali niszczą pozostałości dawnego krajobrazu kulturowego; samowolnie realizowane prace ziemne i inwestycje budowlane.

UKŁADY URBANISTYCZNE

- Degradacja zabytkowego krajobrazu miejskiego przez nową zabudowę, przypadkowe działania inwestycyjne, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne, jakim jest dziedzictwo kulturowe.
- Zatarcie wyjątkowego charakteru historycznego centrum, upodobnienie go do współcześnie ukształtowanych przedmieść, a co za tym idzie spadek atrakcyjność i możliwości promocji danej lokalizacji z uwagi na posiadane wartości kulturowe.
- Estetyczna dewaloryzacja na terenie ośrodków zabytkowych spowodowana niekontrolowanym wprowadzaniem elementów obcych – np. nieprzemysłanej, agresywnej kolorystyki, nowoczesnych nośników reklamowych.
- Zagrożenie nadmierną komercjalizacją zabytków, która prowadzić może do zbyt agresywnego inwestowania na terenach zabytkowych i może ograniczać wykorzystanie zabytkowych ośrodków przez społeczności lokalne.
- Chaotyczne działania inwestycyjne; lokowanie nowych elementów kubaturowych bez uwzględnienia wytycznych konserwatorskich i poszanowania walorów kulturowych zespołów; uchybienia w zakresie planowania przestrzennego.

ZABUDOWA UKŁADÓW URBANISTYCZNYCH

- Degradacja mieszkalnych obiektów zabytkowych przez przypadkowe działania inwestycyjne, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne tj. dobro zabytku - upodobnianie ich do współcześnie realizowanych obiektów, a co za tym idzie spadek atrakcyjność i możliwości promocji z uwagi na posiadane wartości kulturowe.
- Estetyczna dewaloryzacja obiektów zabytkowych spowodowana niekontrolowanym wprowadzaniem elementów obcych – np. nieprzemysłanej, agresywnej kolorystyki, współczesnych materiałów, technik i technologii.
- Zagrożenie nadmierną komercjalizacją zabytków, która prowadzić może do zbyt intensywnego inwestowania w odniesieniu do zabytkowych obiektów (np. zabudowa na terenie uzdrowisk).
- Wyzbywanie się nieruchomości powojkowych i poprzemysłowych na rzecz różnych użytkowników, parcelacja dużych zespołów, modernizacje poszczególnych obiektów na różnorodne funkcje powodujące przekształcanie budowli o pierwotnie ujednocionej formie (Szczecin, Mrzeżyno).

UKŁADY RURALISTYCZNE

- Degradacja historycznych układów wiejskich.

- Lokowanie w pobliżu historycznych układów wiejskich wtórnych dominant (np. elektrowni wiatrowych).
- Chaotyczny rozwój zabudowy, prowadzący do rozproszenia zabudowy a tym samym dezintegracji założeń przestrzennych bądź do łączenia sąsiednich miejscowości.
- Sąsiedztwo z większymi ośrodkami miejskimi i drogami o charakterze ponadlokalnym.

ZABUDOWA WSI

- Dewaloryzujące lokowanie nowych elementów kubaturowych w obrębie historycznych zagród chłopskich (np. współczesne budynki mieszkalne lub silosy);
- „Umieszczenie wsi” – przebudowa historycznej zabudowy (w tym ryglowych chałup) bez poszanowania zabytkowej substancji, z zastosowaniem wadliwych rozwiązań (okna z PCV, zewnętrzne docieplenia, ahistoryczna kompozycja elewacji, nadbudowy kondygnacji itp.)
- Rezygnacja z tradycyjnych form produkcji rolnej w gospodarstwach chłopskich;

ARCHITEKTURA SAKRALNA

- Zagrożenie zmniejszaniem się zasobu - pogarszający się stan techniczny zasobu zabytkowego, szczególnie architektury sakralnej, wzniesionej w konstrukcji szkieletowej, drewnianej.
- Klęski i zdarzenia losowe - zwłaszcza zagrożenie pożarowe, brak instalacji alarmowych ppoż.
- Duży ruch inwestycyjny z ekspansją zabudowy ingerującej w krajobraz kulturowy dotyczący zwłaszcza ochrony ekspozycji kościołów jako dominant widokowych w krajobrazie (np. stacje przekaźnikowe, fermy wiatraczne).

ZAŁOŻENIA REZYDENCJONALNE

- Systematyczne zmniejszanie się zasobu (postępująca rujnacja dużej liczby obiektów w ciągu ostatnich lat).

ŚREDNIOWIECZNE SYSTEMY OBRONNE

- Stały proces zmniejszania się zabytkowej substancji jednego z najcenniejszych, ponadregionalnych zespołów zabytków (dotyczy to zwłaszcza murów zbudowanych z cegły),

NOWOŻYTNE SYSTEMY OBRONNE

- Zmniejszanie się oryginalnej substancji obiektów bądź fragmentów fortyfikacji, przez demontaż i kradzież wyposażenia (złomiarze), zaniechanie remontów, lub przeznaczanie terenów na inne cele (likwidacja budowli obronnych - np. w Świnoujściu Bateria Parkowa).

ZABYTKI TECHNIKI

- Szybko postępująca rujnacja dużej liczby obiektów budowlanych i wyposażenia (np. liczne rozbiórki budynków kolejowych, wiejskiego przemysłu przetwórczego).
- Niszczenie stalowych elementów budowli technicznych dokonywane przez „złomiarzy”.

ZIELEŃ KOMPONOWANA

- Zagrożenie zmniejszeniem zasobów zieleni komponowanej:
 - alei przydrożnych w wyniku modernizacji dróg publicznych,
 - zanieczyszczenia elementów układu wodnego parków ściekami,
 - wtórne podziały własnościowe i geodezyjne zabytkowych zespołów rezydencjonalnych,
 - inwestycje związane z ekspansją zabudowy i instalacji ingerującej w obręb zabytkowych parków i cmentarzy.
- Klęski i zdarzenia losowe (np. wichury powalające osłabiony starodrzew).
- Niekontrolowana, rabunkowa wycinka drzew wynikająca z pauperyzacji pracowników d. PGR.

ZABYTKI RUCHOME

- Możliwość bezpowrotnej utraty zabytków ruchomych:
 - zniszczonych w wyniku zaniechania ich konserwacji, zwłaszcza obiektów drewnianych, znajdujących się przeważnie w bardzo złym stanie zachowania,
 - poprzez kradzież w związku z brakiem należytego zabezpieczenia budynków (brak systemów sygnalizacji włamania),
 - w wyniku pożaru (w związku z zaniedbaniami wynikającymi z nieprzestrzegania przepisów przeciwpożarowych; brakiem systemów sygnalizacji pożaru)

- dewaloryzacji zabytków ruchomych poprzez niewłaściwie rozumianą ich konserwację, polegającą na podejmowaniu niefachowych, niszczycielskich działań „renowacyjnych”, takich jak przemalowywanie, przeróbki oraz „upiększania”

- Wzrost nielegalnego wywozu dzieł sztuki za granicę oraz zwiększenie zagrożenia kradzieżą (na skutek otwarcia granic UE).

ANEKS II

DANE STATYSTYCZNE

Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków - stan na 31.12.2005.

Województwo	Stanowiska archeologiczne
DOLNOŚLĄSKIE	1.475
KUJAWSKO-POMORSKIE	176
LUBELSKIE	165
LUBUSKIE	534
ŁÓDZKIE	143
MAŁOPOLSKIE	425
MAZOWIECKIE	393
OPOLSKIE	1.128
PODKARPACKIE	470
PODLASKIE	270
POMORSKIE	563
ŚLĄSKIE	239
ŚWIĘTOKRZYSKIE	210
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	275
WIELKOPOLSKIE	634
ZACHODNIOPOMORSKIE	375
R A Z E M	7.475

Opracowanie: KOBiDZ Warszawa 2005

**Zabytki architektury i budownictwa wpisane do rejestru
zabytków - stan na 31.12.2005 r.**

Województwo	Zabytki architektury
DOLNOŚLĄSKIE	7.675
KUJAWSKO-POMORSKIE	2.683
LUBELSKIE	3.516
LUBUSKIE	3.583
ŁÓDZKIE	2.444
MAŁOPOLSKIE	4.610
MAZOWIECKIE	5.945
OPOLSKIE	2.780
PODKARPACKIE	3.401
PODLASKIE	2.171
POMORSKIE	2.808
ŚLĄSKIE	3.461
ŚWIĘTOKRZYSKIE	1.540
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	5.187
WIELKOPOLSKIE	6.489
ZACHODNIOPOMORSKIE	2.920
R A Z E M	61.213

Opracowanie: KOBiDZ Warszawa 2005

Dzieła sztuki i rzemiosła artystycznego wpisane do rejestru
zabytków - stan na 31.12.2005 r.

Województwo	Decyzje	Obiekty	Wyposażenie świątyń	Kolekcje	Inne
DOLNOŚLĄSKIE	1.824	24.895	21.447	392	3.056
KUJAWSKO- POMORSKIE	253	4.869	4.444	75	350
LUBELSKIE	734	16.600	14.712	608	1.280
LUBUSKIE	265	3.527	3.348		179
ŁÓDZKIE	723	12.845	11.369	602	874
MAŁOPOLSKIE	1.052	18.342	13.801	1.347	3.194
MAZOWIECKIE	1.757	17.108	11.391	3.399	2.318
OPOLSKIE	782	6.443	5.394	744	305
PODKARPACKIE	618	43.797	7.270	36.165	362
PODLASKIE	472	3.086	2.875	65	146
POMORSKIE	440	4.383	4.252	65	66
ŚLĄSKIE	781	5.963	3.391	2.159	413
ŚWIĘTOKRZYSKIE	346	9.189	7.533	1.247	409
WARMIŃSKO- MAZURSKIE	234	3.211	2.890	265	56
WIELKOPOLSKIE	997	14.149	12.504	944	701
ZACHODNIO- POMORSKIE	498	1.745	1.655	4	86
Razem:	11.776	190.152	128.276	48.081	13.795

Opracowanie KOBiDZ Warszawa 2005

**WARTOŚĆ PRYZNANYCH DOTACJI NA KONSERWACJE OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH
W POSZCZEGÓLNYCH LATACH 2003-2007
Z PODZIAŁEM NA ŹRÓDŁA DOFINANSOWANIA**

Źródło: opracowanie własne BDZ na podstawie ankiet z Urzędów Gmin, dane udostępnione w 2007r.

